ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ
„IORGU IORDAN"

ETYMOLOGICA

4

ANDREI AVRAM

Probleme de etimologie

univers enciclopedic
București, 2000

INTRODUCERE

Volumul de față cuprinde rezultate pe care le-am obținut, de-a lungul a trei decenii, în cercetări consacrate, exclusiv sau în parte, etimologiei limbii române. Unele dintre contribuțiile din paginile următoare sunt de mici dimensiuni — ca și notele reunite în volumul apărut cu trei ani în urmă (Avram, CE) — și au ca obiect originea câte unui cuvânt. Altele sunt mai întinse și au un caracter complex, în două sensuri: pe de o parte, sunt avute în vedere serii de cuvinte care au o trăsătură comună; pe de altă parte, propunerea anumitor soluții etimologice este legată de clarificarea, prealabilă sau în paralel, a unor probleme privitoare la fonetica (istorică și descriptivă) a limbii române, formarea cuvintelor, aspecte ale istoriei vocabularului, raportul dintre graiuri și limba literară etc.

Într-un articol intitulat *Étymologie collective* (publicat în *Linguistique contemporaine. Hommage à Eric Buyssens*, [Bruxelles, 1970], p. 83–86), Alexandru Graur a prezentat numeroase fapte din domeniul etimologiei limbii române care vin în sprijinul afirmației următoare: „l'histoire d'un mot peut être éclairée par ce qui s'est passé autour de lui, par le comportement d'autres mots auxquels il est rattaché d'une manière ou d'une autre" (p. 84). Întrucât un cuvânt dat are „în jurul lui" unități de același tip cu care posedă în comun fie trăsături formale (fonetice, morfologice sau referitoare la formarea cuvintelor), fie semantice, fie de ambele feluri (vezi și Marius Sala, *Introducere în etimologia limbii române*, București, 1999, p. 72–73, și bibliografia citată acolo), se înțelege că metoda etimologiei colective este aplicabilă în situații foarte variate. Este și cazul situațiilor în

care se află seriile de cuvinte examinate, din punct de vedere etimologic, în prima parte — cea mai întinsă — a volumului de față.

Primul studiu are un titlu care anunță un subiect de fonetică istorică a limbii române și se încheie cu formularea unei legi fonetice: atunci când erau precedate de o consoană nazală, vocalele latinești [é], [ó], [á] s-au nazalizat și s-au închis și înainte de [nn], [m] sau [mm], deci nu numai înainte de [n] (simplu) sau de grupurile [n] + consoană, [m] + consoană orală, cum se știa de mult (recunoscând această nouă lege ca atare, Rodney Sampson, „The Slavonic and East European Review" 73, 1995, 4, p. 603, admite, implicit, argumentarea noastră: „the double presence of nasality evidently had the cumulative effect of causing the vowel to undergo full nasalization"). Fără a fi însă câtuși de puțin în contradicție cu titlul studiului, o parte însemnată a conținutului acestuia aparține domeniului etimologiei, dat fiind că, în mod necesar, concluzia referitoare la condițiile nazalizării și închiderii celor trei vocale menționate se întemeiază în mare măsură pe ceea ce se poate stabili cu privire la originea unui grup de cuvinte printre care se numără *nimeni, nume, nun* și mult discutatul *îmmă* (în aromână *imă*). Propunând o etimologie a acestuia din urmă, am făcut apel și la argumente ce ne-au condus la abordarea unor probleme de principiu puse de așa-numitele „Lallwörter" (cuvinte specifice limbajului folosit de adulți atunci când se adresează copiilor; de exemplu, *papa, nani*), care, în orice limbă, ocupă o poziție aparte din punct de vedere etimologic.

Criterii formale (trăsături fie ale prototipurilor, fie ale cuvintelor actuale), inclusiv referitoare la derivarea (sau aparenta derivare) cu prefixe, stau la baza grupării în serii de unități lexicale care sunt examinate în bloc în alte patru dintre contribuțiile din prima parte a volumului, cu puncte de plecare în câteva observații făcute de Al. Graur (vezi articolul menționat mai sus și, mai pe larg, Graur, ER, p. 18–27). Spre deosebire de acest cercetător, care explică prin disimilare cazurile de tipul *covârși* (se trimite, între altele, la scr. *povŕšiti*; înlocuirea cu o velară a labialei [p] s-ar datora prezenței unei alte labiale la inițiala silabei următoare), credem că avem de a face cu un fenomen explicabil prin asemănarea, pe plan acustic, între [p] și [k] (amândouă consoanele sunt grave), asemănare care a provocat și fenomenul opus celui semnalat de Al. Graur (de exemplu, *cotaie* > *potaie*). Constatând că s-au produs substituții în ambele sensuri, am socotit că se

poate vorbi despre o fluctuație *po-* ~ *co-*. Comparabilă cu transformările *po-* > *co-* și *co-* > *po-* este substituirea lui *po-* cu *to-*, pe care am ilustrat-o prin etimologiile a patru cuvinte.

Substituirea cu [m] a unei consoane inițiale, în cadrul unor formule rimate (*sărac–mărac, techer–mecher* etc.) a fost caracterizată de Al. Graur drept un procedeu introdus în românește din limba turcă (Graur, ER, p. 23). O origine orientală îi fusese, de fapt, atribuită acestui procedeu mai înainte, într-o lucrare pe care savantul citat n-a cunoscut-o (Brînzeu, *Réduplication*). Reluând problema și utilizând un material de fapte mai bogat, am încercat să arătăm că ne găsim în prezența unui fenomen mai complex decât pare la prima vedere și am propus soluții etimologice (complete sau măcar parțiale) cu privire la o serie de cuvinte al căror [m] inițial actual, cu siguranță sau foarte probabil, nu este consoana existentă în etimon. Am încercat, totodată, să dovedim că acest [m] nu se datorează întotdeauna unei influențe a limbii turce și că el nu s-a substituit unei alte consoane neapărat în cadrul formulelor rimate. Ulterior, într-un scurt articol, am reușit, sperăm, să demonstrăm, că, împotriva a ceea ce susține J. Kramer („Zeitschrift für romanische Philologie" 108, 1992, 1/2), între fenomenul din limba română al substituirii cu [m] a unei consoane inițiale și fluctuația [m] ~ [b] din unele dialecte romanice occidentale nu există nici o legătură.

Grupate nu după asemănarea dintre ele sub aspect fonetic, ci după apartenența lor la un anumit sector al vocabularului sunt cuvintele asupra cărora ne-am oprit în studiul consacrat elementelor de origine italiană în terminologia nautică românească, dintre care unele sunt în măsură să ne îndrepte atenția în direcția problemei generale a opțiunii între o etimologie unică și o etimologie multiplă.

Trei dintre contribuțiile din acest volum au în comun faptul că, în argumentarea care însoțește propunerea sau respingerea unor etimologii, noțiunile de palatalitate și palatalizare joacă un rol central. Am încercat să dovedim, de exemplu, că [v] din *movilă* nu este rezultatul unui fenomen de hipercorectitudine, adică al înlocuirii sunetului [ǵ], care ar fi justificat etimologic, dar a fost evitat de vorbitori deoarece a fost considerat un rezultat al așa-numitei palatalizări a labialelor. Am susținut, de asemenea, că *frânghie* din limba literară nu poate fi explicat prin acceptarea în aceasta a unei particularități dialectale apărute ca efect ale aceluiași fenomen fonetic (lat. *fimbria* > **frimbia* > rom.

frâmbie și, apoi, *frânghie*, prin palatalizarea labialei [b], conform părerii curente). Pornind de la observațiile lui S. Pușcariu asupra transformărilor de tipul *boșog* > *bojoc* („o metateză a foniei"; Pușcariu, *Limba română* II, p. 154), am arătat că prin metateza trăsăturii fonetice „palatalitate" se explică forma unor cuvinte rămase fără etimologie în DLR (într-un caz, n-am ezitat să înlocuim cu această explicație pe cea dată tot de noi într-o contribuție anterioară; vezi LR XXIV, 1975, 4, p. 288 = Avram, CE, p. 125–126).

În paginile consacrate cuvintelor *mălai*, respectiv, *mâzgă* și *mizgui* și expresiei *mii și fărâme* nu sunt discutate cuvinte numeroase, grupate după criterii fonetice sau de altă natură, dar și acolo cercetarea are un caracter mai complex decât cel propriu, de obicei, unei simple note etimologice. Menționăm aici doar faptul că încercării de a stabili originea lui *mălai* i se asociază observații asupra unui fenomen de fonetică istorică prin raportare la care se clarifică și relația dintre lat. *leo* și rom. *leu*, obiect al unor controverse în literatura de specialitate.

Unitățile lexicale avute în vedere în studiul asupra originii unei serii de derivate de la *moale* — unele cu mențiunea „etimologia necunoscută" în DLR — au în comun trăsături atât formale, cât și semantice, ceea ce, evident, decurge din însăși apartenența lor la aceeași familie de cuvinte. Am căutat, între altele, să clarificăm, cu argumente mai ales de ordin semantic, unele chestiuni referitoare la mecanismul derivării cu sufixe și credem că am reușit să ilustrăm, mai simplu și mai direct decât în alte cazuri, eficiența metodei etimologiei colective: istoria câte unui cuvânt dintre cele examinate este, într-adevăr, „luminată" (cum spune Al. Graur) de cea a altora, de care se leagă, de data aceasta, prin baza comună (cum nu se întâmplă în cazul perechii formate din *mâzgă* și *mizgui*, cuvinte neînrudite genetic, dar asemănătoare pe plan fonetic și, ca urmare, susceptibile de a fi puse de vorbitori în legătură și pe plan semantic).

Cele 37 de note etimologice din partea finală a volumului conțin rezultate obținute în cercetări asupra unor cuvinte neexplicate sau, după opinia noastră, explicate nesatisfăcător în DLR (contribuțiile noastre mai vechi sub formă de note au fost publicate în LR și, cu câteva completări, republicate în Avram, CE, carte la care, când este cazul, facem trimiteri în paginile următoare). În una dintre note (*modoran*) am discutat mai multe cuvinte asemănătoare, sub aspect

fonetic, cu cel din titlu, de care ne ocupasem într-o contribuție anterioară (reluând chestiunea etimologiei și întemeindu-ne pe o documentare mai amplă, am făcut precizările și rectificările necesare, concretizate mai ales în identificarea, alături de *modoran* „bădăran", a unui omonim al acestuia, cu sensul „ursuz" și cu o origine diferită).

În afara corectării unor greșeli de tipar, intervențiile operate asupra versiunilor originale ale textelor se limitează, în general, la aspecte de ordin tehnic. Am crezut totuși că este potrivit să eliminăm formulele „și unele probleme de etimologie" și „în limba română", care apăreau în titlurile mai multor articole (am indicat, la sfârșitul acestora, titlurile exacte și — ca peste tot — locul de apariție). În studiul despre elementele de origine italiană în terminologia nautică, tradus din franceză (ca și primul studiu din volum), am înlocuit cu scurte definiții echivalentele franțuzești ale acelora dintre cuvintele citate care denumesc noțiuni familiare doar specialiștilor în navigație.

Notele etimologice, aranjate aici strict alfabetic, au apărut mai întâi în LR XLIV, 1995, 3–4 (*manișcă, moară, modolău, modoran*) și 5–6 (*mangul, marbotin, măzălui, mârșolit, minciog, misclii, mozoli*), XLV, 1996, 1–6 (celelalte cuvinte cu *m*-), XLVII, 1998, 1–2 (cuvintele cu *ț*-).

Hotărârea de a aduna într-un volum articolele și notele din paginile următoare am luat-o la îndemnul lui Marius Sala, coordonatorul seriei *Etymologica* și conducătorul colectivului de cercetători angajați în elaborarea *Dicționarului etimologic al limbii române*. Sperăm că volumul de față va prezenta interes cel puțin pentru acești cercetători.

ABREVIERI

Notă. Abrevierile reproduse din DLR și neincluse în lista care urmează (de exemplu, Panțu, Pl.) sunt explicate în partea introductivă a primului tom din seria nouă a dicționarului (= Tomul VI, Litera *M*, 1965–1968).

ALR = *Atlasul lingvistic român*. Publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj, sub conducerea lui Sextil Pușcariu. I = Partea I, de Sever Pop: 1 = vol. I, Cluj, 1938; 2 = vol. II, Sibiu/Leipzig, 1942. II = Partea II, de Emil Petrovici: 1 = vol. I, Sibiu/ Leipzig, 1940.

ALR II SN = *Atlasul lingvistic român*. [Partea a II-a]. Serie nouă. [Material cules de Emil Petrovici. Redactor principal: Ioan Pătruț, București]: 3 = vol. III, 1961; 4 = vol. IV, 1965.

Avram, CE = Andrei Avram, *Contribuții etimologice*, București, 1997.

Bărbuț, *Dicț. olt.*= Dorina Bărbuț, *Dicționar de grai oltenesc*, Craiova, 1990.

BIFR = „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»", Iași, 1934–1947.

BL = „Bulletin linguistique", București, 1933–1948.

Borza, DE = Al. Borza, *Dicționar etnobotanic, cuprinzând denumirile populare românești și în alte limbi ale plantelor din România*, [București], 1968.

Brînzeu, *Réduplication* = Félicien Brînzeu, *Un procédé oriental qui exprime l'approximation ou l'emphase: la réduplication à m- initial*, în „Garp filolojileri dergisi" (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları), 1947, p. 35–56.

Buchholz et al., WAD = Oda Buchholz, Wilfried Fiedler, Gerda Uhlisch, *Wörterbuch Albanisch-Deutsch*, Leipzig, [1977].

CADE = *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească"*. Partea I. *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi*, de I.-Aurel Candrea. Partea II. *Dicționarul istoric și geografic universal*, de Gh. Adamescu, București, [1926–1931].

CDDE = I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine*. Fasc I–IV. *A – putea*, București, 1914.

CDER = Alejandro Cioranescu, *Diccionario etimológico rumano*, La Laguna, 1958–1966.

CL = „Cercetări de lingvistică", Cluj(-Napoca), 1956–1993.

DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, București, 1913–1948.

Dayre et al., HSFR = J. Dayre, M. Deanović, R. Maixner, *Hrvatskosrpsko-francuski rječnik*. II. dopunjeno izdanje priredio R. Maixner, Zagreb, 1960.

DDA = Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic. Dictionnaire aroumain (macédo-roumain) général et étymologique*, [București], 1963.

DERS = *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române. 1374–1600*. [Redactor responsabil: Gh. Bolocan], București, 1981.

DEX = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan", DEX. *Dicționarul explicativ al limbii române*. Ediția a II-a, București, 1996.

DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă, București, 1965–.

DR = „Dacoromania", Cluj, 1921–1948.

DUR = *Dicționar ucrainean-român*. [Redactor: Gheorghe Cocotailo], București, 1964.

FC II = Institutul de Lingvistică din București, *Formarea cuvintelor în limba română*. Volumul al II-lea. *Prefixele*, de Mioara Avram et al. [Redactori responsabili: Al. Graur și Mioara Avram, București], 1978.

Graur, ER = Al. Graur, *Etimologii românești*, [București], 1963.

Guțu, DLatR = G. Guțu, *Dicționar latin-român*, București, 1983.
Iordan, *Stilistica* = Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, București, 1944.
Ivănescu, ILR = G. Ivănescu, *Istoria limbii române,* Iași, 1980.
Jakobson, SW I = Roman Jakobson, *Selected Writings*. I. *Phonological Studies,* Haga, 1962.
JIRS = „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (Rumänisches Seminar) zu Leipzig", Leipzig, 1894–1921.
Király, *Contacte* = Király Francisc, *Contacte lingvistice. Adaptarea fonetică a împrumuturilor românești de origine maghiară*, Timișoara, 1990.
Kis, *Încadrarea* = Emese Kis, *Încadrarea substantivelor de origine maghiară în sistemul morfologic al limbii române,* București, 1975.
LR = „Limba română", București, 1952–.
Miklosich, *Lexicon* = Fr. Miklosich, *Lexicon Palaeoslovenico-graeco-latinum*. Emendatum auctum, Viena, 1862–1865.
MRSz = *Magyar-román szótár. Dicționar maghiar-român*. [Redactor principal: Kelemen Béla], București, 1961.
NALR Oltenia = *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Oltenia*, întocmit sub conducerea lui Boris Cazacu, de Teofil Teaha, Ion Ionică și Valeriu Rusu, București: 3 = III, 1974; 4 = IV, 1980.
Pascu, *Sufixele* = G. Pascu, *Sufixele românești*, București/Leipzig/Viena, 1916.
Petit Robert = Paul Robert, *Le Petit Robert I. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, rédaction dirigée par A. Rey et J. Rey-Debove, Paris. [Nouvelle édition revue, corrigée et mise à jour pour 1984].
PEW = Sextil Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*. I. *Lateinisches Element. Mit Berücksichtigung aller romanischen Sprachen,* Heilderberg, 1905.
Pușcariu, *Études* = Sextil Pușcariu, *Études de linguistique roumaine*. Traduites du roumain à l'occasion du soixantiéme anniversaire de l'auteur, 4 janvier 1937, Cluj/București, 1937.

Pușcariu, *Limba română* II = Sextil Pușcariu, *Limba română*. Vol II. *Rostirea*, [București], 1959.

REW = W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*. 3. vollstandig neubearbeitete Auflage, Heidelberg, 1935.

Rosetti, ILR 1986 = Al. Rosetti, *Istoria limbii române*. I. *De la origini până la începutul secolului al XVII-lea*. Ediție definitivă, [București], 1986.

RRL = „Revue roumaine de linguistique“, București, 1956–.

SCL = „Studii și cercetări lingvistice“, București, 1950–.

SDLR = August Scriban, *Dicționaru limbii românești (etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme)*. Edițiunea întâia, Iași, 1939.

SMFC = „Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română“, București, 1959–1972.

Tamás, EWUER = Lajos Tamás, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen (unter Berücksichtigung der Mundartwörter)*, Budapesta, 1966.

TDRG = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, București, 1895–1925.

Udrescu, *Glosar* = D. Udrescu, *Glosar regional Argeș*, București, 1967.

DESPRE TRATAMENTUL ROMÂNESC AL VOCALELOR LATINEȘTI ACCENTUATE PRECEDATE ȘI URMATE DE CONSOANE NAZALE

1. În studiile de fonetică istorică a limbii române s-a stabilit existența a două tratamente net diferite ale vocalelor latinești accentuate urmate de consoane nazale: înainte de [n], [n] + consoană și [m] + consoană orală vocalele [a], [e], [o] s-au închis (*lana* > *lână, dentem* > *dinte, bonus* > *bun*); urmate de [m], de o nazală geminată[1] sau de grupul [mn] cele trei vocale s-au menținut ca atare, sau, în anumite condiții, s-au diftongat (*pomum* > *pom, annus* > *an*[2], *pinna* > *peană* > *pană, somnus* > *somn*). S-a observat însă că în câteva cuvinte vocalele accentuate care se găseau în ultima dintre cele două poziții indicate mai sus (adică într-un context diferit de cel desemnat prin termenul p o z i ț i e n a z a l ă[3]) au devenit închise în limba română. Iată exemplele citate de obicei: *nonnus* > *nun, nomen* > *nume, neminem* > *nime(ni)* (lăsăm la o parte cazul lui *inganno* > *îngân*, dat fiind că [î] din silaba accentuată este datorat influenței formelor în care [a] a fost alterat, normal, în poziție neaccentuată; cf. *îngănăm, îngânăm*[4]).

---

[1] Respectiv, de o nazală forte, provenită din vechea geminată (cf. Marius Sala, „Studia linguistica" XVII, 1963, 1, p. 30–32).

[2] După Anton B.I. Balotă, *La nasalisation et le rothacisme* [sic] *dans les langues: roumaine et albanaise*, București, 1925, p. 98–100, în *annus* a avut loc nazalizarea, întocmai ca în *campus* (> *câmp*), deși [a] din primul cuvânt nu s-a închis.

[3] Vezi, de exemplu, Octave Nandris, *Phonétique historique du roumain*, Paris, 1963, p. 8: „La fermeture de *a* et sa vélarisation ont lieu lorsqu'il se trouve en position nasale..., c'est-à-dire suivi d'un *n, n* plus consonne ou *m* plus cons ... Ne forment pas position nasale: *m, nn* et *mn*".

[4] Pușcariu, *Limba română* II, p. 358.

Pentru *nun* s-a propus ca etimon probabil forma **nunnus*, cu o vocală închisă apărută încă în latina orientală[5]; dacă această etimologie este corectă, termenul în discuție trebuie eliminat din lista excepțiilor de la legile referitoare la tratamentul vocalelor accentuate urmate de consoane nazale.

Prezența vocalei [u] în *nume* a fost explicată prin influența lui *număr* < lat. *numerus*[6]. O altă explicație face apel la rom. com. **numerare* (> v. dr. *număra* „a numi"[7]), din lat. *nominare*[8]. După A. Philippide trecerea de la [o] la [u] ar fi avut loc chiar în latină[9]. În sfârșit, unii au văzut în *nume* rezultatul unei confuzii, de dată latină, între *nomen* și *numen*[10].

Cât despre *nime(ni)* s-a susținut că [i] din prima silabă ar fi rezultatul unei disimilări[11].

2. În opoziție cu explicațiile cu caracter particular menționate mai sus, S. Pușcariu lasă să se înțeleagă că, după părerea sa, vocalele [u] și [i] din cuvintele în discuție ar putea să fie consecința normală a unui proces de închidere, ca și vocalele care se află în „poziție nazală", în accepția restrânsă și consacrată a acestui termen: „vedem însă că *o* urmat de *nn*, de *m* și de *mn* devine *u* în *nonnus* > *nun*, *nomen* > *nume* și în *non magis* > *numai*"[12]. Mai departe, după ce elimină din discuție cuvântul *numai* — care „ar putea fi compus pe teren românesc din *nu*

---

[5] *Ibidem*, p. 340; autorul adaugă observația următoare: „nu este desigur o întâmplare că acest cuvânt apare cu *u* și la albanezi (*nun*) și la neogreci (νουνός)". Cf. TDRG, s.v.: „Spätlat. *nonnus* (richtig wohl **nunnus*)".

[6] Vezi, de exemplu, CDDE, nr. 1258.

[7] Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVII-lea*, cu 6 hărți afară din text, [București], 1968, p. 574, 580.

[8] I. Șiadbei, în *Mélanges linguistiques publiés à l'occasion du VIIIe Congrès International des Linguistes à Oslo, du 5 du 9 août 1957*, București, 1957, p. 66.

[9] Alexandru Philippide, *Originea românilor*. II. *Ce spun limbile română și albaneză*, Iași, 1927, p. 77 (fenomenul ar fi același în *nume* și în *curte*, *cute*, *mură*, *ușă* < lat. *cortem*, respectiv, *cotem*, *morum*, *ostium*).

[10] CDER, s.v.: „Mas probabl. se trata de una confusión ya lat. entre *nomen* «nombre» y *numen* «voluntad divina»".

[11] CDDE, nr. 1231.

[12] Pușcariu, *Limba română* II, p. 339–340.

și *mai*"[13] — și după ce menționează explicația potrivit căreia *nume* a suferit influența lui *număr*, același autor atrage atenția asupra faptului că și *nimeni* prezintă o vocală închisă, în locul lui [e], în contextul „[n]...[m]"[14]. Din această ultimă remarcă rezultă că S. Pușcariu a întrevăzut posibilitatea ca un singur și același factor — poziția vocalei între două consoane nazale — să fi provocat închiderea acestei vocale atât în *nume*, cât și în *nimene, nime(ni)*.

Un punct de vedere asemănător a fost exprimat, într-un mod mai clar, de către O. Nandris[15]: „l'action conjuguée d'une nasale explosive (précédant la voyelle) et d'un *m* explosif entraîne la fermeture: *nomen* > *nume, nemine* > *nimeni,* etc.". Mai departe însă[16], același savant citează pe *mamma* > *mamă* printre exemplele care ilustrează menținerea vocalei deschise înainte de „*m* exploziv"; or, dat fiind că în *mamma* vocala accentuată era precedată de o nazală, întocmai ca în *nomen* și în *neminem*, rezultă că după O. Nandris închiderea vocalei în primele două cuvinte nu este totuși decât accidentală.

Evident, dacă prezența lui [u], respectiv, a lui [i] în *nume, nimeni* se explică printr-un proces de nazalizare — și prin consecința acestuia, închiderea vocalelor accentuate [o] și [e] —, poate fi explicată în același fel transformarea lui *nonnus* în *nun*, pe terenul limbii române, fără a fi necesar să reconstruim un lat. oriental **nunnus*. Dispunem deci de cel puțin trei cuvinte care nu se supun regulilor „clasice" privitoare la tratamentul vocalelor accentuate urmate de consoane nazale.

După părerea noastră, deși trecerea de la [e] la [i] și de la [o] la [u] nu a putut fi provocată nici de consoana următoare ([m] sau [nn]), ea singură (cf. *pom, avem* etc.), nici de simpla prezență a unei consoane nazale înaintea vocalei accentuate (cf. *mor, negru* etc.), fenomenul a avut, totuși, loc în cuvintele în care influența nazalizantă a contextului s-a exercitat, concomitent, din două direcții. Propunem această explicație — al cărei punct de plecare este constituit de observațiile, citate mai sus, ale lui S. Pușcariu și ale lui O. Nandris — nu numai în

[13] *Ibidem*, p. 340.

[14] *Ibidem*: „Nu trebuie uitat însă că, între nazalele *n* și *m*, și *neminem* devine *nimene*, cu *i* în loc de *e* înainte de *m* simplu".

[15] *Op. cit.*, p. 249.

[16] *Ibidem*.

virtutea principiului că o explicație generală este preferabilă mai multor explicații particulare, ci și pentru motive care vor fi prezentate în cele ce urmează.

3. Se știe că nazalitatea se caracterizează printr-o mare mobilitate; ea „a tendance à s'étendre aussi bien sur les voyelles qui précèdent, que sur celles qui suivent la consonne nasale“[17]. În ce privește limba română, acest lucru a fost demonstrat în mod amănunțit de E. Petrovici, cu ajutorul înregistrărilor chimografice. Așa cum notează acest savant, prezența nazalității ca trăsătură observabilă pe curba care corespunde mișcărilor vălului palatului nu implică întotdeauna existența unei nazalități observabile cu ajutorul urechii[18]; uneori nazalitatea este însă mai pronunțată, perceptibilă și, în consecință, notată de cercetători, chiar acolo unde vocala este numai p r e c e d a t ă, nu și urmată de o consoană nazală. Vom da câteva exemple, limitându-ne la domeniul limbilor romanice.

Vocale nazalizate sub influența consoanelor nazale precedente au fost notate, de exemplu, în *Atlasul lingvistic român*; câteva forme cu nazalizare progresivă au fost relevate de Sextil Pușcariu[19]: [nãs], [nãri] etc.

În portugheza populară au fost înregistrate forme ca [mẹ̃z ɐ] = *mesa*; [mũi̯tᵘ] există și în pronunțarea persoanelor cultivate[20].

În unele graiuri italiene grupurile „consoană nazală + [a]“ și „[a] + consoană nazală“ prezintă un tratament identic al vocalei; de

---

[17] Émile Petrovici, *De la nasalité en roumain. Recherches expérimentales*, Cluj, 1930, p. 68.

[18] *Ibidem*, p. 80.

[19] DR IX, 1936–1938, p. 409; vezi și Pușcariu, *Limba română* II, p. 85.

[20] Pilar Vásquez Cuesta y Maria Albertina Mendes de Luz, *Gramática portuguesa*. Segunda edición, aumentada, Madrid, [1961], p. 53. Rolul jucat de consoanele precedente, din punctul de vedere al nazalității vocalelor, rezultă cu claritate din constatarea următoare, privitoare la vocalele nazale din portugheză: „O decurso das vogais nasais e dos ditongos nasais é sempre oral-nasal com nasalidade médio-final ou final, excepto no caso de ocorrer uma consoante nasal anterior. Neste caso o decurso é inteiramente nasal, i. é., com vibrações nasais desde início até final“ (Armando de Lacerda, Brian F. Head, *Análise de sons nasais e sons nasalizados do portugues*. Separata da „Revista do Laboratório de fonética experimental da Faculdade de Letras da Universidade de Coimbra“ — Vol. VI, 1962), Coimbra, 1963, p. 66).

exemplu, în graiul din Molfetta (provincia Bari) se întâlnesc formele [fəndènə] „fontana“ și [nèsə] „naso“; în graiurile calabreze de la est de Cosenza [a] accentuat a devenit o vocală apropiată de rom. [ă] nu numai în [lâna], [pâne] (cf. rom. *lână, pâne*), ci și în [nâsu], [mârti] „martedi“[21].

În lumina acestor constatări, avem dreptul să conchidem că în *nomen, neminem* și *nonnus*, unde nazalitatea slabă provocată de [m], respectiv, de [nn] nu ar fi putut să producă alterarea timbrului vocalelor accentuate, consoanele care precedau aceste vocale au furnizat „suplimentul“ de nazalitate necesar pentru ca fenomenul să aibă loc.

Păstrarea vocalei semideschise în formele de tipul *ținem* (< lat. *tenemus*) se explică fără nici o dificultate: trebuie să vedem aici influența flexiunii verbelor în care morfemul [é] nu este precedat de consoană nazală (cf. *vedem, părem* etc.).

4. Vom încerca acum să răspundem la întrebarea dacă închiderea vocalei precedate de o consoană nazală și urmate de consoane care nu formau o „poziție nazală“ s-a produs și atunci când vocala în cauză era [a], nu [e] sau [o], ca în exemplele discutate până aici. De notat că S. Pușcariu n-a găsit exemple prezentând trecerea lui [a] la [ă], [î] în condițiile descrise mai sus. De aceea, probabil, după ce a făcut observațiile reproduse la începutul acestui articol, savantul citat n-a urmat calea care ar fi putut să-l conducă la o explicație care — cum vom arăta mai jos — este susceptibilă de a fi prezentată sub forma unei legi fonetice.

Mai întâi, constatăm că [a] nu a devenit [ă] sau [î] în formele de imperfect *chemam, adunam* etc. Prezența vocalei deschise în cazurile de acest tip nu constituie însă un argument valabil împotriva părerii potrivit căreia [á] precedat de [m] sau de [n] și urmat de [m] a avut, în mod normal, același tratament ca [é] și [ó] într-un context identic: paradigma a exercitat o „presiune“ asupra formelor care conțin astăzi un [a] între două nazale, impunându-le menținerea vocalei deschise, avem deci *chemam* (nu *chemăm*, care s-ar fi confundat cu forma de

---

[21] Gerhard Rohlfs, *Historische Grammatik der italienischen Sprache und ihrer Mundarten*. I. *Lautlehre*, Berna, [1949], p. 91–92 (am menținut transcrierea folosită de autor).

indicativ prezent, pers. 1 pl.[22]) prin analogie cu *chemai, chema, chemați* și, de asemenea, după modelul verbelor, foarte numeroase, în care vocala nu era precedată de o nazală: *cântam, lăsam* etc.[23]. Poate că, pentru a explica formele de tipul *chemam*[24], trebuie să ținem seamă și de faptul următor: vocala accentuată din formele de imperfect nu provine din [a], ci dintr-un segment fonetic, [aba], care, după dispariția lui [b] intervocalic, a putut să fie, într-o anumită măsură, diferit de [á] < lat. [á] în epoca în care a început procesul ce a dus la închiderea vocalei (prin intermediul unei etape cu nazalizare)[25].

Vocala [á] din derivate ca *găinamă* (în graiurile din Banat), ar. [ağunami] etc. comportă o explicație similară (cf. băn. *căpramă*, v. dr. *mișelame*, ar. *mățame* etc., cu sufixul *-ame/-amă* < lat. *-amen* precedat de o consoană nenazală)[26].

În articolul (nr. 5817) având ca titlul formele *nanna, nīnna, nonna*, urmate de mențiunea „(Lallwort)", REW înregistrează cuvintele românești *nun, (nu)naș, nănaș, ninera* și *nani*. Ne-am ocupat deja de *nun*; el va fi lăsat de o parte aici, ca și derivatul lui, *nunaș* (*nănaș, naș*), care va fi discutat mai târziu.

Pentru *ninera* „hätscheln" (pers. I sg.: *niner*) REW trimite la dicționarul etimologic al lui S. Pușcariu[27], nr. 1182, unde acest cuvânt este explicat printr-un etimon reconstruit cu *ī* în prima silabă: **nīnnino, -are*; dat fiind că vocala aceasta a fost redată în română prin [i], absolut normal, *ninera* nu poate să ne intereseze aici.

Ne rămâne deci să discutăm problema eventualei înrudiri a rom. *nani* cu lat. *nanna* (dacă acesta din urmă ar fi la originea primului, am

---

22 În această formă schimbarea lui [á] în [ă] ar corespunde, după A. Philippide, *op. cit.*, p. 17, legii următoare: „*á* accentuat + *m* + *u* se preface în *ă* în elementele băștinașe" (cu privire la [á] de la imperfect vezi mai jos).

23 Cf. cele arătate mai sus în legătură cu *ținem*.

24 Este vorba despre pers. 1 pl. (*clamabamus* > *chemam*); pers. 1 sg. nu intră în discuție, desinența *-m* fiind analogică și relativ recentă (*clamabam* a devenit, în mod normal, *chema*, formă care exista în româna veche și existentă încă în unele graiuri actuale); vezi Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 152.

25 Cf. A. Philippide, *op. cit.*, p. 29; Rebecca Posner, „Romance Philology" XIX, 1965–1966, 3, p. 455.

26 Toate exemplele citate sunt luate din Pascu, *Sufixele*.

27 PEW.

avea un exemplu de [á] păstrat între două consoane nazale, fără nici o posibilitate de a invoca, pentru a-l explica, „presiunea“ unei paradigme).

Vom spune de la bun început că *nani* nu poate dovedi nimic, din cauza poziției cu totul speciale a așa-numitelor „Lallwörter“ în ansamblul vocabularului. Nu avem nicidecum intenția de a susține că este în principiu imposibil să se stabilească raporturi etimologice între cuvintele de acest tip (există motive pentru a se admite, de exemplu că *nun* descinde dintr-un prototip latin). Nu trebuie să uităm însă că un cuvânt ca *nani* poate fi creat oricând și oriunde, în tot felul de limbi. Prin urmare, avem dreptul să presupunem că *nani* (care, de altfel, conține o vocală palatală inexistentă în lat. *nanna*[28]) este un „Lallwort“ creat în românește, nu un cuvânt moștenit din latină[29]. Dacă acceptăm ideea că, precedată de [n] și urmată de [nn], vocala [á] s-a închis, ar trebui să ne așteptăm ca *nanna* să fie reprezentat în română printr-un cuvânt cu [î] în silaba accentuată; într-adevăr, după părerea noastră, *nanna* (respectiv, masculinul corespunzător, **nannus*) s-a transmis în dacoromână, unde unele graiuri cunosc un adjectiv *nân* (la feminin *nână*); este vorba despre un „Lallwort“ care a fost înregistrat în județul Cluj[30] cu sensul „frumos“ și care, după câte știm, înseamnă prin alte părți „drag, iubit“. Adăugăm o observație care vine în sprijinul acestei etimologii și, totodată, în sprijinul părerii potrivit căreia vocalele accentuate din *nun, nume, nimeni* și, bineînțeles, din *nân* reprezintă rezultatul unei evoluții fonetice regulate: vocala „întunecată“ [î] în *nân* ar fi neașteptată dacă acest cuvânt (care conține ideea de „alintare“) ar fi un „Lallwort“ creat în română (vocala [î] nu apare decât rar în materialele de „Ammensprache“ românească aflate la dispoziția noastră; printre cuvintele care o conțin, numai *câh* pare a fi frecvent, dar

---

[28] Ea este însă frecventă în cuvintele „alintătoare“ pe care le folosesc adulții când vorbesc cu copiii; cf. rom. *titi* (*cici*), „curat, frumos, drăguț, plăcut“, *bibi* „nu pune mâna!, arde!“ și, de asemenea, formele de tipul *mami* „mămică“.

[29] Cf. Iorgu Iordan, SCL XIV, 1963, 1, p. 12; CDER, s.v.: „creación expresiva“. Și *nan* „naș“ și *nană* „nașă, tanti“ sunt „Lallwörter“ create în română (cf. Iorgu Iordan, *loc. cit.*, p. 11–12; Vasile Scurtu, *Termenii de înrudire în limba română*, București, 1966, p. 242–246).

[30] D. Copilu, LR X, 1961, 2, p. 130: „*nân, -ă,* adj. = (mai ales despre copii) frumos, frumușel; *nânu mamii, nân!*“; din context rezultă că termenul este folosit când se vorbește nu d e s p r e copii, ci c u copiii.

— fapt semnificativ — el are sensul de „murdar, urât, neplăcut"[31]); or, în calitate de continuator al unui [á] latin, într-un cuvânt moștenit, sunetul [î] nu are nimic neașteptat (în afara tocmai a faptului că el se păstrează încă într-un cuvânt din „Ammensprache" care, din cauza aceasta, are o formă ce nu se potrivește cu conținutul lui[32]).

5. Până acum nu am spus nimic despre cel mai important dintre cuvintele care prezintă interes pentru problema tratamentului lui [á] precedat de o nazală și urmat de o nazală geminată. Este vorba despre *mamă*, pe care specialiștii — cu câteva excepții[33] — îl consideră descendentul normal al lat. *mamma*[34]; mai mult, acesta este tocmai cuvântul citat de obicei pentru ilustrarea afirmației că vocala [á] nu s-a închis când era urmată de [mm].

După părerea noastră, *mamă* nu este moștenit din latină, ci este o creație românească apărută în limba vorbită cu copiii. Cuvântul, care are o structură tipică pentru „Lallwörter", există în nenumărate limbi, foarte adesea cu același sens ca în română. Cvasiidentitatea formală a rom. *mamă* (cu articolul hotărât, *mama*) și a lat. *mamma* nu poate dovedi, ea singură, existența unei legături genetice între cele două cuvinte[35]; pe de altă parte, nu credem că poate fi vorba despre un

---

[31] Vezi observațiile noastre din *To Honor Roman Jakobson. Essays on the Occasion of his Seventieth Birthday. 11 October 1966.* Volume I, Haga/Paris, 1967, p. 134.

[32] Până la un anumit punct, problema „arbitrarului semnului" se pune altfel pentru „Lallwörter" decât pentru cuvintele din limba „normală"; vezi, în legătură cu această chestiune, Bertil Malmberg, în *Proceedings of the Ninth International Congress of Linguists...*, Londra/ Haga/Paris, 1964, p. 83.

[33] A. Graur, BL III, 1935, a combătut, în termeni severi și pe bună dreptate, părerea lui B. Conev potrivit căreia *mamă* ar fi de origine bulgară. Pentru CDER, s.v. *mamă*, originea latină a cuvântului românesc este numai probabilă („creación expresiva, probabl. continuación directa del lat. *mamma*"). Cele două explicații pe care le găsim la Gh. Adamescu, *Noțiuni de istoria limbii și literaturii române...*, București, 1894, p. 14 (*mama* — creație a latiniștilor sau formă apărută sub influența fr. *maman*) sunt menționate aici numai cu titlu de curiozități. Vezi și, mai jos, notele 36, 37 și 57.

[34] Vezi, acum în urmă, DLR, s.v. (cu trimiteri).

[35] Cf. Jakobson, SW I, p. 538; B. Malmberg, *loc. cit.*: „As a rule, denominations of this type never prove any genetical relationship"; Johannes Hubschmid,

împrumut românesc din slavă[36]. Următoarea observație a lui S. Pușcariu este, după opinia noastră, aplicabilă în întregime cuvântului *mamă*: „Rechercher si *ah!* ou *baubau* est d'origine latine ou étrangère me paraît une tâche stérile. Quiconque observe la propagation de ces mots peut constater que leur aire d'expansion ne coïncide pas avec les frontières ethniques et celles de l'apparentement des langues... Les conditions qui ont fait naître de tels mots peuvent être à tout moment recréées par nous"[37].

Deși *mamă* nu este descendentul lat. *mamma*, acesta din urmă este, totuși, un cuvânt care s-a transmis în limba română; lat. *mamma* este continuat de cuvântul înregistrat în dicționare sub forma *îmă* sau *îmmă*. Unii l-au pus pe *î(m)mă* în legătură cu alb. *ëma*[38], dar, după cum s-a remarcat, „l'emprunt à l'albanais n'est pas... très plausible"[39]. Pe de altă parte, dacă plecăm de la *mamă*, care ar fi dat **mmă* și, apoi, *îmă*, prin adăugarea unui [î] protetic, ne lovim de dificultatea de a explica sincopa vocalei accentuate[40]. Ne propunem să schițăm, în rândurile următoare, istoria fonetică a acestui cuvânt.

Vocala accentuată din *mama* s-a nazalizat și s-a închis, în aceleași condiții ca vocalele accentuate din *nomen*, *nonnus*, *neminem* și

---

în *Linguistique et philologie romanes. Xe Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes... Actes*. Tome I, Paris, 1965, p. 129–130: „Wörter der Kindersprache, vor allem Reduplikationsbildungen, wie *mama* «Mutter»..., erklären sich aus den ersten Sprechversuchen der Kinder. Sie lauten in verschiedenen, miteinander nicht verwandten Sprachen gleich oder ähnlich. Hier ist Polygenese vielfach wahrscheinlich".

[36] După Sextil Pușcariu, DR IV, 1924–1926, 2, p. 1350, nota, cuvintele slave *tata* și *mama* ar fi conferit o „nouă vitalitate" cuvintelor *tata* și *mama* moștenite din latină; vezi și lucrarea aceluiași autor *Limba română*. Vol. I. *Privire generală*, București, 1940, p. 281.

[37] Pușcariu, *Études*, p. 324; autorul admite totuși că „pour nous, Roumains, le mot *mamă*... est un mot hérité du latin tout comme *frate* et *soră*" (*ibidem*, p. 323). Vezi și nota precedentă.

[38] Această părere — emisă mai înainte de Gustav Weigand — este acceptată de Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 275 și 427, dar la p. 526 a aceleiași lucrări se admite că *îmă* este o „formă scurtată din *mamă* sau *mumă*".

[39] A. Graur, BL XIII, 1945, p. 158.

[40] *Ibidem*.

nannus: lat. *mamma* > rom. *[mămă][41]. Succesiunea „[m] + [ă]" care constituia silaba inițială a cuvântului s-a confundat — probabil, în formele în care această silabă nu era accentuată (cf. de exemplu, *mămâni*, din genitivul latinesc *mammani*[42]) — cu succesiunea „[ă] + [m]" sau, mai curând, cu nazalele silabice, frecvente în cuvinte ca *împărat, înger, întoarce* etc. De subliniat că deosebirea dintre „[ă] + consoană nazală imploziv̯ă", nazalele silabice și, în sfârșit, vocala neutră nazală este minimă, din punctul de vedere al audiției[43]; pentru simplificare, vom folosi uneori semnul [m̥] pentru a desemna nu numai nazala labială silabică, ci și grupul „vocală neutră + nazală labială imploziv̯ă" și vocala [ẵ] urmată de o consoană labială. Trecerea de la [mă] la [m̥] în cuvântul în discuție amintește un fenomen care a avut loc în istroromână, de data aceasta consoana fiind o vibrantă: [răpẹ] (< lat. *ripa*) a devenit [r̥pe] sau [ărpẹ][44].

Transformarea grupului „consoană nazală + vocală neutră" într-o nazală silabică, la început de cuvânt și înainte de tăietura silabică, nu s-a produs în toate cazurile; grupul s-a conservat în *mână* (v. rom. [mănu] < lat. *manus*), de exemplu (cf. totuși *înșel* < [n̥șel], *[m̥șel]: v. sl. *mŭšelĭ*[45]; această etimologie nu este însă sigură[46]). Este posibil ca în trecerea de la *[mămă] la [m̥mă] să fi jucat un anumit rol identitatea celor două silabe ale cuvântului și frecvența acestuia (trebuie

---

41 Transformarea lui [á] în [ă] în acest cuvânt este admisă și de A. Lambrior, „Romania" IX, 1880, 35, p. 374. Autorul vede însă aici efectul unei legi fonetice în virtutea căreia orice [a] accentuat ar fi devenit [ă] înainte de [m] neurmat de o altă consoană, independent de natura consoanei care preceda vocala (*ibidem*, p. 366; vezi și p. 374–375; cuvinte ca *aramă, seamă* ar fi împrumuturi), în timp ce pentru noi schimbarea lui [a] accentuat în [ă], în cuvântul în discuție, nu poate fi explicată decât ținându-se seamă de faptul că [á] era precedat de o nazală.

42 Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 141.

43 Vezi lucrarea noastră *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte românești*. Extras din „Studii și cercetări lingvistice" XV (1964), fasc. 1–5, București, 1964, p. 117, 123, 125. De adăugat că vocala neutră și consoanele nazale sunt „înrudite" din punct de vedere acustic (vezi articolul nostru din RRL XIII, 1968, 6, p. 567–573 și bibliografia citată acolo).

44 S. Pușcariu, DR III, 1922–1923, p. 393; cf. ale noastre *Contribuții*..., p. 66.

45 G. Weigand, JIRS XIII, 1908, p. 110; S. Pușcariu, DR VI, 1929–1930, p. 330.

46 Vezi Graur, ER, p. 7.

să se țină seamă de cei doi factori și în explicarea formelor prescurtate *măne-* și *mă-*[47]). Acest [m̥mă][48] este scris, cu litere chirilice, ꙟмъ sau ꙟммъ în textele românești vechi; litera ꙟ nu corespunde, în acest cuvânt, unei vocale orale [ă] sau [î], ci unui segment fonetic în care nazalitatea era prezentă: [ăm], [ă^{m}], [^{ă}m], [m̥] sau [ẵ][49] (ꙟмъ și ꙟммъ vor fi deci ortografiate, cu caractere latine, *îmmă*, nu *îmă*[50]).

6. Ipoteza potrivit căreia *[mămă] a devenit [m̥mă] este sprijinită de formele care corespund stadiilor intermediare ale evoluției de la *nănaș(ă)*[51] la *naș(ă)*. Alături de *naș(ă)* și de formele bisilabice care

---

[47] Cf. A. Graur, BL XIII, 1945, p. 156–157: „les noms de parenté offrent de nombreux exemples d'abrégément, ce qui s'explique pour une bonne partie par le fait que ces noms présentent très souvent des redoublements syllabiques, facilitant les haplologies".

[48] Notăm, cu titlu de curiozitate, că termenul ghiliac [ɨma] „mamă" („nursery word") are o variantă [m̥ma], cu o consoană nazală silabică (Robert Austerlitz, „Word" XII, 1956, 2, p. 268).

[49] Lăsăm la o parte chestiunea aperturii vocalei ([ă] sau [î]), care nu prezintă importanță pentru ceea ce ne interesează aici; vezi și, mai jos, nota 56.

[50] Vezi lucrarea noastră *Contribuții...*, p. 123. Pentru *î(m)mă* DLR trimite, s.v. *mamă*, la o formă albaneză („Pentru formele cu *î-*, cf. alb. *ëmë*"), ceea ce, după părerea noastră, nu este necesar. Se pare totuși că albaneza este sursa cuvântului din aromână notat *ămă* și *âmă* de Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic*, București, 1932, p. 215 (DDA nu înregistrează această formă; acolo găsim însă pe *mă*, considerat ca provenit din alb. *më*). Forma *imă*, care prezintă trecerea „neexplicată" a lui [ă] la [i] și care, după Th. Capidan, *op. cit.*, p. 216, ar proveni din *ămă* (< alb. *ëmë*), se explică ușor, credem, dacă admitem că punctul ei de plecare este [m̥mă] sau [ămmă] (< lat. *mamma*); aici avem a face cu același fenomen care a dat naștere formei dr., ar. *inimă* (< [n̥nimă] sau [ănnimă]): pierderea nazalității din silaba inițială cere ca timbrul vocalic neutru („conținut" în nazala silabică sau existent ca segment fonetic autonom) să fie înlocuit cu o vocală diferită de [ă] (vezi *Contribuții...*, p. 120–123, și observațiile noastre din RRL XIII, 1968, 1, p. 79–81, și din SCL XIX, 1968, 6, p. 585–587).

[51] Nu are importanță dacă *nănaș* provine din *nunaș*, derivat de la *nun* cu sufixul *-aș*, cum admit cei mai mulți specialiști (vezi, de exemplu, TDRG, s.v. *naș*), sau din slavă (v. sl. *nanŭ* „Vater"); această din urmă etimologie este menționată, cu titlu de ipoteză, de Nicolae Drăganu, *Românii în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei și a onomasticei*, București, 1933, p. 331, nota 3.

încep cu [nă] sau cu [nî], în *Atlasul lingvistic român*, partea I[52], găsim forme ca următoarele[53]: [nînaș], harta 216, punctul 590; [n̥naș] (pl.), h. 267, pct. 590, nota; [ⁿnaș], (pl.), h. 267, pct. 600, nota; [nnașʸ], h. 216, p. 590; [ⁿnașî], h. 267, pct. 600, nota; în punctul 540 de pe harta 267 s-au înregistrat două forme, [n̥naș] și [nînaș], ultima cu mențiunea „[L]“ (= *lento*), ceea ce ne furnizează dovada că debitul vorbirii a jucat, și el, un rol în transformarea succesiunii „consoană nazală + vocală neutră“ într-o nazală silabică. Întocmai cum [n̥] din [n̥naș] provine dintr-un grup, [nă] sau [nî], înaintea unei silabe care începea cu o nazală dentală, [m̥] din [m̥mă] — scris, cu litere chirilice, ѱ sau ѱм — continuă, după părerea noastră, grupul [mă], ce se găsea înaintea unei silabe care începea cu o nazală labială.

Se poate constata, de asemenea, existența unui paralelism parțial între *naș* și [mă] din *mă-ta, mă-sa*. Iată, mai întâi, explicația dată de A. Graur[54] lui *mă-*: „La théorie qui laisse le moins de doutes est la suivante: le génitif-datif singulier offre, à côté de la forme «normale» *mamei*, une variante *mămânii*, qui aujourd'hui ne se conserve que sous la forme abrégée et composée *mâni-ta, mâni-sa*. C'est de là qu'a pu partir l'abrégément de *mamă* en *mă-*, et cela explique pourquoi la forme abrégée n'est pas *ma-*[55] (cf. *ta-su*; il est vrai que *mă-* n'est pas exactement la même chose que *mâ-*[56])“. Această explicație presupune deci o influență a formei de genitiv-dativ asupra celei de nominativ-acuzativ (dar de ce [ma]- nu ar fi putut coexista cu [măne]-, [mîne]-, care totuși nu au provocat înlocuirea lui [a] cu [ă] în *mamă*, urmat sau nu de un adjectiv posesiv?). Noi preferăm explicația care pleacă de la forma *[mămă], unde vocala [ă] exista deja, sub accent, înainte de prescurtare, ca rezultat al unei evoluții fonetice pe care o

---

52 ALR I, 2.

53 Am menținut sistemul de notare din ALR.

54 BL XIII, 1945, p. 159. Cf. Iordan, *Stilistica*, p. 48, nota 2.

55 Am găsit însă *ma-su* (cu litere chirilice: маса) într-un text vechi (vezi *Psaltirea Scheiană*... Publicată de I. Bianu. Tomul I..., București, 1889, p. 434); este oare vorba despre o simplă eroare?

56 Gradul de deschidere al vocalei accentuate din *mă-ta, mă-sa*, pe de o parte, și din *mâne-ta (mâni-ta), mâne-sa (mâni-sa)*, pe de altă parte, nu pune însă nici o problemă, trecerea lui [ă] la [î] în *mâne-* fiind relativ recentă.

considerăm normală[57]. Întocmai cum *nănaș* a devenit *naș*, *[mămă] a devenit [mă], prin dispariția silabei neaccentuate[58].

Rezultă că, după părerea noastră, nu *î(m)mă* (=[ămmă], [m̥mă] etc.) vine din *(m)mă* prin adăugarea unei vocale protetice[59], ci, dimpotrivă, *mă-* vine din *î(m)mă* (mai exact, din forma *[mămă], care a precedat-o pe cea ortografiată *îmă* sau *îmmă* = [m̥mă]).

7. Dacă, în urma celor arătate, se admite că *mamă* și *î(m)mă* sunt două cuvinte diferite și, pe de altă parte, că formele de tipul *mămâne* aparțin paradigmei ultimului, nu paradigmei lui *mamă*, devine mai ușor de explicat forma *mumă*, care — după CDDE[60], de exemplu —

---

[57] Această explicație apare încă la A. Lambrior, *loc. cit.*, p. 374: *mă-ta* și *mă-sa* „sont des abréviations populaires de *mămă-ta*, *mămă-sa*, d'où la syllabe atone a été éliminée; de même que dans *tată-so* (son père), devenu dans la prononciation populaire *tat-so* et même *ta-so*, c'est la syllabe atone *tă* qui est éliminée; par conséquent, dans les formes abrégées *mă-ta, mă-sa* nous devons avoir la syllabe tonique du mot latin *mámma* vivant sous la forme *mă*. Il paraît évident... que ce sont les formes abrégées *mă-ta, mă-sa* qui représentent en roumain la syllabe tonique du latin *mamma* et non la forme de nos jours *mamă*". Această din urmă formă este explicată de A. Lambrior în modul următor: „Tous les peuples qui nous environnent se servent du mot *mama*... Je suppose donc que ce n'est que par leur influence que le roumain s'est enrichi de la forme *mamă*" (*ibidem*).

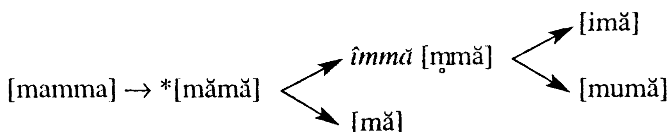
[58] După Iorgu Iordan, BIFR IX, 1942, p. 202–203, a căzut numai vocala din silaba neaccentuată a lui *nănaș*, ceea ce a dus la apariția unei nazale lungi (devenită „normală" mai târziu); într-adevăr, această cale de evoluție pare a fi dovedită de formele de tipul [nnaș] înregistrate în *Atlasul lingvistic român*. Dacă se admite însă că *naș* a fost precedat — cel puțin în unele cazuri — de stadiul [n̥naș], care este, și el, atestat, urmează că elementul vocalic și cel consonantic al silabei („contopite", în prealabil, într-un singur sunet, o nazală silabică) au putut să cadă în același timp.

[59] CDDE, nr. 1044: „*îmă*... se explică din forma redusă *mă(-sa)* căreia s-a prepus *î-*"; cf. TDRG, s.v. *mumă*; S. Pușcariu, DR III, 1922–1923, p. 393 și V, 1927–1928, p. 753–754.

[60] Nr. 1044. Cf. Al. Procopovici, DR II, 1921–1922, p. 196: „Ca să-l explicăm pe drom. arom. megl. *mumă*... trebuie să plecăm de la dativul † *mumâniei*... < **momâniei* < **mămâniei* < lat. *mamani illaei*". Alb. *mëmë* ar putea, eventual, să fie invocat, și el, alături de lat. *mamma*, pentru a explica forma *mumă* din aromână (vezi DDA, s.v.), dar *[mămă] (care a devenit, apoi, *mumă*) se explică la fel de bine în modul indicat aici mai sus.

l-ar datora pe [u] lui *mumâni* (cu trecerea lui [ă] la [u], în silabă neaccentuată, în contextul „[m]... [m]"[61]. Această explicație, acceptabilă în principiu, nu exclude însă obiecția următoare: trecerea lui [ă] la [u] în *mămâni* ar fi trebuit să fie împiedicată de alternanța [ă] ~ [a] (*mămâni* — *mamă*), foarte frecventă și foarte „puternică" în română ([ă] s-a păstrat bine, între două labiale, în *băbuță, vămui* etc. — cf. *babă, vamă* etc. —, ca și în derivatele de la *mamă*: *mămucă, mămucuță, mămică* etc.); apariția unei alternanțe [u] ~ [a] (*mumâni* — *mamă*) ar fi fost surprinzătoare. Obiecția menționată este înlăturată dacă vedem în *mămâni* o formă aparținând paradigmei lui *[mămă], [m̥mă] (< lat. *mamma*, cu [á] devenit [ă]), unde nu era alternanță. Este adevărat că alternanța [u] ~ [ă] (*mumâni* — *[mămă]) nu ar fi fost mai puțin surprinzătoare, dar elementul vocalic din [mă] sau din [m̥] era foarte apt de a se transforma, și el, în [u][62] (ceea ce nu era cazul vocalei accentuate din *mamă*). În felul acesta, s-a ajuns la *mumă* — *mumâni* (cu vocala [u] peste tot), serie de forme paralele cu *[mămă] (> *îmmă*) — *mămâni*.

Schema următoare rezumă istoria lat. *mamma* în limba română[63]:

---

[61] O explicație diferită la Pușcariu, *Limba română* II, p. 233–234: „Alături de *ma-ma* copiii mici articulează și *mu-ma*, cu o vocală acomodată, în silaba dintâi, celor două labiale înconjurătoare". Judecând după limba copiilor din zilele noastre (în care *muma* este nu mai puțin accidental decât *moma, mima* etc., în timp ce *mama* este general), nu credem că *mumă* poate fi explicat în felul acesta. Cât despre opinia lui G. Giuglea (DR II, 1921–1922, p. 401–402), care vede în *mumă* un cuvânt de origine germanică (v. germ. de sus *muoma*), ea ni se pare și mai puțin acceptabilă.

[62] Cf. trecerea de la *îmbla, împlea, înfla* la *umbla*, respectiv, *umplea, umfla*. Vezi și A. Lambrior, *op. cit.*, p. 374: „comment expliquer cette forme, si ce n'est par le fait que le latin *mamma* est devenu d'abord *mămă* et qu'ensuite *ă* tonique, enfermé entre deux consonnes labiales, s'est changé en *u*, voyelle labiale?".

[63] Pentru *imă* vezi mai sus, nota 50.

Se poate presupune că, la un moment dat al istoriei limbii române, între *î(m)mă* și *mamă* a existat un raport de același tip cu cel care exista între *mater* și *mamma* în latină (cf. și fr. *mère* și *maman*, engl. *mother* și *mamma, mommy* etc., rus. *mat'* și *mama* etc.)[64]. Apărut în „Ammensprache", lat. *mamma* a pătruns în limba „normală", și-a pierdut coloritul afectiv și s-a transmis în română sub forma *î(m)mă*. Locul vechiului *mamma* în „Ammensprache" a fost luat de *mamă*, recreat pe terenul limbii române. Ulterior, folosirea acestuia din urmă s-a extins; *mamă* a pătruns în limba „normală" și a eliminat, în parte, cuvântul *î(m)mă*, întocmai cum prototipul acestuia, lat. *mamma*, eliminase pe *mater* în Romania orientală. În ciuda aparențelor, *mamă*, pe de o parte, și *î(m)mă, mă-, mămâne, mâne-*, pe de altă parte, nu sunt unul și același cuvânt.

8. Din cele arătate cu privire la soarta lat. *mamma* în limba română rezultă că dăm un răspuns afirmativ la întrebarea pe care ne-am pus-o la începutul paragrafului 4 al acestui articol: [a] accentuat precedat de [m] și urmat de [mm] a suferit un tratament analog cu cel al vocalelor [é] și [ó] în contextul „consoană nazală... [m] sau [nn]". Trebuie deci, după părerea noastră, ca prezentarea tratamentului vocalelor latine accentuate în română să fie completată cu următoarea lege:

Urmate de [nn], [m] sau [mm] și precedate de o consoană nazală, vocalele latinești [é], [ó] și [á] s-au nazalizat și s-au închis, ca și înainte de consoana [n] sau înainte de grupurile [n] + consoană, [m] + consoană orală.

Sur le traitement roumain des voyelles latines accentuées précédées et suivies de consonnes nasales, în „Bulletin de la Société Roumaine de Linguistique Romane" VI, 1969, p. 7–17.

---

[64] Cf. Jakobson, SW I, p. 539.

FLUCTUAȚIA *PO-* ~ *CO-*

1. Într-o carte apărută cu aproape două decenii în urmă, acad. Al. Graur a emis ipoteza conform căreia „prefixul slav *po-* a devenit în românește *co-*, prin disimilare, când rădăcina începea cu o labială"[1]. Această ipoteză este susținută de exemplele următoare: *cobâlțăi, coborî, comânji, covei, covârni, covârși, scofală* (după autorul citat, tot printr-o disimilare, dar cu un rezultat diferit — o dentală în locul labialei originare —, au apărut cuvintele *tămânji* și *tăvăli*)[2].

2. Avem de făcut o observație cu privire la una dintre etimologiile propuse. Este întru totul posibil ca în *coborî*, unde acad. Al. Graur presupune că „s-au amestecat două cuvinte slave" — „a răsturna" și „a lupta" —, să se fi produs înlocuirea lui [p] cu [k] la inițială, explicație asemănătoare cu una dintre cele două date în DA: *coborî* < **poborî* < bg. *poborvam* „a învinge în luptă, a doborî". Ni se pare însă la fel de plauzibilă și cealaltă explicație, pe care o găsim — pusă pe primul plan — tot acolo: *pogorî* este „derivat dintr-un adverb *pogor* (păstrat încă la aromâni...), iar acesta din paleosl. *pogorĭ* «în jos». Forma *coborî*... s-a născut prin metateză din *pogorî*". Menționându-le pe amândouă, acad. Al. Graur consideră că ultima întâmpină două dificultăți: mai întâi, „prin metateză ar fi trebuit să ajungem la forma **goporî*, nu *coborî* (s-ar zice că s-a metatezat numai punctul de contact, nu și gradul de sonoritate)"; apoi, „dacă într-adevăr *pogorî* s-ar

[1] Graur, ER, p. 25

[2] *Ibidem*, p. 24–27.

fi transformat în *coborî*, de ce au rămas ambele forme?"[3]. După părerea noastră, coexistența celor două forme nu poate fi invocată împotriva explicației potrivit căreia *coborî* provine din *pogorî*; nu vedem de ce după apariția formei cu metateză prototipul ei ar fi trebuit să dispară. În ce privește însăși natura metatezei căreia, după DA, s-ar putea să i se datorească forma *coborî* – schimbarea, în cuvânt, nu a locului unor sunete, ci numai a locului unor trăsături fonetice —, este de remarcat că fenomenul se întâlnește relativ frecvent; S. Pușcariu[4] a citat numeroase exemple de tipul *boșog* = *bojoc*, *chindie* = *tinghie* (iată un exemplu din DLR: *potângit* are o variantă *podâncit*[5]). Așadar *coborî* poate să fie pus în legătură fie cu v. sl. *poboriti* (eventual, prin intermediul formei **poborî*), fie cu v. sl. *pogorĭ* (prin intermediul lui *pogorî*).

3. Cu rezerva expusă în rândurile precedente, considerăm că etimologiile cuvintelor cu *co-* enumerate mai sus (și etimologia lui *scofală*, unde silaba [ko] este precedată de prefixul *s-*) au toate șansele de a fi cele date de acad. Al. Graur. Ne întrebăm însă dacă nu cumva înlocuirea cu [k] a lui [p] inițial s-a produs, în cuvintele citate, independent de unii dintre factorii prin a căror menționare se introduc câteva condiții în ipoteza în discuție: silaba inițială [po] corespunde unui prefix, silaba următoare face parte din radical (deci nu este separată de *po-* printr-un alt prefix), consoana inițială a acestui radical este o labială (de unde ar rezulta că fenomenul constă într-o disimilare).

După cum vom vedea, natura morfologică a segmentului *po-* și a silabei a doua a cuvântului și localizarea labială a consoanei cu care

---

[3] *Ibidem*, p. 24. G. Mihăilă, *Note etimologice (**a coborî, pogor, a pogorî, a covârși**)*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, București, 1965, p. 573–576, consideră (p. 574) valabile amândouă aceste obiecții aduse explicației din DA, dar nu acceptă nici etimologia propusă de acad. Al. Graur, ci este de părere că atât *coborî*, cât și *covârși* provin din verbe slave cu prefixul *ko-*: sl. **koboriti*, respectiv, sl. **kovъršiti* (recte: **kovrъšiti*); *pogor* (adverb și substantiv) — atestat și în dacoromână — este admis ca punct de plecare numai al lui *pogorî*.

[4] Pușcariu, *Limba română* II, p. 154.

[5] În LR XXI, 1972, 6, p. 522–523 (vezi acum Avram, CE, p. 62–64), am explicat pe *mârfogi* ca derivat de la *mârceav*, prin intermediul formelor **mârcevi* și **mârfegi* (ultima, rezultată din precedenta printr-o metateză „parțială").

începe această silabă nu sunt condiții necesare pentru producerea fenomenului; în schimb, este necesară o altă condiție, care va fi indicată mai jos. Examinarea faptelor ne va permite să stabilim și dacă transformarea *po-* > *co-* este într-adevăr o d i s i m i l a r e.

4. Într-un articol consacrat prefixului românesc *co-* descendent al slavului *po-*, Mioara Avram[6] a adus în discuție o serie de cuvinte de tipul *cocârni*[7], în care *po-* originar a devenit *co-* înaintea unei velare, transformare interpretată ca a s i m i l a r e; o asimilare parțială (acomodare) este admisă în cazurile în care consoana inițială a silabei a doua a cuvântului este o fricativă posterioară (velară sau laringală), ca în *cohrib* „pălărie mare", pus de DA în legătură cu ucr. *pogribnik* „chepeng"[8] (fricativei din ucraineană — de regulă, o laringală sonoră — poate să-i corespundă în română fie [χ], fie [h]). Examinând însă raporturile semantice și formale dintre termenii unor perechi (ori chiar grupuri de câte trei sau patru) cuvinte (sau variante), ca *potângi — cotângi, pociump — cociump, comânji — tămânji, cofoi — tofăi — tefui, păhui — căhui — tăhui — tehui*, autoarea constată că, înainte de [o] sau [ă], există „posibilitatea substituirii consoanelor *k, p, t*" în diverse situații (nu numai în cuvintele în care se poate identifica cu certitudine un prefix[9] și în care acest prefix, *co-* cu varianta *că-*, *po-/pă-* sau *to-/tă-*, este urmat de o labială sau de o velară) și observă că „se sugerează astfel, pentru elementele cu origine necunoscută, o cale în plus de descoperire a etimologiei"[10].

---

[6] *Contribuții la studierea prefixului* ***co-*** ***<*** ***po-***, în SMFC VI, 1972, p. 5–10.

[7] Pentru acest cuvânt, la p. 7 a articolului citat, se trimite, între altele, la următoarea explicație: „în loc de **pocârni* (din prefixul de origine slavă *po-*, productiv în Banat, și *cârni*), cu asimilarea *p — c > c — c*" (DA).

[8] Mioara Avram, *op. cit.*, p. 8.

[9] În LR XXI, 1972, 6, p. 523–524 (vezi acum Avram, CE, p. 80–81) am explicat pe *mocoroanțe* „fructe uscate în cuptor" prin metateză, din **comoroanțe*, formă rezultată din *pomoroanțe*, ca urmare a unui fenomen socotit identic, din punct de vedere fonetic, cu cel petrecut în cuvintele discutate de acad. Al. Graur (*po-* > *co-* prin disimilare).

[10] Mioara Avram, *op. cit.*, p. 9; vezi și p. 7, nota 17: „Evident, secvența *co* + *c* apare și într-o serie de cuvinte neanalizabile din punctul de vedere al prefixării; problema explicației prin asimilare (progresivă sau regresivă, vezi exemple de tipul *cobăltoc/cocăltoc* în DA) se poate pune și la astfel de cuvinte".

Etimologiile propuse în partea a doua a acestui articol vor confirma, sperăm, utilitatea sugestiilor conținute în lucrarea acad. Al. Graur și în articolul Mioarei Avram.

5. Articolul la care ne-am referit înlătură majoritatea restricțiilor din ipoteza emisă de acad. Al. Graur cu privire la transformarea *po-* > *co-*. S-ar părea că rămâne valabilă una singură (neformulată ca atare, dar — date fiind particularitățile distribuționale ale consoanelor în raport cu poziția inițială de radical[11] — implicată în condiția ca *po-* să preceadă un radical începător cu o labială[12]): caracterul deschis al silabei inițiale. Într-adevăr, în aproape toate cuvintele care încep cu *co-* discutate de Mioara Avram, indiferent dacă segmentul notat astfel corespunde (mai mult sau mai puțin sigur) sau nu corespunde unui prefix, el este urmat de o consoană (labială sau nelabială) inițială de silabă (lipsesc cuvintele cu grupuri ca [pt], [ks] după *co-*, respectiv, *po-* și a căror silabă inițială să fie deci [kop] < [pop], [kok] < [pok] etc.); în materialul analizat apare o singură excepție, *cocni* (= *pocni*), cuvânt care are însă o situație oarecum aparte, datorită caracterului lui onomatopeic. S-ar putea crede așadar că în cazurile în care *co-* provine din *po-* înlocuirea labialei cu velara nu s-a produs decât atunci când *po-* era nemijlocit urmat de consoana inițială a silabei a doua a cuvântului, consoană, căreia, așa cum am văzut, i s-a atribuit rolul de element „inductor" într-un fenomen de disimilare (în toate exemplele date de acad. Al. Graur) sau într-o transformare care a fost fie disimilare, fie asimilare (după Mioara Avram, unul dintre aceste fenomene ar fi avut loc în toate cuvintele cu *co-* provenite din prototipuri cu *po-* și cu o labială sau velară la începutul silabei a doua).

Pentru a arăta că presupunerea pe care am formulat-o nu se confirmă este suficient să menționăm cazul lui *corham* „partea dinapoi a hamului" (fără etimologie în DA, unde găsim doar trimiterea „cf. *bucar*"), desigur unul și același cuvânt cu *porham* „ham (pentru

---

[11] Cu excepții neglijabile, labialele (ca și velarele) inițiale de radical pot să facă parte, în limba română, numai din grupuri „muta cum liquida"; un prefix (sau un segment fonetic provenit dintr-un prefix) cu finală vocalică constituie deci o silabă deschisă înaintea acestor grupuri.

[12] Vezi §§ 1 și 3.

cai)", considerat în DLR cu etimologia necunoscută, dar explicat de L. Tamás[13] prin maghiară. După autorul citat, magh. *fárhám* a devenit în românește *forham* (este înregistrat pluralul *forhamuri*), *porham* și *corham*. Aici consoana de la începutul silabei a doua este o laringală[14], dar înlocuirea labialei cu o velară la inițiala lui *corham* nu reprezintă un fenomen mult deosebit de cel al transformării lui *pocâlti* în *cocâlti*, de la care, probabil, s-a ajuns și la varianta *cohâlti*[15]. Transformarea lui [f] într-o oclusivă pare a fi rezultatul unei diferențieri: „fricativă... fricativă > „oclusivă... fricativă". Faptul că între [f] și [p] există o asemănare mai mare decât între [f] și [k] ne face să credem că fricativa a devenit întâi [p] (menținându-și deci locul de articulație) și că, după aceea, [p] a fost înlocuit cu [k], ca în *covârși* etc. Faptul că silaba inițială, în care s-au produs trecerea de la [f] la [p] și cea de la [p] la [k], era [for][16], respectiv, [por], nu ne împiedică să grupăm transformarea *porham* > *corham* împreună cu cazurile în care segmentul fonetic [po] constituia o silabă deschisă[17].

6. Dacă lăsăm la o parte cuvintele în care, sigur sau foarte probabil, *co-*, reflex al unui *po-* originar (indiferent de statutul morfologic al segmentului notat în acest fel), este urmat de o labială sau de o velară (ori, mai rar, de o laringală) — *covârși, cocârni, cohâlti* etc. —, precum și pe cele în care *co-* se află înainte de consoane cu alte locuri de articulație, dar proveniența lui din *po-* nu poate fi dovedită (de la *ciump* „țăruș, par, ciot" s-a putut forma, direct, *cociump*, paralel cu

---

[13] Tamás, EWUER, s.v. *forham*.

[14] Cf. *cohrib*, menționat în § 4.

[15] În DA de la *cocâlti* se trimite la *pocâlti*; *cohâlti* apare ca titlu de articol, cu mențiunea „cf. *pocâlti*" și cu definiția „a nu mai putea, a pocoti, a fi prăpădit trupește, a cădea de foame", în care este de remarcat prezența unui alt cuvânt (sau a unei alte variante?) cu *po-*. În DLR nu figurează nici o variantă a verbului *pocâlti* „a flămânzi peste măsură, a-și pierde puterea", dar sunt înregistrate variante cu *co-* ale unor cuvinte din aceeași familie: *pocâltire, pocâltit*. Etimologia lui *pocâlti* este, după DLR, necunoscută, dar putem presupune că varianta *po-* a silabei inițiale este originară.

[16] Avem în vedere forma românească *forham*; rom. [o] provine din magh. [å].

[17] Tot în silabă închisă, ca în *porham, corham*, a putut avea loc și o transformare în direcția opusă: *co-* > *po-*; vom da un exemplu în § 11.

pociump[18]), ne rămân, totuși, la dispoziție câteva forme caracterizate prin faptul că încep cu silaba [ko] provenită din [po] înaintea unei consoane care nu este nici labială, nici velară (laringală). Dintre cuvintele discutate de Mioara Avram se află în această situație *cotângi*, variantă a lui *potângi* (derivat de la *potâng*, după DLR „din v. sl. потѧгъ, bg. dial. *потеги*", care are, și el, o variantă cu [k] inițial[19]), *cosomor*, „în loc de *posomor*, cf. *posomorî*" (DA) și, eventual (mult mai puțin probabil), *cotroci* „a scotoci; a adăposti", pe care Mioara Avram[20] îl compară cu *potromoci* „a îngrămădi, a aduna (în dezordine); a ascunde" (și cu alte sensuri), după DLR „probabil contaminare între *potroși* și *motroci*" (primul dintre aceste verbe, care înseamnă, printre altele, „a amesteca", vine, după același dicționar, din bg. *потроша*, ucr. *потрошити*)[21].

La exemplele date mai sus putem adăuga pe *colomidă* < *polomidă*, variantă a lui *pălămidă*[22], interesant și prin aceea că nu conține, la inițială, un segment [ko] susceptibil de a fi interpretat ca prefix sau ca echivalentul unui prefix *po-* originar, situație în care — dacă ținem seamă și de formațiile semianalizabile — se află, după părerea noastră, t o a t e cuvintele cu *co-* discutate în cele două lucrări de mai multe ori

---

[18] Toate aceste trei cuvinte au același sens; vezi Mioara Avram, *op. cit.*, p. 9. Am avea deci, în cazurile de tipul *cociump*, „derivate mai noi cu un prefix *co-* deja constituit", posibilitate admisă de autoarea citată (*ibidem*, p. 6) pentru unele formații cu bază onomatopeică, cum este *cofleși*.

[19] Neînregistrată în DLR, s.v. *potâng*, dar prezentă la Udrescu, *Glosar*. *Potâng* și *potângi* au sensuri numeroase, printre care „cocoșat, strâmb, pocit", respectiv, „a (se) cocoșa" (în *Glosarul* precitat).

[20] *Op. cit.*, p. 9.

[21] Pentru etimologia lui *cotroci* DA trimite însă la magh. *kotorni* „a râni, a scormoni" și la magh. *kotorázni* „a scotoci" (Tamás, EWUER, p. 13, nu este de acord cu părerea exprimată în DA și nu include pe *cotroci* printre cuvintele românești de origine maghiară). Este posibil, pe de altă parte, și ca termenul în discuție să fie derivat de la *cotroc*, asupra căruia vom reveni mai jos; în această ipoteză, sau *potromoci* nu are nici o legătură cu *cotroci*, sau raportul dintre cele două cuvinte este cu totul diferit de raportul dintre *potângi* și *cotângi*, *posomor* și *cosomor*. Vezi § 11, s.v. *potroc*.

[22] Poate că în aceeași categorie intră *corunca* (pentru *porunca*), formă întâlnită într-un text din 1776; după Pușcariu, *Limba română* II, p. 105, probabil că aici este vorba de o asimilare „grafică".

citate în paginile precedente[23] (fapt care, dat fiind că, în mod explicit, acad. Al. Graur are în vedere exclusiv cuvinte cu prefixul slav *po-* la origine[24], ar putea lăsa să se creadă — în ciuda precizărilor Mioarei Avram — că transformarea *po-* > *co-* este condiționată de natura morfologică a segmentului fonetic [po]).

7. După părerea noastră, constatarea că *po-* a devenit adesea *co-* atât înainte de labiale (*covârși*), cât și înainte de velare sau laringale (*cocârni, corham*) ne dă dreptul să punem sub semnul întrebării rolul jucat de natura consoanelor în discuție. Întrucât punctul de plecare, *po-*, și rezultatul la care s-a ajuns, *co-*, sunt a c e l e a ș i, în contexte segmentale d i f e r i t e, pare mai plauzibilă ipoteza că aceste contexte nu au intervenit în fenomenul care ne preocupă decât, cel mult, ca factor de importanță secundară (datele statistice indică o preponderență a fiecăruia dintre tipurile *covârși* și *cocârni* asupra tipului *cotângi*). Pe de altă parte, este clar că în cazul formelor — mai puține — din seria *cotângi, cosomor, colomidă* (eventual, și *coruncă, cotroci*) transformarea *po-* > *co-* nici n-a anulat, nici n-a avut ca urmare o localizare identică a consoanelor de la începutul primelor două silabe: de la [p]... [t], [p]... [s], [p]... [l] s-a ajuns la [k]... [t], respectiv, [k]... [s], [k]... [l]. Credem așadar că înlocuirea lui *po-* cu *co-* nu este, în esență, nici o disimilare, nici o asimilare.

Luate la un loc, exemplele date de acad. Al. Graur și cele (mai numeroase) din articolul Mioarei Avram[25] dovedesc că transformarea *po-* > *co-* s-a produs relativ frecvent în limba română (în momentul împrumutării unor termeni sau ulterior), într-o diversitate de situații în care este de remarcat mai ales faptul că *po-* originar era urmat de consoane cu diverse locuri și moduri de articulație. Judecând după materialul pe care l-am avut la îndemână, putem spune că singura condiție necesară pentru producerea fenomenului este aceea ca silaba

---

[23] Deci și *cotângi, cosomor, cotroci*, incluse de Mioara Avram, *op. cit.*, p. 9, în categoria celor care nu permit identificarea unui prefix *co-*. Nici unul dintre aceste cuvinte nu apare în capitolul *Co-*$_2$ *(c-, că-)* (redactat de I. Rizescu) din FC II, p. 66–68, unde, totuși, este menționat *cohâlti* (raportat la *pocâlti*). După Graur, ER, p. 24, „în românește nu există un prefix *co-*".

[24] Cf. § 1.

[25] Și unele, și altele se regăsesc în capitolul citat FC II (vezi nota 23).

inițială să fie neaccentuată (se înțelege că această condiție nu este și suficientă, căci nu orice segment inițial neaccentuat [po] devine [ko]).

8. Baza fonetică a fenomenului discutat în paragrafele anterioare constă în asemănarea dintre [p] și [k]. Obișnuiți cu imaginea tabloului în care consoanele sunt clasificate după criteriile articulatorii tradiționale, putem fi tentați să credem că labialele, de la o extremitate a tabloului și velarele, plasate la (sau aproape de) cealaltă extremitate, se deosebesc mult unele de altele. Cele două clase de consoane posedă însă o trăsătură acustică comună: ele sunt grave, în opoziție cu dentalele și palatalele, consoane acute. Aceasta este una dintre importantele observații conținute într-o comunicare celebră, prezentată de R. Jakobson la cel de-al III-lea Congres internațional de științe fonetice (Gand, 1938)[26].

Înlocuirea labialei [p] cu velara [k] implică modificarea unei singure trăsături articulatorii: locul de articulație; pe plan acustic, se produce transformarea unei consoane grave difuze într-o consoană gravă compactă. Tot o singură trăsătură se modifică în cazul substituției [p] > [t]; de data aceasta, prin schimbarea locului de articulație se ajunge de la o consoană gravă la o consoană acută, menținându-se trăsătura „difuz". Ar fi de așteptat, la prima vedere, ca *po-* să fi fost înlocuit cam la fel de frecvent cu *co-* și cu *to-*, ceea ce însă nu s-a întâmplat. Chiar dacă admitem că *po-* (sau, eventual, *pă-*) s-a transformat uneori în *tă-* (vezi *tămânji*, *tăvăli*)[27], ceea ce, după părerea noastră, nu reprezintă un fenomen paralel cu transformarea *po-* > *co-*, nu putem neglija amănuntul că exemplele care ilustrează (sau par a ilustra) această transformare sunt mult mai puțin numeroase decât cuvintele în care *po-* a devenit *co-*. Această deosebire de ordin cantitativ se explică, fără îndoială, prin natura v o c a l e i care urma după [p] inițial: înlocuirea unei consoane grave, [p], cu o altă consoană gravă, [k], este mult mai „naturală" decât transformarea [p] (gravă) > [t] (acută) înaintea vocalei [o][28], care este, și ea, gravă (trăsătura aceasta o posedă și [ă]).

---

[26] Vezi acum Jakobson, SW I, p. 272–279. Cf. Larry M. Hyman, *The feature [Grave] in phonological theory*, în „Journal of Phonetics" I, 1973, 4, p. 329–337.

[27] Cf. §§ 1 și 4.

[28] Înlocuirea unei consoane acute, [t], cu o consoană gravă, [k], s-a produs în *coporâie* „coada coasei" (înregistrat în DA, cu mențiunea „cf. *toporâie*"). Este

9. Dacă explicația prezentată în paragraful precedent este corectă, ne-am aștepta să găsim cazuri în care aceeași asemănare dintre [p] și [k] să fi favorizat producerea fenomenului opus celui discutat până acum: transformarea lui *co-* în *po-*. Este tocmai ceea ce se poate constata.

Vom spune, deocamdată, că nu este exclus să existe o legătură între termenii următoarelor perechi de cuvinte:

cofleși (despre fructe) „a se muia, a se strica" — *poflioagă* „carte" (în DLR, cu trimiterea „cf. *terfeloagă*"), desigur, un termen peiorativ;

coroabă, numele mai multor plante — *porob* „brad; coada-calului" (deci tot numele unor plante);

scofâlci (după TDRG, „wahrsch[einlich] zu *fălcă*, Präfix wie in *scufunda, scormoni* etc.") — *pofâltaie* „falcă, obraz" (în DLR se reproduce glosarea din sursa folosită).

În toate cele trei cazuri însă ambii termeni ai perechilor citate sunt sau fără etimologie sau cu etimologie nesigură și nu posedă trăsături formale și semantice suficient de concludente pentru a ne permite să susținem cu un destul de mare grad de certitudine că ei au un punct de plecare comun (fie cu *co-*, fie cu *po-* la inițială) sau că derivă unul din celălalt. Ne mulțumim deci să observăm că, în ipoteza existenței unei legături între *cofleși, coroabă, scofâlci,* pe de o parte, și *poflioagă,* respectiv, *porob, pofâltaie*, pe de altă parte, prezența în vocabularul limbii române a unor cuvinte asemănătoare, ca formă și ca sens, cu termenii din prima serie (*cofliști, cofoi*) sau derivate de la acești termeni (*corobeață, scofâlceală* etc.) pare a indica un fonetism originar [ko]-, mai degrabă decât [po]-.

La exemplele de mai sus ar putea fi adăugate (de data aceasta, cu mai multe rezerve) încă două perechi de cuvinte:

cotreanță (cu varianta *cotramță*) „femeie desfrânată" (după DA din magh. *kotroncz* „cârpă, zdreanță"[29]) — *potrasă*, cuvânt înregistrat prin Năsăud și glosat, în DLR, „femeie bețivă și stricată";

---

vorba, după cât se pare, de un fenomen cu totul accidental; de remarcat doar că s-a ajuns la o consoană gravă înaintea unei secvențe de trei sunete care posedă, toate, această trăsătură: [o] + [p] + [o].

[29] Se face și o trimitere la *cotoroanță*. Nu este exclus însă să avem a face cu o deformare a lui *catrință*; vezi Mioara Avram, *op. cit.*, p. 9, nota 29 (și bibliografia citată acolo).

cotromențe „lucruri diverse amestecate — *potromenghie* „om care încurcă lumea; om intrigant".

Cu privire la perechea *cotromențe* — *potromenghie* este de remarcat, în primul rând, că în sensurile ambilor termeni este prezentă ideea generală de „amestec". Cât despre forma lor, deși lucrurile sunt aici mai puțin clare decât în alte cazuri, merită să fie aduse în discuție câteva elemente în măsură să sugereze posibilitatea unei legături între cele două cuvinte. Nu este exclus ca punctul de plecare al lui *cotromențe*, fără etimologie în DA (trimiterea „cf. *contromonturi, contromonț*" nu ne duce de la necunoscut la cunoscut), să fie *cotrențe*, plurarul lui *cotreanță* (pentru silaba pe care o are în plus *cotromențe* față de *cotrențe* cf. sinonimia *corcomeni* = *corcoli*, la Udrescu, *Glosar*, s.v. *corcomeni*); este posibil însă și să avem a face cu o formație expresivă, care a putut lua naștere oriunde, nu numai în regiunile în care circulă *cotrențe*. După structura fonetică a părții sale finale, *cotromențe* poate fi apropiat și de pluralul *zdrențe*; în ce privește segmentul inițial, este de remarcat asemănarea dintre *cotromențe*, pe de o parte, și, pe de altă parte, pluralele *cotroanțe* și *cotroașe* (menționate în SDLR, împreună cu *cotrențe*, s.v. *bodroanțe* „bulendre, bo[a]rfe, corcoațe, haine vechi și roase", unde, după observația „probabil, nu din *trențe, zdrențe*", găsim trimiterea „cp. cu rut. *katran*, cotrențe") și verbul *cotrobăi*, termen al cărui sens conține note prezente și în sensul lui *potromenghie*. În cazul când acesta din urmă ar descinde într-un fel oarecare din *cotromențe*, modificările produse la finală, reflectate în varianta *potromenghiu* — unde, desigur, litera *u* nu corespunde unei vocale — și în *potromenghie* (pentru forma aceasta se indică o localizare precisă: Frumoasa — Zimnicea), ar putea fi datorate influenței unor cuvinte ca *me(he)nghi* „șmecher", fem. *me(he)nghe* (DLR), *pezevenghi*, fem. *pezevenghe* (vezi DLR, s.v. *pezevenchi*); mai greu de explicat rămâne varianta *bostromengher* (pentru partea finală cf. formațiile *luceflengher, coțoflengher, foflengher* „luceafăr"[30], precum și *mehengher*, sinonim cu *menghi, mehenghi*).

În ciuda celor arătate, trebuie să recunoaștem că datele care ne stau la dispoziție nu ne oferă suficiente temeiuri pentru a formula ipoteza că în *potrasă* și în *potromenghie* (amândouă cuvintele, cu mențiunea

---

[30] Vasile Bogrea, *Pagini istorico-filologice*, Cluj, 1971, p. 158.

„etimologia necunoscută" în DLR) avem a face cu o labială inițială provenită dintr-o velară, deci cu transformarea lui *co-* în *po-*; asemănarea semantică și formală dintre *potrasă* și *cotreanță* și dintre *potromenghie* și *cotromențe* ar putea să fie și datorată întâmplării.

Mult mai clar se prezintă lucrurile în alte cazuri. Ne propunem să arătăm, în cele ce urmează, că într-o serie de cuvinte care încep cu *po-* consoana labială provine din velara cu același mod de articulație. Cu acest prilej, vom încerca să stabilim originea câtorva termeni (10) înregistrați cu mențiunea „etimologia necunoscută" în două dintre fasciculele recente din DLR[31] sau, cel puțin, să atragem atenția asupra unei posibile legături între o serie de cuvinte care încep cu *po-* și o serie paralelă de cuvinte cu *co-* la inițială, ultimele, înregistrate mai ales în DA[32].

10. Cel mai cunoscut dintre cuvintele în care segmentul inițial [po] provine din [ko] este *potârniche*, din lat. **coturnicula*[33]. Un exemplu asemănător este, probabil, *popilnic* (cu numeroase variante, printre care *popitnic, pochidnic, pochipnic, pochirnic, pochitnic*), numele mai multor plante, pentru a cărui etimologie DLR face trimiterile „cf. ucr. *копишник* [sic; recte: *копитник*], scr. *kopitnik*"[34].

Perechea formată din *cocoța* și varianta acestuia *popoța* constituie un caz aparte, întrucât deosebirea dintre cei doi termeni nu constă doar în locul de articulație al consoanei inițiale. Presupunerea formulată în DLR cu privire la *popoța* — „probabil contaminare între *pop*[1] și *cocoța*" — este justificată (cuvântul *pop* la care se trimite înseamnă,

---

[31] Tomul VIII, Partea a 3-a, *Litera P. Până*[1] *— pogribanie* și Partea a 4-a. *Litera P. Pogrijenie — presimțire*, București, 1977, respectiv, 1980.

[32] După cum se va vedea, raporturile dintre termenii unor perechi formate din câte un element al fiecărei serii sunt de tipul celui dintre *potângi* și *cotângi*; în consecință, în aceste cazuri vom identifica perechi nu de cuvinte, ci de variante ale aceleiași unități lexicale.

[33] După Pușcariu, *Limba română* II, p. 107, prin intermediul formei **poturnicula*, apărută, în latina vulgară, prin disimilare. CADE propune însă etimonul **perturnicula* < *per(dix)* + **(co)turnicula*.

[34] Vezi, totuși, Vasile Bogrea, *op. cit.*, p. 278: „*popivnic* (*pochivnic*, *popilnic*) = sl. 'băutor', 'bețiu' (cf. fr. *cabaret*)"; se trimite deci la un etimon cu [p] inițial (cf., de exemplu, rus. *попить* „a bea").

printre altele, „stâlp", dar și „snopul de grâu care se pune, pieziș, în vârful unei clăi sau grămezi de snopi"); nu poate să fie însă eliminată din discuție ipoteza unei transformări *co-* > *po-* independente de influența lui *pop* (deși, după DA, etimologia lui *cocoța* este necunoscută, iar existența unei variante *gogoța*, complică oarecum situația).

Pentru a sublinia faptul că nu am pierdut din vedere posibilitatea ca asemănarea sau chiar identitatea semantică a termenilor unor perechi de forme cu *co-*, respectiv, cu *po-* la inițială să fie întâmplătoare[35], vom menționa aici cazul perechii constituite din *coloboti* „a hodorogi" (înregistrat în DA ca variantă a lui *coloboți* „a încâlci, a încurca [vorba]") și *polomoti* „a vorbi fără șir (mai ales în timpul somnului)". Cele două cuvinte nu sunt înrudite. Primul, cunoscut în regiunea Munților Apuseni, este considerat în DA de origine maghiară („cf. ung. *kalabálni* «a vorbi încurcat, alandala»")[36]. *Polomoti*, care circulă în Oltenia, este, fără îndoială, o variantă a lui *pălămăti*, definit, în DLR, „a vorbi în somn" și cules din fostul raion Râmnicu Vâlcea; după cum sperăm că am reușit să arătăm[37], [p] din *pălămăti, polomoti* provine din [b]: bg. *бáлама* „naïf, sot, gogo, imbécile" > **balămă* > **bălămăti* (prin derivare cu același sufix ca în *flecăti*) > *pălămăti, polomoti*[38].

11. Cele 10 cuvinte care vor fi discutate în continuare au la inițială, înainte de vocala [o], un [p] care, după părerea noastră, a înlocuit un [k] originar.

Pocănea. Figurează în DLR cu indicația „regional" (în SDLR: „Ial[omița]") și înseamnă „pârghia joagărului", sens foarte apropiat de unul dintre sensurile lui *cocaie*: „parte a piuăi"[39] (după DA, probabil din magh. *kakó* „lemn strâmbat în formă de undiță, cârlig";

---

[35] Am ținut cont de această posibilitate și în discuția referitoare la perechile *cotreanță — potrasă, cotromențe — potromenghie* (vezi mai sus).

[36] Etimologie pusă la îndoială de Tamás, EWUER, p. 10.

[37] În LR XXIV, 1975, 6, p. 575–576 (vezi acum Avram, CE, p. 149–151).

[38] În DLR figurează ca titluri de articole amândouă aceste cuvinte (cu mențiunea „etimologia necunoscută" și fără trimiteri de la un articol la altul).

[39] În explicațiile date în continuare (după sursa folosită: Liuba — Iana, M.) este vorba de „niște mâ[i]ni de lemn care, întorcându-se roata, lovesc în *cocăiele* ciocanelor și le ridică în sus treptat, când pre unul când pre altul".

după SDLR, din bg., scr. *kuka* „cârlig, cinghel"). Întrucât această asemănare semantică nu poate fi întâmplătoare, trimiterea la *poc* „nuia" este de prisos. În ce privește aspectul formal al chestiunii, credem că prin modificarea părții finale a lui *cocaie*, interpretatiblă ca sufix[40], acest cuvânt a putut deveni *pocănea*, eventual prin intermediul unei forme **pocaie*; cf. raportul dintre *copaie* și *poponeacă* (vezi mai jos, s.v. *poponeacă*). Nu ni se pare necesar să admitem că aici a intervenit influența unor verbe ca *păcăni*, *pocăni*, deși acest lucru este posibil (după CADE *pocăni* este chiar etimonul lui *pocănea*).

Pohârlă. A fost înregistrat în Moldova și în Bucovina cu sensurile „câine prost și bătrân; p. gener. potaie, javră, cotarlă". Chiar ultimul dintre sinonimele menționate în glosarea din DLR sugerează posibilitatea unei legături între *pohârlă* și mai multe cuvinte care încep cu *co-*. Printre acestea se numără (alături de *cotarlă* „termen batjocoritor care se dă câ[i]nelui" și *cotei,* la care trimite DA, s.v. *cotarlă*) *cotârlă* „javră, potaie, câ[i]ne prost ori urât" (SDLR, s.v. *cotarlă*), „pisică bătrână și slabă" (prin fostul raion Vaslui)[41] și *cocârlă* „vacă slabă" (în Oltenia)[42], „om (sau animal) închircit, slab, uscat, cocârlat, prăpădit" (în Argeș; vezi Udrescu, *Glosar*). După părerea noastră, la *pohârlă* s-a ajuns de la *cotârlă*, prin intermediul formei *cocârlă*, care pare a fi rezultatul unei asimilări; pentru [h], în loc de [k], cf. *cohâlti,* alături de *cocâlti*, variante ale lui *pocâlti*[43]. Vezi și cele arătate mai jos, s.v. *potaie*.

Popârnău. Înseamnă, prin Transilvania, „sicriu" și este deci sinonim cu *copârșeu* (< magh. *koporsó*), la care, de altfel, se trimite. Împotriva derivării lui *popârnău* din *copârșeu*, cu transformarea *co-* > *po-*, n-ar putea fi invocată deosebirea dintre părțile finale ale celor două cuvinte, căci prezența lui [n] în primul își găsește o explicație satisfăcătoare în influența unor cuvinte cu sensuri apropiate, cum este, de exemplu *cobârnă* „colibă mică și sărăcăcioasă" (pentru sens cf. sinonimul *sălaș* al lui *sicriu*, în unele graiuri din Maramureș și din

---

[40] Cf. *coacă* „manivelă care transmite mișcarea roții la joagăr" (după DA, din scr. *kvaka* „cârlig, clanță" sau din magh. *kakó*).

[41] C. Parfene, în volumul colectiv *Lexic regional*. [I, București], 1960, p. 60.

[42] Traian Cantemir, în volumul colectiv *Lexic regional*. II, București, 1967, p. 23.

[43] Vezi § 5.

nordul Transilvaniei[44]); vezi și *cobârlău* „coteț" (deși **cobârnău* nu apare în DA, la o astfel de variantă s-a putut ajunge, prin diferențiere, plecându-se de la *cobârlău*; cf., în DA, *cotârlău* „adăpost unde se bagă găinile subt vatră" și *cotârleț* „ocol, țarc, coteț", pe de o parte, și pe de altă parte, *cotârneață* „locul unde se culcă porcii", ultimul, s.v. *coteț*). Ipoteza unei influențe a lui *cobârnă* (eventual, și a lui *cobârlău*) asupra lui *copârșeu* este sprijinită de faptul că acesta din urmă are o variantă *cobârșeu*.

Popârștău. A fost înregistrat în apropiere de Roșiori de Vede, cu sensul „înalt, ieșit din comun și prost" (în DLR se reproduce glosarea din sursa utilizată). Trimiterea „cf. *pop*[1]" (este vorba de cuvântul care înseamnă, printre altele, „stâlp, bârnă, par, prăjină") este numai parțial justificată din punct de vedere semantic, iar asemănarea formală dintre *pop* și *popârștău* nu ne este de mare ajutor în încercarea de a-l explica pe acesta din urmă. În schimb, abstracție făcând de deosebirea dintre consoanele inițiale, constatăm că *popârștău* este aproape identic, ca sens și ca formă, cu *copârștoi* „copil care a crescut iute, de s-a făcut mare, slab și înalt". De adăugat că termenii în discuție sunt cunoscuți, amândoi, în graiuri din sudul țării; cu glosarea „nici câ[i]ne, nici ogar", *copârștoi* a fost obținut, ca răspuns la chestionarul lui B.P. Hasdeu, într-o localitate din Oltenia (în aceeași regiune a fost înregistrat adjectivul *copârștios* „înalt și subțire, deșirat"). În DA *copârștoi* este pus în legătură cu *coprealǎ* „prăjină lungă" și „om înalt" (< bg. *koprali*). După opinia noastră, este neîndoielnic că *popârștău* provine din *copârștoi*.

Poponeacă. Faptul că în Țara Oltului este cunoscut termenul *copeneață* (cu variantele *copineață, copăneață, coponeață, copenece*) „cutie mai mare sau cutioară; pisător, piuliță", pentru a cărui etimologie DA trimite la *copaie, copăiță*, ne determină să credem că *poponeacă* „cutie" (Lisa — Făgăraș) provine dintr-o formă cu *co-* la inițială: *coponeață*; este posibil ca aceasta să fi devenit *poponeacă* prin intermediul unei forme **coponeacă* (deci ca modificarea părții finale a lui *coponeață* să fi precedat transformarea *co-* > *po-*).

---

[44] ALR I, 2, harta 297.

Poşmag. Are sensul „căpiţă de fân" (Zagra — Năsăud). Menţiunea „etimologia necunoscută" este însoţită, în DLR, de trimiterea „cf. *poş*[1], *poşce*". Ultimul dintre aceste cuvinte, cunoscut în Ţara Haţegului, este sinonim cu cel care ne interesează aici, dar este clar că, din motive de ordin formal, el nu poate fi punctul de plecare al lui *poşmag*. De altfel, dat fiind că pentru etimologia lui *poşce* se trimite la *poş* „turban; basma, şal", împrumutat din bulgară, cu varianta *poşă* din sârbocroată, ajungem în zona geografică a unor influenţe care cu greu pot fi invocate în încercarea de a explica termenul înregistrat în Năsăud. Fără îndoială, *poşmag* nu poate fi despărţit de *coşmagă*, care înseamnă, printre altele, „cocioabă" şi „colibă de stuf". În DA nu se indică precis originea lui *coşmagă*, dar se trimite la o serie de cuvinte cu sensul general de „casă mică, cocioabă", printre care *cociomeagă*, *coşmolie*, *coşmandră*. Existenţa unui mare număr de termeni care încep cu *co-* şi care au sensuri mai mult sau mai puţin asemănătoare cu cele ale lui *coşmagă* şi *poşmag* ne conduce la concluzia că velara iniţială reprezintă fonetismul originar şi că *poşmag* provine din *coşmagă*, prin înlocuirea lui *co-* cu *po-* (şi, se înţelege, prin schimbare de gen).

Potaie. La originea acestui cuvânt se află, după părerea noastră, *cotaie* „javră, potaie" (DA, s.v. *cotei* „specie de câ[i]ni mici"; alte forme menţionate în acelaşi dicţionar: masc. *coteai*, fem. *coteică* şi *coteaucă*). *Cotei* este considerat în DA cu „etimologie nesigură"; în continuare, se fac următoarele observaţii: „Din punct de vedere formal, se aseamănă cu paleosl. *kotelĭ* «cotoi»...; ca sens însă aminteşte pe rus. *kutjá*, alb. *kut*, toate cu sensul de «câ[i]ne»". Existenţa, în română şi în celelalte limbi citate, a mai multor cuvinte care conţin radicalul (sau încep cu grupul de sunete) [kot], [kut] şi au sensul general de „animal patruped mic sau slab" — cf. şi *cotarlă*[45], *cotârlă* (menţionate mai sus, s.v. *pohârlă*), *cotei* „iepure tânăr, vătui" (Udrescu, *Glosar*), alb. *kot* „Büffelkalb"[46] — pledează în favoarea părerii potrivit căreia *cotaie* a devenit *potaie*, nu invers (după DA, *cotaie* < *cotei* + *potaie*).

---

[45] O trimitere la *cotarlă* figurează şi în DA, s.v. *cotei*. Acelaşi cuvânt este dat, printre altele, ca sinonim al lui *potaie* „câine slab, neîngrijit, jigărit, leneş etc.", în DLR.

[46] Buchholz et al., WAD.

Potinog. Înseamnă „cal care se împiedică (de pietre)" (Sebiș — Vașcău). În DLR figurează trimiterea „cf. *poticni, cotonog*", dar cuvântul în discuție este considerat, totuși, cu etimologia necunoscută. Dacă admitem că, la inițială, [ko] a devenit uneori [po] — și exemplele menționate până acum demonstrează, credem, acest lucru —, trebuie să admitem și că între *potinog* și *cotonog* există mai mult decât o simplă apropiere: *potinog* provine din *cotonog* „(despre oameni și vite) bolnav de picioare, șchiop" (după DA, din ucr. *kutornogyj* „șchiop, paralitic"; se trimite și la două forme rusești asemănătoare, precum și la *slăbănog*). După părerea noastră, înlocuirea lui [k] cu [p] a putut fi independentă de influența lui *poticni*, dar este probabil că prin această influență se explică prezența vocalei [i] în silaba a doua a lui *potinog* (deși, dacă este reală identitatea *cotingan* = **cotonogan*, admisă de V. Bogrea[47] — aici este greu de crezut că a intervenit *poticni* —, trebuie să luăm în considerație posibilitatea ca apariția lui [i], în loc de [o], să fie, și în *potinog*, fără legătură cu vocalismul verbului citat).

Potocos. Din forma cuvântului, înregistrat pe lângă Piatra Neamț, rezultă cu mare probabilitate că ne găsim în prezența unui derivat cu sufixul *-os*, dar nu se cunoaște un termen *potoc* cu al cărui sens să poată fi pus în legătură cel al lui *potocos*: „urât, hâd; strâmb". Există, în schimb, o serie de cuvinte care conțin radicalul *cot-* (sau încep cu grupul de sunete [kot]) și care, din punct de vedere semantic, sunt apropiate de *potocos*. La exemplele date mai sus (s.v. *pohârlă* și *potaie*) adăugăm acum pe *cotoc*, deși cu un înțeles care interesează direct discuția noastră acest cuvânt nu a fost înregistrat în Moldova, unde este cunoscut *potocos*[48]. *Cotoc* are, printre altele, sensul „(depreciativ) boŭ mic, nedezvoltat; juncan" (Udrescu, *Glosar*). De la „nedezvoltat" (cu nuanță depreciativă) s-a putut ajunge ușor la

---

[47] *Op. cit.*, p. 210. *Cotingan* nu este glosat, dar, fără îndoială, acest cuvânt (menționat de autor într-un context în care apare și *durlan* „flăcău") este unul și același cu *cotângan* „copilandru, fecioraș" (DA înregistrează această ultimă variantă și o pune, prin intermediul lui *cotângău*, în legătură cu magh. **katangó*, etimologie cu care Tamás, EWUER, p. 10, nu este de acord).

[48] De remarcat însă că atât forma *cotoc*, cât și sensul depreciativ al acesteia au putut să apară în diverse regiuni (*cotoi* „motan" este, după DA, cunoscut

„urât, hâd". Credem deci că *potocos* este un derivat de la *cotoc*, fără să putem preciza însă dacă transformarea *co-* > *po-* a avut loc în cuvântul-bază (*cotoc* > **potoc*), în derivatul gata format (**cotocos* > *potocos*) sau, eventual, chiar odată cu adăugarea sufixului (*cotoc* > *potocos*).

Potroc. Este folosit în expresia *a băga în potroc* „a ascunde ceva bine (spre a nu fi găsit)" (Mățău — Câmpulung). Provine, după părerea noastră, din *cotroc*, variantă a lui *cotlon* (< magh. *katlan*), cuvânt printre ale cărui sensuri se numără și cel de „ascunziș", cu care concordă, în mod evident, sensul expresiei avute în vedere și, implicit, sensul ultimului ei element. De *potroc* și de *cotroc* pot fi apropiate verbele *potromoci* „a ascunde" și *cotroci* „a adăposti", citate mai sus[49]. Este de mirare că DA, de unde am preluat datele privitoare la *cotroc* (variantă care înseamnă și „culcuș"), nu pune în legătură cu acesta pe *cotroci*, ceea ce ni se pare că s-ar fi impus. Cât despre *potromoci*, deși el se aseamănă, ca formă și ca sens, cu o serie de alte verbe[50], iar contaminările care au putut să intervină complică problema raportului dintre acest cuvânt și *cotroci*, nu este exclus ca în primul dintre ele să avem a face — ca în *potroc* — cu un caz de înlocuire a lui *co-* cu *po-* (unei eventuale contaminări i s-ar datora silaba [mo] din *potromoci*)[51].

12. Fără a pune câtuși de puțin la îndoială valoarea ingenioasei ipoteze emise de acad. Al. Graur, care a deschis calea explicării unei

---

„pretutindeni, în afară de partea cea mai mare a Transilv[aniei]"). Pentru evoluția de la sensul obișnuit — „motan" — la cel depreciativ de „animal slab, nedezvoltat", cf. *mâță* „epitet depreciativ pentru un cal slab" (DLR, s.v., sensul II; întrucât *potocos* a fost înregistrat pe lângă Piatra Neamț, poate că nu este de prisos să menționăm că *mâță* cu valoarea semantică indicată aici apare într-o scriere a lui C. Hogaș).

[49] Vezi § 6.

[50] *Potromoci* are o variantă *pătrămăși*, iar aceasta se aseamănă cu *mătrăși* (variante: *motroci*, *motroși*), cuvânt care înseamnă, și el, printre altele, „a ascunde" (vezi DLR).

[51] Pentru explicații diferite de cele propuse aici ale formelor *cotroci* și *potromoci* vezi § 6 și nota 21, precum și CDER, nr. 2503 (*cotroci* — „creación expresiva, cf. *cotrobăi*"; *cotroc* pare un derivat postverbal), respectiv, nr. 6725 (*potromoci* — „creación expresiva, cf. *cocoloși, îngălmăci, mogorogi*").

serii de cuvinte cu *co-*, trebuie să admitem, în lumina faptelor discutate în paginile precedente, că transformarea lui *po-* în *co-* în cuvinte de origine slavă, înaintea unei silabe începătoare cu o labială, nu este decât un aspect particular al unui fenomen complex.

Am văzut, mai întâi (referindu-ne în special la exemplele adunate și comentate de Mioara Avram), că înlocuirea labialei inițiale cu o velară s-a produs în situații mai variate decât ar putea lăsa să se creadă cuvintele de tipul *covârși*. Am dat, apoi, exemple din care rezultă că în limba română a avut loc și înlocuirea velarei [k] cu labiala corespunzătoare; în timp ce în unele cuvinte *po-* a devenit *co-*, în altele *co-* a devenit *po-*, iar uneori același cuvânt are variante atât cu [p], cât și cu [k] la inițială (*polomidă* și *colomidă*, *potaie* și *cotaie* etc.).

Faptele studiate de acad. Al. Graur se încadrează în una dintre direcțiile în care s-a manifestat — numai în unele cazuri — o relativă indiferență față de deosebirea dintre [p] și [k] la început de cuvânt, înainte de [o]. Ținând seamă și de cealaltă direcție, putem vorbi de existența unei fluctuații *po-* ~ *co-* în limba română. În felul acesta se explică titlul prezentului articol.

Fluctuația po- ~ co- și unele probleme de etimologie, în SCL XXXII, 1981, 3, p. 247–259.

SUBSTITUIREA LUI *PO-* CU *TO-*

În *Etimologii româneşti*[1], Al. Graur a arătat că în limba română există o serie de cuvinte de origine slavă în care s-a produs substituirea segmentului iniţial *po* (în etimon, corespunzător unui prefix) cu *co-* sau cu *tă-*; printre cuvintele citate se numără *coborî, covârşi, tămânji, tăvăli*.

Plecând de la observaţiile lui Al. Graur, Mioara Avram[2] a atras atenţia asupra faptului că prefixele *co-*[3] şi *po-* au variante cu [ă] şi, pe baza unui bogat material, a pus în evidenţă paralelismul dintre *co-/că-*, *po-/pă-* şi *to-/tă-* (ultimul dintre aceste prefixe are şi variante *te-*). Aceeaşi autoare a adus în discuţie exemple care „atestă posibilitatea substituirii consoanelor *k, p, t*, în poziţiile date“[4], adică la iniţială, înainte de vocalele [o] sau [ă] neaccentuate, independent de statutul morfologic al succesiunilor *co-*, *că-* etc. (prefixe sau segmente ale unor cuvinte neanalizabile). După cum sperăm că am reuşit să arătăm[5],

[1] Graur, ER, p. 24–27.

[2] *Contribuţii la studierea prefixului* ***co-*** *<* ***po-***, în SMFC VI, 1972, p. 5–10.

[3] După Al. Graur, *op. cit.*, p. 24, „în româneşte nu există un prefix *co-*“. Toate cele trei prefixe sunt înregistrate însă ca atare în lucrarea colectivă FC II: *co-*$_2$ *(c-, că-)*, p. 66–68; *po- (p-, pă-, pa-)*, p. 186–188; *tă- (te-, to-)*, p. 244–246 (toate aceste capitole sunt semnate de I. Rizescu).

[4] Mioara Avram, *op. cit.*, p. 9.

[5] Vezi articolul nostru din SCL XXXII, 1981, 3, 247–259 (în volumul de faţă, p. 30–47); pasajul la care ne referim se află la p. 251–252 (în volum, p. 37). Am discutat zece cuvinte în care silaba *po-* este rezultatul unei substituiri (printre ele se numără, de exemplu, *potaie < cotaie*; p. 257, respectiv, p. 44).

înlocuirea lui *po-* cu *co-* se explică prin asemănarea dintre [p] și [k], factor al cărui rol este dovedit și de fenomenul opus: substituirea lui *co-* cu *po-*. Frecvența mai mare a substituirii *po-* > *co-* în comparație cu cea a substituirii ilustrate de *tămânji* și *tăvăli*, în care tot o singură trăsătură fonetică a consoanei inițiale se modifică, este în legătură cu gradul de asemănare dintre acest sunet și vocala următoare: consoanele [p] și, respectiv, [k] și vocala [o] posedă în comun trăsătura acustică „grav", în timp ce [t] este o consoană acută, așa încât este de așteptat ca *po-* să fie înlocuit mai curând cu *co-* decât cu *to-* (în ipoteza că *tă-* provine din *po-* prin intermediul fazei *pă-* este de remarcat că și în această succesiune trăsătura „grav" este proprie ambelor elemente).

La foarte scurta listă a cuvintelor care încep cu segmentele [tă], [to] sau [te] și care fie că provin din cuvinte cu [po] la inițială, fie că sunt sinonime cu (sau variante ale unor) cuvinte care încep cu [po] sau [pă] (Al. Graur dă numai exemplele *tămânji* și *tăvăli*; Mioara Avram adaugă pe *tăhui, tehui = păhui* și *căhui*) pot fi adăugate, după opinia noastră, cele patru cuvinte a căror origine ne propunem să o stabilim în cele ce urmează; toate figurează în DLR cu mențiunea „etimologia necunoscută".

Mai întâi vom încerca însă să răspundem la întrebarea dacă pot fi puse pe același plan corespondența [p] : [t] înainte de [o] (vocală menținută ca atare sau înlocuită cu [ă], ca în *tămânji, tăvăli*) și aceeași corespondență înainte de alte vocale originare. Exemplele care par a pleda pentru un răspuns afirmativ la această întrebare sunt puține și neconcludente, cu excepția, poate, a lui *tărângă* (atestat, într-o singură sursă, numai în expresia *a duce pe cineva în tărângă* „a lua pe cineva de subsuori ajutându-l să meargă; a duce în părângă"). În *tabardos*, variantă a termenului argotic *pabardos* „rachiu" (< țig. *tabardo*), labiala inițială a fost înlocuită cu o dentală într-un cuvânt în care labiala din silaba a doua și dentala din silaba finală au putut interveni într-un fel oarecare în producerea substituției. Dacă, așa cum presupunem, *tarapangele* „legume" și *parpangică* „arpagic" sunt unul și același cuvânt (cu origine necunoscută) și dacă forma mai apropiată de etimon este cea cu [p] inițial, [t] din *tarapangele* ar putea să se datoreze unei disimilări. Considerăm deci că trebuie să vorbim despre substituirea lui *po-* cu *to-*, nu a lui [p] inițial cu [t], înainte de indiferent ce vocală.

Iată acum cele patru cuvinte — sau variante ale unor cuvinte — în care *to-* corespunde segmentului originar *po-*:

Tologi. Ne referim la *tologi*, verb reflexiv, cu sensurile „a se tolăni" (în cele mai multe surse) și „a se da de-a tumba" (o singură atestare). În tratatul de formare a cuvintelor[6], termenul, glosat „a zăcea", este menționat în capitolul *tă- (te-, to-)*, unde autorul acestuia consideră că „poate fi acceptată" etimologia propusă de G. Reichenkron: prefixul *tă- (to-)*, provenit în română din dacă, plus un radical corespunzător i.-e. **legh-/logh-* „a zăcea"; totuși, *tă- (to-)* din derivatele analizabile *tămânji*, *tăhui* și din formațiile semianalizabile *tăvăli*, *toflegi* este considerat „un prefix de origine slavă", provenit din *po-* (ca și *co-* din *coborî, covârși*)[7].

După părerea noastră, același prefix *tă-* (*to-*), de origine slavă, poate fi identificat și în *tologi*, semianalizabil prin raportare la *pologi*, „a doborî la pământ cu coasa sau cu secera" (sensul de bază). Pentru originea acestui din urmă verb, în DLR se trimite la *polog*, care înseamnă, printre altele, „grămadă de fire păioase sau de iarbă secerate sau cosite" (conform indicației din DLR, din scr. *polog*; de remarcat însă că termenul este atestat și la Dosoftei și la D. Cantemir). *Polog*$_1$ intră în componența unor expresii care au sensuri apropiate de cel al lui *tologi* — *a sta* (sau *a zăcea, a cădea*) *polog* „a fi, a zăcea culcat la pământ, a sta (sau a zăcea, a cădea) grămadă" —, așa încât s-ar putea ca la *tològi* să se fi ajuns plecându-se de la același substantiv (prin intermediul formei *pologi*). Ni se pare însă mai plauzibilă explicația potrivit căreia la originea lui *tologi* se află ucr. *položyty* „a culca"[8]. Consoana urmată, în română, de [i] — [î] în subdialectul moldovean, respectiv, [ĝ] în forma „literarizată" — se datorează analogiei (în primul rând trebuie avut în vedere chiar *pologi*$_1$ < *polog*$_1$), iar consoana inițială este rezultatul substituirii lui *po-* cu *to-*. Explicația conform căreia *tologi* provine din ucraineană este susținută de constatarea că acest verb circulă în Moldova și în Bucovina.

---

[6] Vezi mai sus, nota 3.
[7] FC II, p. 215.
[8] DUR.

Tonoh. Înseamnă „ceață, negură". După părerea noastră, este unul și același cuvânt cu *ponov* „un fel de ceață la ochi" (DLR, s.v., sensul III). În articolul *ponov* figurează și sensuri foarte diferite de cel menționat aici; primul este „teren care se ară și se seamănă, pământ cultivabil". Trimiterea din partea etimologică a articolului — „cf. scr. *ponova* «înnoire»" — este justificată pentru unele sensuri (inclusiv cel de „pământ cultivabil"), dar nu vedem ce legătură ar putea să existe între „înnoire" și „ceață la ochi".

Considerăm că *ponov* cu acest ultim înțeles ar fi trebuit să fie înregistrat, alături de *ponoavă, ponioavă* etc., ca variantă a lui *poneavă* „țesătură groasă, pânză de mari dimensiuni etc." (etimologia indicată în DLR: „Din scr. *ponjava*. Cf. slavonul **понгава**, magh. *ponyva*"). Pentru evoluția semantică de la „țesătură, pânză" la „ceață la ochi" cf. *pohoială* „membrană" și „nume dat mai multor boli de ochi" < *povoială* < *poiveală*, derivat din *poivă* „pânză impermeabilă" < magh. *ponyva* „pânză groasă") și *ponivos* „(om) chior; (om) miop" (din *poneavă* sau din varianta [pońvă], care se explică prin cuvântul maghiar citat[9]).

Faptul că *tonoh* se termină într-o consoană diferită de consoana finală a lui *ponov* și de cea a variantei *ponof* nu ne poate împiedica să admitem proveniența lui *tonoh* din *ponov*, căci fluctuația între cele trei sunete în discuție, [h], [v] și [f], este frecventă în unele contexte (vezi, de exemplu, *năduh*, alături de *năduv* și *năduf*).

Tonoveală. A fost înregistrat (într-o localitate din apropiere de Slatina) cu sensul „pământ călcat din care se construiesc pereții caselor". Este, după părerea noastră, un derivat de la *ponov* „pământ cultivabil", menționat mai sus. A reieșit deja din discuția cu privire la forma *tonoh* că facem distincție între *ponov*, împrumutat din sârbo-croată (cuvânt care se află la baza lui *tonoveală*), și varianta *ponov* a lui *poneavă*, acesta din urmă cu etimologie multiplă.

Datele pe care le avem la dispoziție nu ne permit să stabilim dacă substituirea lui *po-* cu *to-* s-a produs în cuvântul de bază (*ponov* > **tonov* > *tonoveală*) sau în derivat (*ponov* > **ponoveală* > *tonoveală*).

---

[9] Vezi observațiile noastre din LR XXXI, 1982, 2, p. 137–138 (vezi acum Avram, CE, p. 178–180), unde am stabilit originea lui *pohoială*, fără etimologie în DLR.

Tojera. Am lăsat la urmă acest cuvânt — cunoscut în Banat, cu sensul „a reteza (vârful unui copac)“ — deoarece el constituie un caz ceva mai complicat: chiar dacă, făcând abstracție de diverse alte ipoteze teoretic posibile, plecăm de la presupunerea că silaba inițială a termenului în discuție corespunde prefixului slav *po-*, trebuie să observăm că segmentul care urmează după *to-* nu poate fi apropiat de un cuvânt slav în care prefixul s-ar fi aflat înaintea unui radical identic (sau asemănător) cu segmentul *-jer-* din *tojera*. Avem a face însă cu o dificultate numai aparentă.

Tojera provine, fără îndoială, din scr. *porezati* „couper (légèrement); tailler“[10].

Fricativa prepalatală este originară (vezi forme ca *porežem*, ind. prez. 1 sg.[11]), așa încât nu se pune problema unei neconcordanțe între natura fricativei din etimon și cea a fricativei din cuvântul românesc.

Locul pe care îl ocupă [j] în *tojera* se datorează unei banale metateze, care a putut să se producă fie înainte de substituirea lui *po-* cu *to-* (deci **poreja* > ** pojera* > *tojera*) fie după această substituire (**poreja* > **toreja* > *tojera*).

Rămâne de văzut dacă există o fluctuație *po-* ~ *to-*, comparabilă cu fluctuația *po-* ~ *co-*, adică dacă alături de substituirea lui *po-* cu *to-* poate fi înregistrat și fenomenul opus.

*Substituirea lui **po-** cu **to-** și unele probleme de etimologie*, în SCL XL, 1989, 6, p. 549–552.

[10] Dayre et al., HSFR.

[11] Cf. I. Pătruț, *Studii de limba română și slavistică*, Cluj, 1974, p. 67 (cu referire la verbele românești de origine veche slavă): „prezentul indicativ este prima formă slavă de la care trebuie să pornim pentru explicarea formelor românești“.

SUBSTITUIREA CU [m] A CONSOANEI INIȚIALE

1. În capitolul *Un tip de formule rimate* din cartea sa *Etimologii românești*[1], acad. Al. Graur a studiat o serie de formule de tipul *ciugurele-mugurele* „oile" (în ghicitori), *sărac-mărac* „foarte sărac", caracterizate prin faptul că cei doi termeni diferă între ei doar prin consoana inițială: o consoană oarecare[2] în primul — [m] în al doilea. Autorul notează că „adesea cuvântul cu *m* inițial nu înseamnă nimic și nu este întrebuințat decât în formulele citate, pe când celălalt cuvânt este bine cunoscut și poate fi întrebuințat singur"[3] și ajunge la concluzia că modelul acestor formule se găsește în turcă; dintre exemplele din această limbă citate de acad. Al. Graur (după un articol al lui L. Spitzer) reproducem aici pe *kitap mitap* „cartea și tot ce mai e cu ea"[4], care se aseamănă cu rom. *Coca-Moca* sau *Coca-Moca dia*, unde „se pronunță numele unei persoane pentru a desemna un grup întreg"[5].

Părerea că procedeul prin care se creează formulele de tipul *sărac-mărac* a fost împrumutat de română din turcă o găsim și într-un studiu al lui Félicien Brînzeu[6], în care sunt citate numeroase exemple din cele două limbi menționate (inclusiv dialectele aromân și

---

[1] Graur, ER, p. 18-23.
[2] Sau absența unei consoane (deci inițială vocalică).
[3] Al. Graur, *op. cit.*, p. 19.
[4] *Ibidem*, p. 23.
[5] *Ibidem*, p. 20.
[6] Brînzeu, *Réduplication*.

meglenoromân)[7], precum și din bulgară, neogreacă, armeană și din unele limbi indo-iraniene, caucaziene și semitice; autorul arată că cele mai vechi exemple sunt din arabă[8].

Concluzia la care au ajuns F. Brînzeu și, mai târziu — în mod independent —, acad. Al. Graur[9] este, credem, întemeiată în linii mari. Unele dintre faptele discutate de acest din urmă autor ne-au sugerat câteva observații, pe care le vom prezenta în continuare; vom încerca, apoi, să stabilim etimologiile unor cuvinte cu [m] inițial care au luat naștere printr-o substituire de sunete (de foneme) și, în sfârșit, vom face câteva precizări privitoare la natura substituirii[10].

2. După acad. Al. Graur[11], „chiar acolo unde nu găsim o formulă rimată, ci un singur cuvânt cu *m* inițial, avem dreptul să bănuim că a existat o formulă rimată care mai târziu a fost disociată". Printre exemplele citate în legătură cu această ipoteză figurează „*mandac* alături de *bandac* «mănunchi»", cu privire la care avem de făcut o observație. În DLR nu sunt înregistrate decât forme cu o lichidă la sfârșitul primei silabe: *maldac*, cu variantele *mäldac* și *mărdac* și cu sensul „măsură de greutate pentru lemne sau fân; sarcină de lemne sau de fân". Trimiterea „cf. ngr. μανδάκης «legătură de răchită»" este precedată de mențiunea „etimologia necunoscută", dar după părerea noastră, avem motive de ordin semantic și fonetic, să vedem în cuvântul neogrecesc citat etimonul lui *maldac* (pentru [l] în locul lui [n]

---

[7] Reproducem, de la p. 42 și 44, câteva exemple (dintre cele care nu figurează și în cartea citată a acad. Al. Graur): *pardon mardon* (la V. Alecsandri), *altu maltu* (în aromână), *ațala mațala* (în meglenoromână; «s'applique à ceux qui sont mal mis ou débraillés»).

[8] Brînzeu, *Réduplication*, p. 55.

[9] Vezi și V. Bogrea, *Contribuție la studiul elementelor orientale în limba română*, în DR I, 1920–1921, p. 279, unde este menționat un fenomen asemănător cu cel studiat de autorii precitați: „*șaĭcă-baĭcă*, despre «gâsca plutind»... e un efect de ritm frecvent în turcește". Cf. mai jos, § 5.

[10] Pentru diverse aspecte ale formulelor și expresiilor rimate, nelegate de fenomenul substituirii cu [m] a unei consoane inițiale, vezi Ioana Vintilă, *Observații asupra expresiilor rimate*, în LR XII, 1963, 2, p. 171–176. Sensurile și valorile stilistice ale formulelor rimate create prin substituirea (reduplicarea) cu [m] inițial sunt analizate pe larg în lucrarea citată a lui F. Brînzeu.

[11] *Op. cit.*, p. 21.

originar cf. fluctuația [l] ~ [n] din forme ca *mogâldeață — mogândeață*, *orbalț — orbanț*, *haldur — handur*; ultima pereche de forme este înregistrată, în DA, s.v. *häldan*). Prin urmare, în cazul lui *mandac* nu ne găsim în prezența unui [m] inițial care să fi luat locul lui [b].

Acad. Al. Graur[12] consideră că „sântem în drept să ne întrebăm dacă de exemplu *măciulie* nu a apărut alături de *căciulie*". Că acesta din urmă a jucat un anumit rol în apariția lui *măciulie* este foarte probabil; s-ar putea însă ca punctul de plecare al lui *măciulie* să fi fost nu *căciulie*, ci *măciucă*, cum susține Alexandru Philippide[13]: „cuvinte ca *mišălíe* al[ături] cu *mišá*, misella, *căčulíe*, au făcut să se creadă că *-líe* ar fi un sufix derivativ și de aici derivate ca *cărtsulíe* — carte, *măčulíe* — măciucă". Conform explicației din DLR (dată cu mențiunea „probabil"), *măciulie* ar fi rezultatul contaminării lui *măciucă cu gămălie*. După părerea noastră, ar fi mai ușor de admis contaminarea *măciucă* + *căciulie*, foarte asemănătoare, din punct de vedere fonetic, cu cea care a dus la apariția lui *băciulie*, „prin fuziunea sinonimelor *bocioacă* (*bocioc*) și *măciulie*" (DA; etimologia lui *bocioacă* dată în același dicționar este următoarea: „din ung. *bucok* «gălușcă» (cf. *bucsak* «butuc»)")[14]. Oricum, la întrebarea dacă *măciulie* nu este cumva rezultatul substituirii cu [m] a consoanei inițiale din *căciulie* (în formula rimată *căciulie-măciulie*) înclinăm să dăm un răspuns mai curând negativ.

Dintre exemplele care „prezintă ceva mai multe greutăți"[15] credem că trebuie eliminată perechea *baraboi — maranioi* (nume de plante), nu pentru că cele două cuvinte nu sunt perfect identice în partea finală, ci pentru că *maranioi* (sinonim cu *baraboi*) nu conține un [m] inițial care ar fi luat locul unui [b], ci se explică, fără dificultate, ca împrumut

---

[12] *Ibidem*.

[13] *Istoria limbii române*. Volumul întâi. *Principii de istoria limbii*, Iași, 1894, p. 62.

[14] Remarcăm în treacăt că nu ar părea plauzibilă ipoteza existenței unei legături între *măciulie* și bg. *macola* „ciocan", din it. *mazzuola*, veneț. *mazzola* (vezi Ana Spasova, „Bălgarski ezik" XIV, 1964, 4–5, p. 395), legătură care ar putea fi, eventual, sugerată de apropierea dintre sensul „ciocan" și unele dintre sensurile lui *măciulie*; cf. *moțochină*, care, printre altele, înseamnă „măciulie", dar are și sensul (neobișnuit, după DLR) de „baros".

[15] Graur, ER, p. 21.

din maghiară, cum sperăm că am reușit să arătăm în alt loc[16]; probabil că lui *baraboi* i se datorește doar faptul că de la magh. **manyaró* (= *monyoró, monyaró*) „alun(ă)" s-a ajuns, în română, la o formă terminată în *-oi*, nu în *-ău* sau *-eu* (vezi, totuși, exemplele date mai jos, s.v. *mohoi*, din care reiese că *-oi* apare și în alte cazuri în locul terminației normale din punctul de vedere al tratamentului magh. *-ó*).

Avem îndoieli cu privire la proveniența lui *modoran* din *bădăran*, în ciuda faptului că primul are, printre altele, și înțelesul de „bădăran". Prin unele dintre sensurile lui — „(om) posac" și „persoană care vorbește vrute și nevrute" —, *modoran* este sinonim cu *modoroi*, pentru originea căruia se trimite, între altele, la *modor*, variantă a lui *modur* „de culoare sură; (om) posac" (< scr. *modar*; cf. bg. *modăr*; etimologie — după părerea noastră, corectă — indicată în DLR). Informațiile de care dispunem nu ne permit să ne pronunțăm categoric în favoarea sau împotriva ipotezei emise de V. Bogrea[17], care se întreabă dacă nu cumva *modoran*, glosat „țigan lingurar, prost", este o formă coruptă din **domodoran* = sl. *domorodan* „indigen". Credem însă că pentru sensul „bădăran" al lui *modoran* trebuie să plecăm nu de la scr. *modar*, bg. *modăr*, ci de la magh. *módotlan*; cf. etimologia lui *modârlă* dată de Emese Kis[18]: „Cuvântul r. dial. *modârlă* «grosolan, necioplit»... < m. dial. *módotlan* «sărac, fără avere»... Complexul sonor *-an*, justificat din punct de vedere etimologic, s-a desprins, fiind considerat drept augmentativul ori depreciativul r. *-án*" (pentru transformarea în [r] a oclusivei dentale urmate de [l] cf. *povidlă* > *povirlă* și varianta *cearlău* a lui *ceatlău* < magh. *csatló*; grupul [rl] se menține în unele cuvinte înrudite cu *modoran*). După toate probabilitățile, cuvintele *modur* (*modor*), *modoran, modoroi, modorât, modârlan, modârlă, modârlău* se repartizează în două familii, iar sensurile date s.v. *modoran* corespund la două omonime. În orice caz, socotim că nazala inițială a acestui cuvânt (respectiv, a acestor cuvinte, dacă sunt două) este originară, nu apărută în locul unui [b].

3. Se înțelege de la sine că dintre două cuvinte sinonime (sau cvasisinonime), cu [m] și, respectiv, cu o consoană diferită de [m] la

---

16 LR XVI, 1967, 3, p. 257 (vezi acum Avram, CE, p. 39–40).
17 *Op. cit.*, p. 275, nota.
18 Kis, *Încadrarea*, p. 73.

inițială, nu întotdeauna primul derivă din al doilea (vezi, mai sus, cazul lui *mandac = maldac*, față de *bandac*). Pe de altă parte, chiar atunci când avem motive să credem că varianta cu [m] are la bază o formă cvasiomofonă (paronimă) cu altă consoană la inițială, ipoteza potrivit căreia varianta în discuție a apărut în cadrul unei formule rimate nu este neapărat necesară (asupra acestei chestiuni vom reveni). Indiferent însă dacă au făcut sau n-au făcut parte din astfel de formule, importantă este constatarea că o serie de cuvinte care încep cu [m] provin, cu siguranță, din cuvinte cvasiidentice cu o consoană inițială diferită de [m]. Ținând seamă de această constatare, vom încerca să stabilim etimologiile unui număr de zece cuvinte înregistrate în DLR[19]. Cu două excepții (*mohoi* și *morhăi*), cuvintele discutate mai jos poartă, în dicționar, mențiunea „etimologia necunoscută" (însoțită uneori de trimiteri la cuvinte asemănătoare ca sens și ca formă).

Miriclic. Înseamnă „pastă cleioasă, făcută din făină amestecată cu apă; pap, cocă", sens apropiat de cel al lui *ciriclic*, „mâncare făcută din mămăligă dumicată în apă". Pentru etimologia acestuia din urmă se trimite la *cir*, care înseamnă, printre altele, „cocă (de lipit, făcută din făină) de grâu și apă" și este, de asemenea, numele unei mâncări din făină de grâu. Cu înțelesul de „cocă de lipit", *cir* este sinonim cu *ciriș* (variantă: *ciriz*), care, după DA, vine „din turc. *čiriš*..., prin bulgară (*čiriš*), sârbească (*ćiriš*) sau ungurească (*csiriz*)" (se adaugă și o trimitere la *cir*, căruia i se atribuie o origine ucraineană; E. Petrovici[20] a arătat însă că acest cuvânt vine din lat. orient. *chylus* < gr. χυλός). Nu este ușor de stabilit cum s-a format *ciriclic*, plecându-se de la *cir* (va fi intervenit aici, într-un fel oarecare, *clic* „pâine lucrată și coaptă rău, lipicoasă; materie cleioasă și lipicioasă"), dar credem că legătura de ordin semantic și formal dintre *ciriclic* și *miriclic* ne dă dreptul să susținem că primul termen se află la baza celui de al doilea. Ni se pare interesant de menționat că există un cuvânt aproximativ sinonim cu *miriclic* format tot prin substituirea cu [m] a unei consoane inițiale: *map* „material de lipit (la cizmărie)"[21] (cuvântul — care, evident, provine din *pap* — nu figurează în DLR).

---

[19] În general, nu am indicat sursa la cuvintele care figurează în acest dicționar (inclusiv în prima parte a lui — DA —, publicată de vechea Academie Română).

[20] CL X, 1965, 2, p. 358–359.

[21] Udrescu, *Glosar*.

Mânșag. Cuvântul *bânșag* „vegetația (de copăcei și ierburi) care crește printre arborii unei păduri“ a fost explicat în DA ca derivat dintr-un verb: *bântui* + *-șag* > **bântșag* > *bânșag*. După părerea noastră, prin substituirea lui [b] inițial cu [m], de la *bânșag* s-a ajuns la *mânșag* „lăstar de pădure“ (glosare reprodusă din una dintre sursele utilizate de DLR).

Mohoandă. Cuvântul *bohândă* „muiere urâtă, proastă, hâdă“ a fost explicat în felul următor: „formație spontană, care pare a fi alcătuită din ung. *bohó* «prost, nătâng» și *bolândă*“. Între *mohoandă* „momâie; epitet dat unei femei lipsite de putere sau neîndemânatice, proaste, toante“ și *bohândă* există, ce e drept, o deosebire și în ce privește vocalismul silabei accentuate, dar faptul că *bolândă*, din aceeași sferă semantică, are o variantă *boloandă* (vezi DA, s.v. *bolând*), iar *mohoandă*, pe de altă parte, are o variantă *mogândă* ne dă dreptul să afirmăm că între *bohândă* și *mohoandă* există o legătură, în sensul că forma cu [m] la inițială provine dintr-o formă cu [b] în aceeași poziție: *bohândă* > **bohoandă* > *mohoandă* sau *bohândă* > * *mohândă* > *mohoandă*.

Mohoi. Dacă *mohoandă* se explică în modul arătat mai sus, atunci *mohoi* „om prost“ (în DLR se trimite la *mohoandă*) provine, după toate probabilitățile, dintr-un neatestat **bohoi* (< magh. *bohó*; pentru finala *-oi*, în locul lui *-ău*, care ar fi fost de așteptat să rezulte din vocala finală a cuvântului maghiar, cf., de exemplu, *borandoi*, variantă a lui *borândău*).

Momealcă. Credem că Dan Bugeanu[22] are dreptate când susține că pentru a stabili originea acestui cuvânt, cu sensul de „umflătură sub piele, bubă, modâlcă“, trebuie să ținem seamă de existența variantei *momâlcă*: terminația *-âlcă*, interpretată ca sufix, a fost înlocuită cu *-ealcă*. Nu aderăm însă la părerea autorului conform căreia *momâlcă* „este rezultatul contaminării dintre *momiță* «ganglion», «glandă»... și *gâlcă*“. Întrucât, după cum reiese din DLR, *momiță* (mai ales la plural) este folosit de obicei, pentru a desemna ganglionii unor animale ca materie primă din care se prepară anumite feluri de mâncare, este greu de presupus — din motive de ordin semantic — că acest

[22] LR XX, 1971, 1, p. 57.

cuvânt a putut să fie asociat cu *gâlcă*. Este mai firesc să admitem că *momâlcă* provine din *bobâlcă*, variantă a lui *bubâlcă*, cuvânt care înseamnă, printre altele, „umflătură" (după DA, „pare a fi rezultat din fuziunea lui *bubă* cu *gâlcă*"; de remarcat că această fuziune a putut să se producă uşor în condiţiile apartenenţei celor doi termeni la aceeaşi sferă semantică, alta decât cea a artei culinare). Pentru prezenţa lui [m], în loc de [b], şi la începutul celei de a doua silabe, cf. *mamorniţă*, după Al. Graur[23], din *babornită*.

Mong. Este un adjectiv, cu sensul de „mocăit, prostănac". Această formă, de masculin, corespunde femininului *moangă*, formă care provine, credem, din *boangă* „un fel de insecte care mai mult umblă, se târăsc pe pământ, decât zboară" (pentru etimologia acestuia se trimite la *goangă*). Legătura semantică dintre *moangă* (*mong*) şi *boangă* este evidentă.

Morhăi. Verbul *borhăi* este dat în DA ca variantă a lui *burduhăni* „a spinteca (un animal)", dar este ilustrat cu un citat din care rezultă un sens diferit de cel al cuvântului-titlu: „*Toată ziua mă borhăie* = îmi bate capul (Pamfile, J. II)". Dacă avem în vedere sensul „a bate capul (cuiva)" al lui *borhăi*, verbul *morhăi* „a obliga să lucreze mult" (pentru etimologia căruia în DLR se trimite la *marhă*) poate fi explicat ca rezultat al înlocuirii lui [b] iniţial cu [m].

Morândău. A fost înregistrat (prin sudul Transilvaniei şi în Oltenia) cu mai multe sensuri, printre care „pastă obţinută prin mestecarea sau frământarea unei materii" şi „plăcintă preparată din mălai şi brânză". După părerea noastră, provine din *borândău* „mâncare făcută din sânge cu firimituri de pâine" (conform explicaţiei din DA, „poate dintr-un tip unguresc *börömlő* «care se amestecă»").

Morofleacă. Acest cuvânt, înregistrat (prin Banat şi Oltenia) cu sensurile „ţuică slabă" şi „om sau (prin extensiune) animal prost", provine, credem, dintr-o formă cu [č] iniţial: *ciorofiea(n)că* „tină subţire" (în DA figurează, s.v. *ciorofală*, varianta cu nazală, înregistrată în Bucovina şi în Moldova; varianta fără nazală ne este cunoscută din împrejurimile oraşului Turda). Şi *ciorofiea(n)că*, şi *morofleacă* (cu

---

[23] *Op. cit.*, p. 21.

varianta *morofleancă*) au un caracter expresiv evident — mai pronunțat însă la primul — și, de aceea, am putea să admitem, în principiu, că *moroflea(n)că* este o creație independentă. Motivul care ne determină, totuși, să considerăm mai plauzibilă explicația potrivit căreia forma cu africată a fost punctul de plecare al celei cu [m] inițial constă în faptul că *cioroflea(n)că* face parte dintr-un grup relativ numeros de cuvinte care încep cu [č] și dintre care multe au sensuri peiorative; vezi, mai ales, *cioroflet* „surtucar" (cu varianta *ciorofoi*), *ciorciofleac* „om de nimic", sinonim cu *ciofleagă* (pentru etimologia acestuia din urmă se trimite la *cioflec*, care înseamnă și „pahar, «ciocan» de țuică", ceea ce, poate, nu este lipsit de interes, dacă avem în vedere primul sens al lui *morofleacă*).

Motârcă. Înseamnă „femeie de moravuri ușoare". După părerea noastră, provine din *cotârlă* „javră, potaie" (SDLR, s.v. *cotarlă*), prin intermediul unei forme **cotârcă*. Pentru deosebirea dintre părțile finale ale formelor *cotârlă* și *motârcă* cf. variantele *pohârcă* și *pohârlă* ale lui *povidlă* (DLR) și derivatele *topârcă, topârlă* (de la *top, toapă*), citate de Laura Vasiliu[24]. Folosirea unor termeni care desemnează animale ca epitete injurioase date femeilor de moravuri ușoare este un fenomen banal (vezi *cățea, mârțână* etc.).

4. La lista de mai sus (și la exemplele, destul de multe, din lucrarea citată la începutul acestui articol) s-ar mai putea adăuga un număr de cuvinte cu un [m] inițial care s-a substituit altei consoane. Fără a relua demonstrația, menționăm că, plecând de la cele arătate de acad. Al. Graur, am susținut, cu altă ocazie[25], proveniența lui *mondroși* „a (se) înfofoli" din *bondroși* „a lucra cu stângăcie" < *bondroș* „om care e îmbrăcat greu și umblă încet". Mai menționăm pe *măclăi* (neînregistrat în DLR), care, așa cum a arătat acad. Iorgu Iordan[26], provine din *năclăi* (autorul crede că [n] a fost înlocuit cu [m] „supt influența unor cuvinte înrudite din punct de vedere semantic, precum *murdări*, *mâzgăli* ș.a."; în lumina faptelor prezentate mai sus, nouă nu ni se pare

[24] SMFC V, 1969, p. 38, respectiv, p. 39.
[25] LR XXI, 1972, 6, p. 525 (vezi acum Avram, CE, p. 86–87).
[26] BIFR II, 1935, p. 289.

însă necesar să invocăm această influență).

Exemplele discutate sunt suficiente pentru a ilustra diversitatea situațiilor în care s-a produs substituirea cu [m] a unei consoane inițiale. Câteodată este justificată presupunerea că termenul cu [m] inițial a apărut într-o formulă rimată în care reduplicarea avea valoare intensivă; putem să admitem, de pildă, că se va fi spus **bohoi-mohoi*, cu sensul de „foarte prost" (cf. *sărac-mărac* „foarte sărac"), iar, apoi, *mohoi* a ajuns să fie întrebuințat singur. La fel, putem să ne imaginăm existența unei sintagme ca *bobâlci și momâlci*, cu sensul „umflături sub piele și tot felul de lucruri asemănătoare", unde al doilea substantiv ar exprima aproximația (cf. tc. *Burada kutu mutu yok* „There is no box or chest or case or carton or anything of the kind here"[27] și rom. *Coca-Moca*[28]). Alteori presupunerile de acest gen nu pot fi însă argumentate; de exemplu, nu vedem pe ce s-ar putea sprijini ipoteza că, înainte de a se ajunge la folosirea lui *mânșag*, singur, s-a zis *bânșag-mânșag*. Este de observat, apoi, că unele cuvinte cu [m] inițial apărut prin substituire de sunete circulă în (sau și în) Transilvania, deci în graiuri în care este greu de admis că ele au apărut în formule rimate create după un model turcesc (în această situație se află, de exemplu, *mohoandă*).

5. Ținând seamă de cele arătate în paginile precedente, vom face câteva considerații finale.

Mai întâi, ni se pare evident că nu se poate pune semnul egalității între, pe de o parte, formulele rimate și, pe de altă parte, perechile de sinonime (sau de variante) de tipul *bânșag — mânșag*, n e a t e s t a t e ca termeni ai unor astfel de formule. Substituirea cu [m] a unei consoane inițiale oarecare poate să se producă și fără ca termenul vechi și cel nou creat să se asocieze într-o formulă rimată în care al doilea element este aproape o repetare a primului (ceea ce justifică folosirea termenului r e d u p l i c a r e[29]). Prin urmare, explicația conform căreia un cuvânt cu [m] inițial a apărut printr-o substituire nu poate fi decât

---

[27] Exemplu dat de G.L. Lewis, *Turkish*. [Fifteenth impression, New York, 1978], p. 112.

[28] Vezi § 1.

[29] Vezi titlul lucrării citate în nota 6.

în unele cazuri completată cu amănuntul că această substituire a avut loc în cadrul unei formule rimate.

În al doilea rând, în prezența unei formule rimate nu trebuie să pierdem din vedere posibilitatea ca aceasta să fi apărut în alt mod decât prin imitarea unui procedeu din turcă; așa stau lucrurile atunci când exemplele provin din zone geografice situate în afara ariei de iradiere a influenței turcești[30].

În al treilea rând, nu poate fi neglijat faptul că există un mare număr de formule rimate care par să demonstreze o anumită preferință a limbii române — și a altor limbi — pentru consoanele l a b i a l e , î n g e n e r a l (deci nu numai pentru [m]) la inițiala celui de al doilea termen din componența acestor formule[31]. După ce dă câteva exemple de tipul *fâș-fâș*, S. Pușcariu[32] observă că „uneori repetarea aceasta a unei tulpini de natură imitativă este împreunată cu modificarea unuia din sunetele componente" și că „de obicei la noi se modifică î n t â i a c o n s o n a n t ă din cuvântul repetat sau din cel ce se repetă". În continuare, sunt citate 20 de exemple, dintre care nu mai puțin de 17 reprezintă tipul „consoană nelabială la inițiala primului termen — consoană labială la inițiala celuilalt termen" : *harcea-parcea* (se trimite la bg. *parča* „bucată" și la tc. *parča-parča* „bucată de bucată"), *talmoș-balmoș*, *tanda-manda* etc.; de remarcat că în 14 cazuri labiala n u e s t e [m].

Referindu-ne și la o altă limbă, notăm că dintre cele șapte cuvinte (cu etimologie cunoscută sau necunoscută) citate de N. N. Štejnberg[33] ca exemple pentru reduplicarea cu schimbarea consoanei inițiale în

---

[30] Cf. Brînzeu, *Réduplication*, p. 56: „Le *centre d'innovation* appartient au domaine sémitique. C'est d'ici que la forme commence à se propager, en prenant la route sur laquelle se répandaient, en même temps, une religion et une langue sacrée... Dans l'histoire de notre forme, nous distinguons donc deux périodes. Le première se réalise par *migration* et prend comme support la religion. La deuxième, beaucoup plus récente, se réalise par *irradiation*, gagne les peuples non musulmans et porte le cachet visible de l'origine turque".

[31] Cf. Graur, ER, p. 22: „După părerea lui Spitzer, ne găsim în fața unui fenomen natural, care s-ar putea regăsi în orice limbă: repetiția și inserarea unei nazale se datorează copiilor; de asemenea, labialele sânt consoanele cele mai ușor de produs de copii".

[32] *Limba română* II, p. 167.

[33] *Reduplikacija v sovremennom francuzskom jazyke*, [Leningrad], 1969, p. 61–62.

limba franceză cinci conțin o labială fie la începutul primei părți (*pique-nique*), fie la începutul ultimei (*charivari, hurluberlu, tohu-bohu*), fie în ambele poziții (*pêle-mêle*); labiala nazală apare o singură dată, în *pêle-mêle* (dintr-un mai vechi *mêle-mêle*), unde ea face parte din termenul „primar“ — care este imperativul lui *mêler*[34] —, nu din cel derivat al complexului cu aspect de formulă rimată.

Rom. *fertai-fertai* „(în legătură cu verbe de mișcare) în toate părțile, necontenit, de colo până colo“ este interesant prin faptul că ambele elemente ale formulei rimate încep cu o consoană labială care provine dintr-o nelabială: punctul de plecare este magh. *szerte* „în toate părțile, răspândit“, iar la forma citată s-a ajuns prin intermediul variantei *serta-ferta*, explicată în DA, s.v. *fertai-fertai*, în felul următor: „la repețirea expresiei s-a modificat consonanta inițială, prefăcându-se dentala în labială“; de observat că labiala nu este [m] în nici una dintre cele două variante.

În concluzie: unele dintre cuvintele cu [m] inițial datorat unei substituiri de sunete au luat naștere ca rezultat al imitării unui model turcesc, în cadrul unor formule rimate; altele provin din astfel de formule create fără intervenția influenței turcești; în sfârșit, o a treia categorie este constituită din cuvinte apărute printr-o substituire care nu presupune existența unei formule rimate (deci, spre deosebire de primele două situații, aici nu avem a face cu o reduplicare).

Substituirea cu [m] *a consoanei inițiale în limba română și unele probleme de etimologie*, în SCL XXXIV, 1983, 4, p. 322–329.

---

[34] *Ibidem*, p. 61.

DIN NOU DESPRE SUBSTITUIREA CU [m] A CONSOANEI INIȚIALE

Într-un articol publicat cu mulți ani în urmă[1], am încercat să demonstrăm că o serie de cuvinte cu [m] inițial înregistrate în marele dicționar academic al limbii române cu mențiunea „etimologia necunoscută“ sau fără indicații etimologice precise au apărut prin înlocuirea cu această labială a unei alte consoane, din forme mai vechi (și, eventual, originare). Cuvintele discutate sunt următoarele zece: *mânșag, miriclic, mohoandă, mohoi, momealcă, mong, morândău, morhăi, morofleacă, motârcă* (după părerea noastră, din *bânșag*, respectiv, *ciriclic, bohândă, *bohoi, bobâlcă, boangă, borândău, borhăi, ciorofleacă, *cotârcă*). Am menționat în treacăt pe *map* (< *pap*) și pe *măclăi* (< *năclăi*) și am trimis la o contribuție a noastră anterioară în care explicasem pe *mondroși* prin substituirea cu [m] a lui [b] din *bondroși*.

Al. Graur presupune că toate formele cu [m] inițial datorat unei substituții au apărut în cadrul unor formule rimate de tipul *sărac-mărac*: „mi se pare că chiar acolo unde nu găsim o formulă rimată, ci un singur cuvânt cu *m* inițial, avem dreptul să bănuim că a existat o formulă rimată care mai târziu a fost disociată“[2]. Același autor respinge părerea conform căreia am avea a face cu un fenomen natural, posibil în orice limbă[3], și ajunge la concluzia că formulele de tipul *kitap mitap*

---

[1] Andrei Avram, *Substituirea cu* [m] *a consoanei inițiale în limba română și unele probleme de etimologie*, în SCL XXXIV, 1983, 4, p. 322–329 (în volumul de față, p. 53–63).

[2] Graur, ER, p. 21.

[3] *Ibidem*, p. 22 (este citat L. Spitzer).

„cartea și tot ce mai e cu ea" din limba turcă au constituit modelul formulelor românești asemănătoare: „Deoarece în turcește procedeul este vechi și foarte răspândit, trebuie să credem că de acolo a fost introdus în dacoromână, în aromână și în bulgară"[4].

Înaintea lui Al. Graur, problema formulelor avute în vedere aici a fost studiată amănunțit de F. Brînzeu, într-o lucrare pe care cel dintâi nu a cunoscut-o[5]. Și F. Brînzeu este de părere că procedeul prin care s-au creat astfel de formule a fost împrumutat în română din turcă; acest cercetător citează numeroase exemple din limbi aparținând mai multor familii și menționează[6] că cele mai vechi exemple sunt din vechea arabă.

În partea introductivă a articolului nostru amintit mai sus, am afirmat că părerea lui F. Brînzeu și a lui Al. Graur cu privire la originea procedeului este „întemeiată în linii mari". Bazându-ne însă pe materialul examinat în continuare, am insistat asupra faptului că în formulele rimate în care al doilea termen începe cu o labială acesta nu este neapărat bilabiala nazală (ne găsim, se pare, în prezența unei preferințe pentru labiale în general) și, pe de altă parte, în ce privește originea termenilor cu [m] inițial, am afirmat că explicația dată de cei doi autori precitați este valabilă numai pentru o parte a exemplelor. Reproducem aici concluziile noastre[7]: „unele dintre cuvintele cu [m] inițial datorat unei substituiri de sunete au luat naștere ca rezultat al imitării unui model turcesc, în cadrul unor formule rimate; altele provin din astfel de formule create fără intervenția influenței turcești; în sfârșit, o a treia categorie este constituită din cuvinte apărute printr-o substituire care nu presupune existența unei formule rimate".

Referindu-se la articolul nostru, Johannes Kramer[8] admite că pentru un mic număr dintre cuvintele cu [m] inițial apărut prin substituție ar putea fi valabilă explicația prin influența turcească, dar preferă, totuși, o explicație diferită: „Das mag in einigen wenigen Fällen tatsächlich der Ursprung des *m-* sein. Aber angesichts der

---

[4] *Ibidem*, p. 23.

[5] Brînzeu, *Réduplication*.

[6] *Ibidem*, p. 55.

[7] *Op. cit.*, p. 329.

[8] *Rumänische Zeitschriftenschau (Sprachwissenschaftlicher Forschungsbericht)*, în „Zeitschrift für romanische Philologie" 108, 1992, 1/2, p. 127–171.

Tatsache, daß fast alle im Aufsatz angeführten Wörter etymologisch mit *b-* anlauten müßten, wird man viel eher an einer schwer in Regeln zu fassenden, aber in allen romanischen Sprachen und darüber hinaus immer wieder zu beobachtenden Wechsel der Labialkonsonanten (*b*, *v*, *m*) denken"[9].

După cum se poate constata, argumentul pe care se întemeiază J. Kramer constă în faptul că, potrivit părerii sale, în cele mai multe dintre cuvintele explicate în articolul nostru sau doar citate acolo bilabiala nazală a luat locul unui mai vechi [b]. Ar rezulta de aici că transformarea *bânșag* „vegetația (de copăcei și ierburi) care crește printre arborii unei păduri" > *mânșag* „lăstar de pădure", de exemplu, nu este un fenomen diferit de cel pe care Peter Blumenthal[10] îl ilustrează cu două exemple din domeniul lingvistic galoromanic: „[lat.] **battuaculum* 'Klöppel': prov. *matai, mataou*... (+ *mattea*)... [lat.] *belare* 'blöken': lütt [= dialectul din Lüttich] *mailé*, bearn. *mela* 'bêler'".

Avem de observat mai întâi că prin adaosul „(+ *mattea*)", care figurează după cele două forme din provensală, P. Blumenthal atrage atenția asupra posibilității ca [m] să se explice prin contaminare („Wortkreuzung"[11]). Se poate spune așadar că ni se oferă un singur exemplu valabil de substituire a lui [b] inițial cu [m] în dialectele galoromanice. Este evident că sub raport statistic situația din română este net diferită, chiar dacă luăm în considerație numai exemplele din articolul nostru[12].

În al doilea rând, în favoarea părerii potrivit căreia am avea a face cu o fluctuație general romanică, [b] ~ [m], nu poate fi invocată preponderența numerică a cazurilor în care [m] s-a substituit unui [b] inițial. Aproape la fel de numeroase sunt cuvintele în care bilabiala nazală a luat locul altor consoane, fie tot labiale, dar altele decât [b] (vezi, în lucrarea lui Al. Graur, *fandosi* > *mandosi*, *pațachină* > *mațachină*[13]), fie dentale, (pre)palatale sau velare; am dat cinci exemple

---

[9] *Ibidem*, p. 142–143; urmează o trimitere la lucrarea lui P. Blumenthal menționată aici mai jos.

[10] *Die Entwicklung der romanischen Labialkonsonanten*, Bonn, 1972, p. 205.

[11] Vezi explicația dată la p. 203, nota 3.

[12] Vezi însă și Graur, ER, în special, p. 21.

[13] *Ibidem*.

în articolul nostru[14]: *pap* > *map*, *năclăi* > *măclăi*, *ciorofleacă* > *morofleacă*, *ciriclic* > *miriclic*, **cotârcă* > *motârcă*. De adăugat că într-un al șaselea cuvânt cu [m] în locul unui mai vechi [b] consoana originară a fost, foarte probabil, [g]: pe *mong* l-am explicat prin *boangă*, care, la rândul lui, a fost pus în legătură cu *goangă*[15]. Alte exemple de înlocuire cu [m] a unei consoane inițiale nelabiale găsim în lucrarea lui Al. Graur[16]; lăsând la o parte formele cu [m] inițial care, după câte știm, nu au o existență autonomă, în afara formulelor rimate (*sărăc-mărac*, *cârtiță de mârtiță* etc.), sau care, după opinia noastră, se explică altfel decât prin substituție[17], credem că trebuie reținut cel puțin exemplul *chițorlan* > *mițorlan*.

În al treilea rând, nu este lipsită de semnificație constatarea că, în timp ce, așa cum am văzut, pentru înlocuirea cu [m] a lui [b] inițial P. Blumenthal dă un singur exemplu din domeniul lingvistic galoromanic, același autor prezintă, din același domeniu, nu mai puțin de 24 de cazuri de tipul „[lat.] *meridianus* 'mittäglich': *berinée* 'les premiéres heures de l'après-midi'"[18]. Corespondența „labială sonoră orală : labială nazală" în poziție inițială se întâlnește mai des atunci când primul termen este nu oclusiva latină [b], ci sunetul continuu (consoană sau semiconsoană) notat de P. Blumenthal *v*[19]. Așadar, în cadrul grupului de fenomene numite de P. Blumenthal „Wechsel von *v/b* und *m*" (titlul ultimului capitol al cărții citate[20]), substituția [b] > [m] — bine atestată în română — ocupă în galoromanică o poziție incomparabil mai modestă decât substituția în sens invers, [m] > [b], despre care nu se poate spune că ar fi un fenomen caracteristic și pentru limba română. Pe de altă parte, pentru substituția [v] > [m], relativ frecventă în dialectele la care se referă P. Blumenthal, nu am găsit nici un exemplu în română.

Până acum am făcut, în mod tacit, abstracție de cazurile în care [b] inițial corespunde unui mai vechi [m] urmat de [r]. Este neîndoielnic

---

[14] P. 325–327.

[15] *Ibidem*, p. 326.

[16] Graur, ER, p. 21–22.

[17] Cf. Andrei Avram, *op. cit.*, p. 323–324 (în volumul de față, p. 54–56).

[18] P. Blumenthal, *op. cit.*, p. 204; lista exemplelor, la p. 203–205.

[19] Autorul dă, la p. 205–206, 16 exemple.

[20] P. 196–208.

că de data aceasta avem a face cu cuvinte care se explică printr-un fenomen comun vestului și estului României (și cunoscut și unor limbi neromanice[21]). Tot atât de neîndoielnic este însă faptul că nu avem dreptul să punem pe același plan substituția [b] > [m] (în română, frecventă la inițială înainte de vocală, absentă la inițială înainte de [r]) și substituția [m] > [b] din cuvinte ca *mraniță, mreană*, devenite în unele graiuri *braniță, breană*[22]. Cea de a doua se explică prin caracterul neobișnuit al succesiunii [m] + [r], nu numai la inițială, ci și în interiorul cuvântului[23]. Prin urmare, formele de tipul *braniță, breană* nu pot fi alăturate celor în care [b] inițial a fost înlocuit cu [m] înainte de vocală, iar existența lor nu constituie un aspect al unei eventuale fluctuații [m] ~ [b], cu schimbări de aceeași natură (și la fel de frecvente) în ambele sensuri.

Vom spune, în încheiere, că ne menținem concluziile din articolul nostru publicat în 1983, în care am încercat, între altele, să dovedim că nu toate cuvintele cu [m] inițial apărut printr-o substituție de sunete se datorează unei influențe turcești. Chiar dacă însă admitem că există unele formule rimate care, foarte probabil, s-au născut fără un model extern, această influență nu poate fi negată când este vorba despre formulele rimate în general, numeroase nu numai în română, ci și în alte limbi care au avut contacte cu turca, cum rezultă din lucrarea lui Al. Graur și mai ales din cea a lui F. Brînzeu (remarcăm, în treacăt, că cel dintâi dă exemple pentru numai două dintre dialectele limbii române; dacoromânei și aromânei li se adaugă, în studiul lui F. Brînzeu, meglenoromâna[24]). Menționăm aici și un articol al lui A. Grannes[25], cu exemple din bulgară[26], și cităm în plus un exemplu din sârbocroată: *tandara mandara* „désordre, confusion, pagaille, tohu-bohu" (Dayre et al., HSFR, s.v. *tandara* „rôtisserie") și un exemplu din rusă:

---

[21] Cf. P. Blumenthal, *op. cit.*, p. 198, nota 2.

[22] E. Petrovici, CL VIII, 1963, 2, p. 291–300. Vezi și Graur, ER, p. 117–118.

[23] Cf. P. Blumenthal, *op. cit.*, p. 197: „Wenn *m* + *r* im Wortinlaut zusammenrücken, wird diese Gruppe, die in den rom. Sprachen ähnlich ungewöhnlich ist wie *vr-*, durch *br-* ersetzt".

[24] Brînzeu, *Réduplication*, p. 42–43.

[25] *Le redoublement turk à m- initial en bulgare*, în „Балканско езикознание. Linguistique balkanique" XXI, 1978, 2, p. 37–50.

[26] P. 43: *šušu-mušu* „chuchotement, potinage".

zakon-makon „a frivolous disrespectable kind of law“ < *zakon*, însoțit de comentariul din sursa la care trimitem: „The extensive role of reduplication, with the change of identical consonants in Rusian and a few other Slavic languages, is based upon the Turkic model; and in Slavic as well as in the Turkic area the dissimilation of consonants is subject to a set of strict rules which make the juxtaposition of paired words particularly conspicuous. In Russian pairs of alternating initials, the leading role belongs to labial (grave diffuse) consonants, especially to nasal /m/“[27].

Independent însă de existența sau inexistența ca unități lexicale autonome, în afara formulelor rimate, a cuvintelor cu [m] inițial apărut prin substituție și independent de posibilitatea, respectiv, imposibilitatea de a se justifica, în fiecare caz în parte, ipoteza provenienței cuvântului în cauză dintr-o astfel de formulă[28], cele arătate în paginile precedente pledează, credem, în favoarea părerii că între faptele studiate de P. Blumenthal și invocate de J. Kramer, pe de o parte, și schimbările de tipul *bânșag* > *mânșag*, *bolând* > *molând* din română, pe de altă parte, nu există nici o legătură.

Din nou despre substituirea cu [m] *a consoanei inițiale în limba română*, în SCL XLVII, 1996, 1–6, p. 3–7.

---

[27] Roman Jakobson & Linda Waugh. Assisted by Martha Taylor, *The Sound Shape of Language*, Bloomington/ Londra, 1979, p. 197.

[28] Andrei Avram, *op. cit.*, p. 327 (în volumul de față, p. 61).

OBSERVAȚII ASUPRA ELEMENTELOR DE ORIGINE ITALIANĂ ÎN TERMINOLOGIA NAUTICĂ ROMÂNEASCĂ

În ultimii ani, mai multe lucrări au fost consacrate elementelor constitutive ale vocabularului nautic românesc. Menționăm mai întâi o lucrare a lui Marius Sala apărută în „Bollettino dell'Atlante linguistico mediterraneo" (= BALM)[1] și conținând, alături de o prezentare generală a problemei, o lungă listă de termeni nautici românești neînregistrați în cartea, bine cunoscută, pe care o datorăm lui Henry & Renée Kahane și Andreas Tietze[2]. Pe de altă parte, după ce, într-un articol scris în colaborare cu M. Sala, a examinat termenii de origine g e r m a n ă[3], M. Bujeniță ne-a dat, în alte două articole[4], liste de termeni nautici împrumutați de română din e n g l e z ă și din f r a n c e z ă. Fără a ne propune să alcătuim o listă de același gen privitoare la elementele de origine i t a l i a n ă din terminologia nautică românească, vom prezenta câteva considerații de ordin general asupra acestui compartiment al lexicului românesc; precizăm că ne vom ocupa numai de terminologia nautică folosită de vorbitori ai dialectului

---

[1] Marius Sala, *Sur la terminologie maritime roumaine*, în BALM 7, 1965, p. 91–99.

[2] *The Lingua Franca in the Levant. Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin*, Urbana, 1958.

[3] M. Bujeniță și M. Sala, *Din terminologia nautică românească*. I. *Termeni fluviali și maritimi de origine germană (austriacă)*, în LR XI, 1962, 6, p. 638–643.

[4] Sub același titlu general ca articolul citat în nota precedentă: II. *Termeni marinărești de origine engleză* și III. *Termeni marinărești de origine franceză*, în LR XV, 1966, 1, p. 83–93, respectiv, 3, p. 293–304.

dacoromân (care este la baza limbii literare), lăsând la o parte problema influenței italiene (venețiene) asupra celorlalte dialecte[5].

Se știe că perioada care începe spre sfârșitul secolului al XVIII-lea și durează până în a doua jumătate a secolului următor este caracterizată printr-o îmbogățire masivă a vocabularului românesc, grație, în primul rând, împrumuturilor. În multe cazuri, cercetările etimologice nu au reușit să descopere criterii — lingvistice sau extralingvistice — care să permită stabilirea unei surse unice pentru un cuvânt dat; dimpotrivă, s-a demonstrat că unele cuvinte sunt luate din două sau din mai multe limbi și că, prin urmare, ele au o etimologie multiplă[6].

Ținând seamă de concluziile la care au ajuns cercetările asupra neologismelor românești, în general, și evitând orice explicație hazardată, M. Sala a citat, alături de cuvintele din terminologia nautică românească pe care le-a înregistrat, două sau mai multe corespondente: italienești, franceze, turcești etc. Numai în câteva cazuri indicațiile etimologice se raportează la o singură limbă; aceasta este, după M. Sala, italiana pentru cuvintele următoare: *bală* „balot", *bandieră* „pavilion al unei nave", *navă*, *spirai* „capac cu geamuri construit în puntea unei nave", *strai* „parâmă cu care se leagă partea superioară a catargului de proră".

În situația actuală a cunoștințelor noastre, procedeul adoptat de autorul citat este justificat, în principiu, în toate cazurile în care a fost utilizat și, în primul rând, pentru termenii românești care au corespondente în italiană. Împrejurări de ordin lingvistic și istoric fac ca identificarea cuvintelor împrumutate din italiană să fie mai dificilă decât operația analoagă aplicată cuvintelor pentru care se poate presupune, la prima vedere, o origine germană, engleză sau chiar franceză.

---

[5] Vezi, de exemplu, articolul — care nu ne-a fost accesibil — al lui M. Ruffini, *L'influsso italiano sul dialetto aromeno*, în „Cahiers Sextil Pușcariu" I, 1952; nu am putut să consultăm nici articolul lui C. Tagliavini *Osservazioni sulla diffusione delle parole marinaresche italiane nelle lingue balcaniche*, publicat în volumul al III-lea din *Atti del IV Congresso nazionale di arti e tradizioni popolari*, Roma, 1942.

[6] Vezi, pentru teorie, Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*. Variantă nouă, [București], 1960, p. 67–77; Graur, ER, p. 11–18.

Într-adevăr, în majoritatea cazurilor dispunem de indicii fonetice și semantice (uneori, și de informații istorice[7]) care ne dau dreptul să afirmăm că un cuvânt provine exclusiv din germană sau din engleză, eliminând deci, pentru termenii care se regăsesc în una dintre aceste două limbi, posibilitatea unei origini multiple (de precizat că această afirmație nu este valabilă pentru orice neologism; există, în anumite compartimente ale lexicului românesc actual, cazuri în care problema se pune altfel). În ce privește franceza, lucrurile sunt deja mai complicate; nu este ușor să găsim argumente care să poată determina alegerea între un etimon francez și altul italian atunci când aspectul fonetic și sensul cuvântului în cauză permit ambele soluții — ceea ce se întâmplă foarte des — și știind că franceza și italiana au fost amândouă surse importante ale terminologiei științifice și tehnice românești. Iată de ce, în articolul său consacrat termenilor de origine franceză din terminologia nautică românească[8], M. Bujeniță examinează posibilitatea ca termenii *a acosta*, *corvetă* „navă de război de mic tonaj", *gabier* „marinar care manevrează velele, vergile etc." și alți câțiva să fie împrumutați nu din franceză, ci din italiană.

Cercetătorul care și-ar propune să stabilească lista cuvintelor de origine italiană din terminologia românească a navigației s-ar găsi într-o situație și mai delicată. Dificultății menționate, privitoare la separarea cuvintelor provenite din italiană de cele împrumutate din franceză, i se adaugă o nouă dificultate: în multe cazuri forma și sensul cuvântului românesc permit ca el să fie pus în legătură atât cu italiana, cât și cu una dintre cele două limbi din sud-estul Europei — neogreaca și turca — a căror terminologie nautică, se știe, conține numeroase elemente italiene și care, la rândul lor, au exercitat o influență asupra lexicului românesc. Dificultățile acestei duble separări sunt mai mici și ele apar mai puțin frecvent când este vorba despre cuvinte care provin din celelalte trei limbi ale Europei occidentale. Este adevărat că trebuie să se țină seamă de faptul că neologismele de origine franceză au putut să pătrundă în română prin intermediul limbii neogrecești[9], dar această

---

[7] Cf. M. Bujeniță și M. Sala, *op. cit.*, p. 642.

[8] Vezi mai sus, nota 4.

[9] Al. Rosetti, B. Cazacu, *Istoria limbii române literare*. I. *De la origini până la începutul secolului al XIX-lea*, București, 1961, p. 499–505; Alexandru Graur, *La romanité du roumain*, București, 1965, p. 51.

situație nu este aproape niciodată „agravată" de posibilitatea unui al doilea intermediar, tot din sud-estul european, turca. Pe de altă parte, nici neogreaca, nici turca nu au jucat pentru termenii englezești sau germani același rol pe care cele două limbi l-au avut în transmiterea în română a unor cuvinte venite din Italia[10].

Din cele arătate rezultă că pentru orice element aparținând terminologiei nautice românești și având o formă și un sens susceptibile de a fi puse în legătură cu un cuvânt italian, dar nu și cu un cuvânt francez, sunt, în principiu, posibile două categorii de etimologii (lăsându-se la o parte etimologia multiplă): elementul în cauză poate fi împrumutat direct din italiană sau poate fi un cuvânt care, din punctul de vedere al limbii române, este de origine neogreacă sau turcă (pentru a nu mai vorbi de faptul că între aceste două limbi și română a putut să se interpună, uneori, bulgara)[11].

Examinând lista cuvintelor înșirate de M. Sala și a căror etimologie multiplă este, după acest autor, cel puțin probabilă, putem să găsim, printre etimoanele propuse, numeroase cuvinte italiene. Este oare posibil ca, în absența unor criterii lingvistice, să „reducem", în unele cazuri, etimologia multiplă a cuvintelor respective la o etimologie unică, separând, în acest fel, cuvintele care sunt de cele care nu sunt de origine italiană propriu-zisă?

Există două categorii de date a căror utilizare este absolut necesară în cercetările etimologice consacrate termenilor nautici românești. Trebuie, mai întâi, să avem la dispoziție informații asupra textelor în care este atestat cuvântul studiat (natura, locul și data elaborării textului, formația culturală a autorului lui etc.) și asupra variantelor (succesive sau coexistente) ale cuvântului în cauză, de-a lungul unei perioade cât mai lungi; este vorba aici despre factori importanți pentru cercetările etimologice în general, dar care au o importanță cu totul deosebită pentru studiile asupra neologismelor pătrunse în română în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea[12]. O mare cantitate de date de acest

---

[10] În această ordine de idei, ar fi de menționat doar că un număr restrâns de cuvinte englezești au intrat în română prin intermediul limbii neogrecești (Al. Graur, *Tendințele actuale ale limbii române*, București, 1968, p. 278).

[11] Vezi mai jos.

[12] Vezi, acum în urmă, N. A. Ursu, *Le problème de l'étymologie des néologismes du roumain*, în RRL X, 1965, 1–3, p. 53–59 (în special p. 54–55).

gen, privitoare la câteva domenii ale terminologiei științifice, este deja la îndemâna tuturor, grație cărții lui N. A. Ursu *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962; dacă am avea la dispoziție ceva asemănător pentru terminologia navigației, identificarea sursei directe a fiecărui cuvânt (eventual, a fiecărei variante) ar deveni mai ușoară decât este în prezent.

Poate că și mai importantă este, pentru problema care ne preocupă, comparația între terminologia nautică românească și terminologia bulgărească corespunzătoare. Câțiva termeni comuni celor două limbi au fost deja discutați într-un articol semnat de Ana Spasova[13], dar acum această comparație este mai ușor de făcut, datorită bogatelor materiale publicate, pe de o parte, de M. Sala[14] și, pe de altă parte, de Ivan Petkanov[15]. Dacă un cuvânt românesc care pare a avea o origine italiană se regăsește în bulgară ca împrumut din neogreacă sau din turcă, este mare probabilitatea ca el să provină din aceeași sursă în română; dimpotrivă, dacă un cuvânt românesc nu are corespondent în bulgară, el are mai mari șanse de a fi, în română, împrumutat direct din italiană (se înțelege de la sine că aici este vorba numai despre termenii care nu posedă trăsături lingvistice relevante din punctul de vedere al etimologiei).

I. Petkanov[16] a arătat că, dintre termenii pe care i-a studiat, câteva zeci nu au fost înregistrați decât în sud, în regiunea orașului Sozopol, ei fiind necunoscuți în zona septentrională a litoralului bulgar. Această indicație este prețioasă din punctul de vedere care ne interesează aici: deși nu se poate afirma că un cuvânt românesc venit din sud trebuie să aibă neapărat un corespondent de-a lungul întregului litoral bulgar, absența unui asemenea corespondent tocmai din terminologia folosită în nord-estul Bulgariei vine în sprijinul ipotezei potrivit căreia cuvântul românesc și cel bulgăresc nu au aceeași origine. De exemplu, este foarte probabil că termenul *apic* „vertical“, care nu are

---

[13] *Termini ot italianski proizxod v bălgarskata i rumănskata morska i ribarska terminologija*, în „Izvestija na Instituta za bălgarski ezik“ VIII, 1962, p. 331–338.

[14] Vezi mai sus, nota 1.

[15] *L'elemento italiano nella lingua marinaresca e peschereccia bulgara*, în BALM 7, 1965, p. 65–90.

[16] *Ibidem*, p. 80.

corespondent în regiunea orașului Varna[17], este în română de origine occidentală (italiană sau franceză), nu un împrumut din neogreacă sau din turcă[18]. Subliniem că este vorba doar de o chestiune de probabilitate, căci — cum vom vedea numaidecât — cuvinte absente în regiunea Varnei pot fi totuși luate de română din neogreacă sau din turcă.

Constatările de ordin geografic făcute de I. Petkanov sunt importante și dintr-un alt punct de vedere. Dat fiind că există termeni comuni românei și bulgarei din regiunea orașului Sozopol și absenți în regiunea orașului Varna, ni se pare imposibil să acceptăm părerea exprimată de Ana Spasova[19], care lasă să se înțeleagă că concordanțele între cele două limbi s-ar explica numai prin contactul, pe mare, între pescarii greci, bulgari și găgăuzi din zonele bulgară și română ale litoralului occidental al Mării Negre; trebuie să admitem că grecii și turcii au putut furniza direct românilor mulți termeni (inclusiv termeni proveniți din italiană), în cadrul unor contacte care au avut loc pe litoralul românesc[20] sau, eventual, pe Dunăre. Un exemplu: cuvântul bulgăresc *kavil'a* „piesă în formă de mâner la extremitatea spițelor timonei", împrumutat din neogreacă, nu a fost înregistrat în regiunea Varnei[21]; cuvântul se regăsește însă mai la nord, în terminologia nautică românească (*cavilă*), de data aceasta ca împrumut din turcă[22]. De notat, de asemenea, că o parte a concordanțelor între bulgară și română semnalate de Ana Spasova sunt rezultatul a două influențe cu totul

---

[17] *Ibidem*.

[18] După M. Sala, *op. cit.*, p. 96, etimologia acestui cuvânt este, probabil, multiplă (it. *a picco*, tc. *apiko*, fr. *à pic*).

[19] *Op. cit.*, p. 338.

[20] Cf. Ladislas Gáldi, *Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des Phanariotes*, Budapesta, 1939, p. 68: „Quelques termes qui concernent la navigation et la vie maritime ont probablement aussi des relations avec le commerce d'exportation qui était presque exclusivement aux mains des Grecs".

[21] I. Petkanov, *op. cit.*, p. 80.

[22] M. Sala, *op. cit.*, p. 96. După alți autori (de exemplu, Florin Marcu, Constant Maneca, *Dicționar de neologisme*. Ed. a II-a, revăzută, București, 1966), rom. *cavilă* provine direct din it. *caviglia*; aspectul fonetic al cuvântului pare însă să sprijine explicația prin turcă (de notat că it. [l'] a devenit [i], nu [l], în *spirai*, *strai* < it. *spiraglio*, respectiv, *straglio*; vezi mai sus).

diferite: cuvântul bulgăresc vine din sud, cel românesc din occident. Este, de exemplu, cazul perechii bg. *sadina* (*sentina*) — rom. *santină* (*sentină*) „spațiu în fundul unei nave“[23]: cuvântul bulgăresc este un împrumut din neogreacă sau din turcă[24], în timp ce corespondentul lui românesc este de origine franceză[25].

Adăugăm, în încheiere, o observație asupra numărului cuvintelor de origine italiană în terminologia nautică românească. Acordând termenului „elemento italiano“ o accepție foarte largă, care nu ține seamă de sursele directe ale împrumuturilor (neogreaca și turca aproape în totalitatea cazurilor)[26], I. Petkanov este de părere că, în terminologia navigației și a pescuitului, elementele italiene sunt mai puțin numeroase în română decât în bulgară[27]. Un examen sumar al materialelor pe care le avem la dispoziție ne permite să constatăm că această estimare nu este valabilă pentru terminologia nautică *stricto sensu* (lăsăm la o parte domeniul pescuitului și, de asemenea, terminologia „maritimă“ generală). Lista lui M. Sala conține aproximativ 70 de termeni românești de origine italiană (directă sau indirectă) ori având o origine multiplă și cu un cuvânt italian printre etimoane; la aceste cuvinte trebuie adăugate cele înregistrate de același autor în alt loc[28] și absente din lista menționată, termenii românești care figurează deja în cartea lui Henry & Renée Kahane și Andreas Tietze și, în sfârșit, cuvintele venite din franceză, după M. Bujeniță, dar care au fost împrumutate de această limbă din italiană (ca *fregată* „navă de război rapidă“, *ghidon* „pavilion cu latura din vânt în coadă de rândunică“)[29]; se ajunge astfel la o cifră care depășește cu mult 100 de cuvinte „italiene“ în terminologia nautică românească. Lista dată de savantul

---

[23] Ana Spasova, *op. cit.*, p. 336.

[24] I. Petkanov, *op. cit.*, p. 82 (forma bulgărească citată de acest autor este *sintina*): ngr. σιντίνα, tc. *sintina*.

[25] M. Sala, *op. cit.*, p. 95: „roum. *santină*, *sentină* < fr. *sentine*“.

[26] I. Petkanov, *op. cit.*, p. 80.

[27] *Ibidem*, p. 70.

[28] Marius Sala, *Esperienze a Costanza col questionario dell'ALM*, în BALM 2-3, 1960–1961, p. 43–54.

[29] M. Bujeniță, LR XV, 1966, 3, p. 299; pentru etimologia cuvintelor franțuzești vezi Albert Dauzat, Jean Dubois, Henri Mitterand, *Nouveau dictionnaire étymologique et historique*, Paris, [1964].

bulgar conține 156 de termeni; eliminând din ea cuvintele care nu se referă la navigație (*limon, makaroni, olio, portokal* etc.) obținem un număr de același ordin de mărime ca și numărul elementelor „italiene" în terminologia nautică românească.

După cum rezultă din considerațiile prezentate, identificarea cuvintelor de origine italiană în terminologia nautică românească pretinde cercetări preliminare stăruitoare și aprofundate. În împrejurările favorabile create prin publicarea primelor rezultate ale lucrărilor legate de elaborarea *Atlasului lingvistic mediteranian*, credem că în curând va fi posibil să se alcătuiască o listă mai mult sau mai puțin completă a termenilor care au fost împrumutați direct din italiană și care, alături de termenii de origine latină sau franceză, au contribuit la așa-numita „relatinizare" (sau „reromanizare") a lexicului românesc[30]. Dat fiind marele număr de cuvinte susceptibile de a avea o origine italiană și pentru care, în absența unor date suficiente, trebuie să acceptăm, deocamdată, o etimologie multiplă numai cu titlu de ipoteză sau mai multe etimologii unice echiprobabile, este de presupus că elementul italian propriu-zis în terminologia nautică românească este mult mai important decât lasă să se vadă dicționarele și studiile consacrate până în prezent acestui compartiment al lexicului limbii române.

Remarques sur les éléments d'origine italienne dans la terminologie nautique roumaine, în „Bollettino dell'Atlante linguistico mediterraneo" 10–12, 1968–1970, p. 127–134 (comunicare prezentată la al III-lea Congres de Studii Lingvistice Mediteraniene, La Valletta, aprilie 1969).

---

[30] Cf. Al. Graur, *Tendințele actuale...*, p. 350; Iorgu Iordan, *Lexicul limbii române*, București, 1964, p. 38. Se poate spune că, uneori, un fel de reromanizare s-a produs și prin adoptarea unei variante noi, luată direct dintr-o limbă romanică, a unui cuvânt care exista mai înainte ca împrumut efectuat prin intermediul unei limbi neromanice. Este cazul lui *carină, carenă* „porțiune a corpului navei aflată sub linia de plutire" (Ladislas Gáldi, *op. cit.*, p. 158); cf. Ladislao Gáldi, *Contributo alla storia degli italinismi della lingua romena*, în „Archivio glottologico italiano" XXXI, 1939, 2, p. 114–131 (p. 117: *carină* < ngr. καρίνα, în timp ce forma *carenă* „pare che sia di origine direttamente italiana").

CÂTEVA CAZURI DE HIPERCORECTITUDINE APARENTĂ

1. În limba română există câteva cuvinte care conţin o consoană labială urmată de [i] sau de [i̯] şi al căror aspect în pronunţarea literară actuală a fost explicat de unii cercetători prin fenomenul de h i p e r c o r e c t i t u d i n e. Acest fenomen a fost numit şi f a l s ă a n a l o g i e f o n e t i c ă, h i p e r l i t e r a r i z a r e (rar, h i p e r a r i s t o c r a t i s m, cu referire la o situaţie specială; cf. **8**) ori, mai adesea, f a l s ă r e g r e s i u n e sau h i p e r u r b a n i s m. Întrucât apariţia unui fonetism hipercorect (sau a unei forme hipercorecte) presupune cu necesitate o (falsă) analogie, dar nu şi viceversa, iar folosirea ultimilor doi dintre termenii menţionaţi reflectă înglobarea în conţinutul noţiunilor corespunzătoare a unor trăsături neesenţiale — legate de opoziţiile vechi/nou şi, respectiv, urban/rural —, preferăm să utilizăm, în paginile următoare, termenul h i p e r c o r e c t i t u d i n e[1]. Considerăm aşadar că falsa regresiune şi hiperurbanismul sunt (ca şi hiperliterarizarea sau hiperaristocratismul) specii ale hipercorectitudinii; ce e drept, ele pot fi identificate uneori în acelaşi fonetism sau în aceeaşi formă, în sensul că ceea ce vorbitorii cred a fi revenirea la un stadiu de evoluţie anterior unei „alterări“[2] reprezintă, totodată,

---

[1] Pentru o discuţie mai amănunţită asupra problemelor de terminologie vezi Theodor Hristea, *Probleme de etimologie. Studii. Articole. Note*, Bucureşti, 1968, p. 277–296.

[2] Cf. J. Marouzeau, *Lexique de la terminologie linguistique. Français, allemand, anglais, italien*, Paris, 1951, s.v. *hypercorrect*: „Se dit d'une forme reconstruite avec la préoccupation de substituer à un état qu'on suppose altéré un état supposé correct“.

adoptarea unei particularităţi căreia i se atribuie prestigiul limbii vorbite în mediul urban.

Printre cuvintele româneşti al căror fonetism a fost explicat prin hipercorectitudine se numără *miel, movilă* şi *viclean*. Primelor două le corespund variantele [ńel], respectiv, [moǵilă] în unele dintre graiurile în care s-a produs aşa-numita palatalizare a labialelor; cel de al treilea are, printre altele, variantele *hiclean, hitlean, ficlean* (ultimele două, numai în limba veche).

Opinia potrivit căreia la *miel, movilă, ficlean* (eventual, în mod paralel, şi la *viclean*) s-a ajuns, plecându-se de la [(m)ńel], [moǵilă], [hiklean], prin hipercorectitudine, se bazează în primul rând, pe constatarea că sunetele [ń], [ǵ] şi [ȟ] (sau [h]) se datorează palatalizării labialelor în cuvinte ca *meu* (= [mieu]), *vine* (verb), *fir*, devenite în unele graiuri [ńeu], [ǵine], [ȟir] (sau [hir]). Pare uşor de admis că vorbitorii au văzut, în mod nejustificat, rezultate ale palatalizării în [(m)ńel], [moǵilă], [hiklean] şi, în consecinţă, pentru a evita o pronunţare socotită incorectă în raport cu o normă recunoscută ca atare, au înlocuit consoanele [ń], [ǵ], [h] (sau, eventual, [ȟ]; cf. **11**), din aceste variante cu labialele [m], respectiv, [v], [f], adoptând deci pronunţarea reflectată de formele scrise *miel, movilă, ficlean*.

Ne propunem să verificăm valabilitatea acestei explicaţii.

2. După părerea celor mai mulţi cercetători *miel* provine din lat. *agnellus* (această etimologie este dată şi în DLR). Forma literară actuală nu este însă cea care ar fi fost de aşteptat în conformitate cu o evoluţie fonetică normală.

Prezentând tratamentul grupului consonantic *gn* din latină, „redat în română prin *mn*“, Al. Rosetti (ILR 1986, p. 121) constată că „singur *miel* (ar., megl. *ńel*, istr. *ml'e*) prezintă dificultăţi de explicare prin *agnellus*“. Autorul consideră drept „anomalie“ dispariţia lui [a] iniţial şi, în continuare, observă că, dacă s-ar fi plecat de la un grup consonantic cu [n] ca al doilea element, vocala *ĕ*, precedată de o nazală dentală, nu s-ar fi diftongat, aşa cum nu s-a diftongat în lat. *anellus* (> rom. *inel*), de exemplu. Concluzia la care ajunge Al. Rosetti este bazată pe presupunerea că grupul scris *gn* şi pronunţat [ŋn][3] — care

---

[3] Max Niedermann, *Précis de phonétique historique du latin*, Paris, 1953, p. 135.

ar fi devenit [ŋŋ] (grup notat [ṅṅ]) și, după aceea, prin diferențiere, [mn] în *cumnat*, *lemn* etc. — a avut o evoluție aparte în lat. *agnellus*: „Așadar, trebuie admis că, în cazul acesta special, *ṅṅ* a fost tratat în română la fel ca în celelalte limbi romanice, adică redus la o consoană muiată: *ńel* (fonetism originar păstrat în aromână și meglenită). Fonetismul cu *m* (*miel*) ar fi deci recent și refăcut prin falsă regresiune, în regiunile în care oclusivele labiale nu fuseseră palatalizate, potrivit proporției: *mieu* = *ńeu* : *miel* = *ńel*“ (Rosetti, ILR 1986, p. 122[4]). Explicația aceasta se deosebește de cea propusă în CDDE, nr. 1100, unde se admite că grupul consonantic scris *gn* din lat. *agnellus*, *agnella* a devenit [mń] (deci, în prealabil, *ĕ* s-ar fi diftongat) și că [m] a fost refăcut, „printr-o falsă analogie fonetică“, plecându-se de la corespondența [m] : [mń] (nu [m] : [ń]).

3. Nu vom discuta „anomalia“ care ar consta în dispariția lui [a] din lat. *agnellus*; după cum se știe, fenomenul a avut loc în câteva cuvinte cu etimologie sigură (vezi, de exemplu, lat. *animalia* > rom. *nămaie*). Cât despre transformarea [ŋn] > [ŋŋ], care s-ar fi produs în latina dunăreană, trebuie să spunem că avem a face cu o ipoteză neargumentată. Ar fi fost de așteptat ca grupul [ŋn] din lat. *agnellus* să devină, în mod normal, [mn], ca în cazurile de tipul lat. *cognatus* > rom. *cumnat*, iar noul grup, cum observă Al. Rosetti (ILR 1986, p. 122), „nu avea nici un motiv să treacă la *mń* în **mnel*“.

Lăsând la o parte, pentru moment, problema modului în care s-a ajuns la palatala din [ńel(u)], vom face acum o observație cu privire la partea finală a explicației reproduse mai sus, adică la ipoteza înlocuirii lui [ń] cu [mi̯] prin falsă regresiune.

Cuvântul *miel* are această formă, cu [m] la inițială, în cele mai vechi texte în care apare (în DLR figurează, printre altele, citate din unele manuscrise rotacizante și dintr-o tipăritură coresiană). Dacă labiala s-ar datora unei false regresiuni, cum susține Al. Rosetti, este evident că ea nu ar putea să fie decât mai nouă decât [ń] apărut prin palatalizare în cuvinte ca [ńeu̯] < *meu* = [mi̯eu̯], căci numai această cronologie relativă ar justifica, eventual, ipoteza potrivit căreia forma

[4] Vezi și A. Rosetti, *Mélanges de linguistique et de philologie*, București/Copenhaga, 1947, p. 171–172.

miel a fost refăcută pe baza unor echivalențe de tipul [ńeu̯] — [mieu̯]. Or, după același autor, „labialele sunt nealterate în sec. al XIII-lea — al XV-lea" (Rosetti, ILR 1986, p. 468), iar în secolul al XVI-lea palatalizarea este atestată numai pentru [f] și [p] (p. 470). Explicația în care se invocă „proporția" menționată mai sus este așadar în contradicție cu datarea, subînțeleasă, a palatalizării lui [m]; cel mai vechi exemplu citat de Al. Rosetti (p. 469), *mneu*, este din secolul al XVIII-lea.

Ion Gheție și Al. Mareș[5] consideră că forma transcrisă *tocmnim* (întâlnită într-un document din 1592) reflectă fenomenul palatalizării lui [m], care s-ar fi produs deci, în unele graiuri, în secolul al XVI-lea sau mai înainte. În favoarea acestei datări — cu care Al. Rosetti (ILR 1986, p. 470) nu este de acord, susținând că *tocmnim* se explică prin diferențiere — pledează și faptul că, într-un text coresian, cuvântul provenit din magh. *nyer* (= [ńẹr]) apare sub forma *mirui* („a câștiga, a obține"), cu labială la inițială, ceea ce presupune o refacere a unui fonetism socotit „corect", pe baza raportării la corespondențe de tipul *mira* : [ńira][6]. Prin urmare, nu este cu desăvârșire exclus ca palatalizarea lui [m] până la stadiul [ń] să fie anterioară primelor atestări ale lui *miel*. Această cronologie relativă rămâne însă improbabilă. Oricum, ipoteza formulată de Al. Rosetti cu privire la apariția lui [m] din *miel* este neplauzibilă, deoarece ea se întemeiază pe alte două ipoteze — conform cărora ar fi avut loc transformările [ŋn] > [ŋŋ] și, numai în cazul „special" al lat. *agnellus*, [ŋŋ] > [ń] —, iar în favoarea ultimelor nu pot fi invocate argumente; cum remarcă A. Cioranescu (CDER, nr. 5260), explicația la care ne referim „postula para el dacorum. un resultado *gn* > *ñ*, de que no hay otros ejemplos". Din motive similare (derivarea lui *miel* dintr-o formă mai veche [mńel] se bazează pe presupunerea că nazala dentală din lat. *agnellus* ar fi avut un tratament aparte, diferit de tratamentul aceleiași consoane în cuvântul devenit *inel*), nu este plauzibilă nici explicația dată în CDDE.

Nu este, poate, de prisos să menționăm aici și o obiecție formulată de Pușcariu, *Études*, p. 84: „on ne saurait expliquer la forme *miel* par une plus ancienne *mńel* ou *ńel* avec hyperurbanisme, puisqu'on dit

---

[5] *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, 1974, p. 121–122.

[6] Andrei Avram, *Nazalitatea și rotacismul în limba română*, București, 1990, p. 177.

miel aussi dans le Banat, où il n'est pas possible d'admettre cet hyperurbanisme ou la disparition d'un *ń*" (vezi și Pușcariu, *Limba română* II, p. 385). Al. Rosetti[7] nu reușește să înlăture această obiecție scriind: „*miel*, phonétisme signalé dans le Banat, devrait, selon M. Pușcariu..., nous empêcher d'admettre une fausse régression, parce que les occlusives labiales suivies de *y* ne sont pas altérées dans cette région. Mais si l'*ń* (dans *ńel*) est originaire, comme nous le supposons? Dans ce cas, on l'a vu, la forme à *m-* (*miel*) s'explique précisement par ceci, que l'on a voulu éviter, dans le Banat et d'autres régions, une prononciation à *ń-*, jugée patoise". O simplă supoziție nu poate demonstra nimic.

4. Proveniența lui *miel* din lat. *agnellus* a fost admisă de S. Pușcariu în dicționarul său etimologic apărut în 1905 (PEW, nr. 1070). Ținând seamă de dificultatea de a se găsi o explicație a corespondenței lat. *ĕ* precedat de *n* : rom. [i̯e], același cercetător a crezut, la un moment dat, că la originea lui *miel* se află o formă în care vocala latinească nu era precedată de o nazală dentală, ci de [m]; mai târziu însă, a revenit la etimologia cvasiunanim admisă, propunând, totodată, o ipoteză privitoare la corespondența lat. *gn* : rom. [m]: „În ceea ce privește reflexul *m* din *gn* latinesc în *agnellus* > *miel*, am putea admite că acest *m* s-a simplificat — după amuțirea lui *a* inițial — din *mn*, un grup consonantic neobișnuit în limba română... A presupune în latina vulgară un **agmellus* (contaminat din *agnellus* + *agmen* ELR, p. 84) nu mi se mai pare probabil" (Pușcariu, *Limba română* II, p. 385). Și după părerea lui A. Cioranescu (CDER, nr. 5260) s-ar fi produs o simplificare a grupului consonantic inițial [mn], menținându-se primul element. Chiar acceptându-se însă părerea că la originea lui *miel* se află lat. *agnellus*, este greu de crezut că s-a produs o afereză care ducea la crearea unui grup consonantic inițial neobișnuit în română: [amn]- > [mn]-. În al doilea rând, notăm că ar fi fost de așteptat ca simplificarea ipoteticului grup [mn] să se facă prin eliminarea primului element, nu a celui următor; cf. *bdenie* > *denie, ctitor* > *titor, dvornic* > *vornic, fsat* > *sat*, [pḱatră] > [ḱatră] etc. Însuși S. Pușcariu (*Limba română* II, p. 133), de la care împrumutăm aceste exemple, observă

[7] *Mélanges*... p. 172, nota 2.

că „limba își ajută de obicei astfel că nu mai rostește prima din cele două consonante". Dacă, în epoca modernă, grupul format din două nazale de la inițiala lui [mńeu̯] = *meu* (cuvânt a cărui etimologie nu pune probleme) s-a simplificat prin căderea lui [m] (deci [mńeu̯] > [ńeu̯]), nu vedem de ce grupul asemănător din forma *[mnel(u)] s-ar fi simplificat în alt mod, menținându-se nazala labială.

5. Din cele arătate în paginile precedente rezultă că explicația după care *miel* provine din lat. **agmellus* întâmpină mai puține dificultăți decât celelalte explicații, în ciuda faptului că prima are ca punct de plecare o formă latinească neatestată. Nu trebuie pierdută însă din vedere posibilitatea ca *miel* să fie un element de substrat, cum susține Mircea-Mihai Rădulescu[8], care, după o analiză critică a explicațiilor anterioare, pune cuvântul românesc în legătură cu radicalul i.-e. **melo-* „kleines Tier"[9].

Această etimologie a fost acceptată de Cicerone Poghirc[10].

Nu vom afirma că prin includerea lui *miel* în categoria elementelor provenite din substrat dosarul problemei dificile a originii acestui cuvânt trebuie considerat închis. Credem însă că faptele aflate la dispoziția noastră nu ne permit să vedem în succesiunea de sunete [mi̯] din *miel* rezultatul unui fenomen de hipercorectitudine. Considerăm deci că nu există nici o legătură între palatalizarea labialelor și forma din limba literară a cuvântului de care ne-am ocupat în paragrafele precedente.

6. În partea consacrată etimologiei articolului *movilă* din DLR, originea acestui cuvânt este indicată astfel: „*Movilă* (formă hipercorectă) < *moghilă* < v. sl. **могыла**, ucr. *могила*". Se subînțelege că [v] din *movilă* este considerat rezultatul unei substituții de sunete,

---

[8] În *Thraco-dacica. Recueil d'études à l'occasion du IIe Congrès International de Thracologie (Bucarest, 4–10 septembre 1976)*, București, 1976, p. 332.

[9] *Ibidem*, p. 333.

[10] În *Actes du IIe Congrès International de Thracologie (Bucarest, 4–10 septembre 1976)*. III. *Linguistique, Ethnologie (Ethnographie, Folkloristique et Art Populaire), Anthropologie*, București, 1980, p. 91.

datorată tendinței de a se evita un fonetism la care în alte cuvinte s-a ajuns prin palatalizarea labialelor: [ĝine] < *vine*, [ĝițel] < *vițel* etc.

În sursele cele mai vechi la care trimite dicționarul precitat (Gr. Ureche, M. Costin, traducerea din 1645 a *Istoriilor* lui Herodot) apare forma *movilă*. Admițând că prezența unei labiodentale în această formă se explică prin hipercorectitudine, ar trebui să admitem și că palatalizarea lui [v] până la stadiul întâlnit astăzi în [ĝine] (< *vine*), de exemplu, este un fenomen mai vechi decât presupusa substituire cu [v] a oclusivei din silaba accentuată a variantei *moghilă*. Vom prezenta, în cele ce urmează, date din care rezultă însă că la [ĝ] s-a ajuns, prin palatalizarea lui [v] — mai exact spus, prin consonantizarea lui [i̯] precedat, într-o fază anterioară, de [v] —, relativ recent, într-o perioadă în care varianta *movilă* era deja cunoscută graiurilor dacoromâne.

7. Palatalizarea labiodentalei sonore nu este atestată în secolul al XVI-lea[11]. Pentru secolul următor se pot cita câteva exemple de palatalizare a lui [v], în care nu apare însă stadiul de evoluție fonetică reprezentat de oclusiva palatală (și nici stadiul [ẑ]): Al. Rosetti (ILR 1986, p. 469) citează formele *ine (= vine)*, *(să nu) in, ii* (= *viei*); la acestea pot fi adăugate *Târgoiște*[12], *ina, ite, ițel, zabaire, zabaitor*[13].

Este evident că explicația conform căreia *moghilă* a devenit *movilă* printr-o substituție de sunete corespunzătoare unui fenomen de hipercorectitudine ar putea fi acceptată numai dacă s-ar putea dovedi că acest lucru s-a întâmplat în condițiile existenței unor corespondențe de tipul [ĝine] : [vine]. Or, în timp ce varianta cu [v] a cuvântului în discuție apare pentru întâia oară într-un document din 1438 (este vorba despre un toponim: **подли мобил юкаш** cu suprascrierea literelor finale ale ultimelor două cuvinte; DERS, s.v. *movilă*) și, apoi, în câteva documente din secolul al XVI-lea (vezi mai jos, sub **9**), stadiul [ĝ] al palatalizării lui [v] nu este atestat în secolele al XV-lea–al XVII-lea; cum am menționat mai sus, în unele texte din partea finală a acestei

---

[11] Ion Gheție, Al. Mareș, *op. cit.*, p. 117; Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975, p. 123; Rosetti, ILR 1986, p. 468–469.

[12] I. Gheție, *loc. cit.*

[13] Andrei Avram, „Anuar de lingvistică și istorie literară" XXX, 1985. A. Lingvistică, p. 288.

perioade (mai precis, după 1600), este reflectat fenomenul palatalizării lui [v], dar numai în stadiile cu semiconsoana [i̯] sau cu fricativele [y] ori [ý] înainte de vocala [i] din forme ca *ine*, *ițel* (eventual, și cu aceeași vocală neprecedată de un element seminconsonantic sau consonantic: [ine], [ițel]).

Explicând forma *movilă* prin hipercorectitudine (fără a folosi însă acest termen), O. Densusianu are în vedere două dintre rezultatele palatalizării lui [v]: „*G* = *v*; a.-bulg. *mogyla* : dr. *movilă*. Ce changement s'est produit dans les régions où *v*, *b* devant *i* = *j*, *g*; comme on avait *jin* = *vin*, on a formé *movilă*, de *mog'ilă*, *mojilă*"[14]. În ce privește corespodența [v] : [j], este curios faptul că autorul nu-și pune întrebarea cum s-a putut ajunge de la etimonul indicat — în transcriere fonetică, aproximativ, [mogîla] (sau, eventual, [mogila], după confundarea v. sl. *y* cu *i*) — la *mojilă*; consoana originară [g] ar fi trebuit să-și păstreze calitatea de oclusivă. În realitate, *mojilă* se află exact în situația lui *jin*, în sensul că prezintă o fricativă prepalatală mai nouă decât labiodentala; apariția variantei *mojilă* nu poate fi explicată altfel decât printr-o variantă *movilă* p r e e x i s t e n t ă sau, altfel spus, prin palatalizarea lui [v]. Acest raport cronologic între *mojilă* și *movilă* rezultă și din datele oferite de texte: cum am văzut, varianta cu [v] este atestată încă în secolul al XV-lea, pe când cea cu [j] (sau [ž]) nu apare nici în acest secol, nici în cele două următoare.

8. În rândurile precedente nu am discutat în detaliu dubla etimologie dată în DLR, încercând doar să arătăm de ce nu se poate admite că *movilă* provine din *moghilă* printr-o substituție de sunete care intră în categoria fenomenelor de hipercorectitudine. Vom face acum precizările și completările necesare.

Din punct de vedere fonetic, nu pune nici un fel de probleme derivarea rom. *moghilă* din v. sl. **могыла**: conform acestei etimologii, vocala din silaba accentuată a cuvântului slav — în transliterație, *y* — a fost redată în română prin [i] (ca în *bivol*, *vidră* etc.), iar oclusiva precedentă a devenit, în mod „automat", palatală. Este posibil, în

---

[14] Ovide Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*. Tome premier. *Les origines*, [Paris, 1901]. Nouveau tirage par procédé photomécanique, București, 1929, p. 276.

principiu, și ca împrumutul să se fi efectuat relativ târziu, din medio-bulgară, după transformarea lui *y* (o vocală de tipul [î]) în [i]; este etimologia propusă de G. Mihăilă[15]: „din mbg. (începând cu sec. al XII-lea) могила".

Încercând să stabilim originea cuvântului în discuție, nu putem însă să neglijăm următoarele două amănunte privitoare la prezența lui *movilă* (sau a variantelor *moghilă, mohilă*) în documentele slavo-române din secolele al XIV-lea — al XVI-lea (facem apel, aici și în continuare, la informațiile din cel mai recent repertoriu al elementelor românești din aceste documente; vezi DERS, s.v. *movilă*): pe de o parte, cuvântul apare numai de trei ori în Țara Românească, dar de peste o sută de ori în Moldova; pe de altă parte, în timp ce în prima dintre cele două provincii este atestat pentru întâia oară abia în 1537, în două documente (și, după aceea, în 1578), în Moldova varianta *moghilă* este atestată cu începere de la sfârșitul secolului al XIV-lea (1392). Chiar dacă, după o reexaminare a materialului cunoscut (cf. paragraful următor) și după o eventuală completare a documentării, aceste date ar putea să sufere unele modificări, ele pledează — după opinia noastră, în mod decisiv — în favoarea părerii că *movilă* este în română un împrumut din ucraineană.

Prin afirmația precedentă ne declarăm de acord cu ceea ce a susținut S. Pușcariu (*Études*, p. 84), care s-a pronunțat nu numai asupra originii cuvântului, ci — combătând, cu un argument din domeniul geografiei lingvistice, părerea cvasigenerală — și asupra modului în care s-a ajuns la [v] din *movilă*: „On le considère comme le résultat d'un hyperurbanisme de la forme *moghilă*, en partie conservée en dialecte... Mais, étant donné que le domaine de *g´* (pour *v*) est très restreint... et que la forme *movilă* est répandue aussi là où l'on dit *vin* ou *yin*, cette explication ne doit pas être exacte (on attendrait plutôt l'hyperurbanisme **mobilă*). Il semble plutôt que nous avons ici affaire à un changement de *h* en *v*; en effet ce mot, lorsqu'il apparaît pour la première fois dans un texte, comme nom propre, a la forme petit-russienne *Mohila*" (în realitate, după lucrarea citată în alineatul anterior, cuvântul este atestat pentru întâia oară, în 1392, sub forma могила;

---

[15] *Dicționar al limbii române vechi (sfârșitul sec. X–începutul sec. XVI)*, București, 1974, s.v. *moghilă*.

cu privire la natura sunetelor din silaba accentuată a cuvântului ucrainean — ca apelativ, notat de S. Pușcariu *mohela* — vezi paragraful următor).

Și G. Ivănescu (ILR, p. 501) se pronunță în favoarea explicației prin ucraineană a cuvântului în discuție: „*movilă* este de origine ucraineană, căci numai în această limbă avem un ɣ, care se găsește și astăzi în Moldova (v. slav *mogyla* are *g* și *y*, adică *î* și nu poate explica deci cuvântul românesc)". Autorul include varianta cu [v] în categoria formelor numite „hipercorecte (false regresiuni)", „pe baza faptului că, în Moldova, *ɣi* era rezultatul lui *vi*". Cum reiese însă din cele arătate mai sus, este exclus ca un fenomen de hipercorectitudine să se fi produs, în cazul care ne interesează aici, înainte de 1438, data primei atestări a variantei cu labiodentală (documentul „din 11 februarie 1400" la care trimite G. Ivănescu, este, după sursa pe care o utilizăm — DERS, s.v. *movilă* —, un „fals din sec. XVI"). Părerea conform căreia *movilă* ar fi un „hiperaristocratism" (Ivănescu, ILR, p. 487), întrucât „deja pe la 1400, aristocrația moldovenească evita fonetismul palatal chiar în cuvinte în care el era etimologic justificat" (p. 502), nu este câtuși de puțin sprijinită de faptele aflate la dispoziția noastră.

Admițând, împreună cu S. Pușcariu și cu G. Ivănescu, proveniența lui *movilă* din ucraineană, ne vom opri, în continuare, asupra unor chestiuni privitoare la natura sunetelor din etimon corespunzătoare secvenței [vi] din varianta literară a cuvântului românesc.

9. Reflexul [i] al vocalei accentuate din ucr. *mohyla* nu este neașteptat, deși aceasta este destul de deosebită de vocala anterioară închisă din română. Sunetul corespunzător literei *u* din alfabetul limbii ucrainene — în transliterație, *y* — este o vocală medio-anterioară mai deschisă decât [i] și decât [î][16]. El ar putea fi notat, în transcrierea fonetică folosită de dialectologii români, [ẹ] sau, cum propune I. Pătruț[17], printr-o combinație formată din literele *e* și *î*; preferăm prima notație,

---

[16] Vezi Jan Ziłyński, *Opis fonetyczny języka ukraińskiego*, Cracovia, 1932, p. 5, 17; M.A. Žovtobrjux i B.M. Kulyk, *Kurs sučasnoï ukrains'koï literaturnoï movy*. Častyna I. Vydannja tretje, Kiev, 1965, p. 115–118; cf. S.B. Bernstein, *Gramatica comparată a limbilor slave*. Traducere și note de G. Mihailă, București, 1964, p. 251: „sub această grafie nu se ascunde nicidecum [i]", ci un sunet pe care „unii foneticieni îl definesc ca pe o vocală medio-anterioară").

[17] *Fonetica graiului huțul din Valea Sucevei*, [București], 1957, p. 15.

mai comodă, care, de altfel, nu contravine descrierii date de autorul precitat[18]: „ucr. *y* se găsește între vocalele noastre *e* (din graiul muntean), *î* și *i*... înăuntrul triunghiului, mai aproape de *e* și mai departe de *î* decât de *i*“. Vocala [ẹ] a fost redată prin [i] în *movilă*, ca și în alte cuvinte românești împrumutate din ucraineană: *criță, a dubi, hrib, turbincă* etc.

În ce privește consoana din silaba accentuată a ucr. *mohyla* trebuie subliniat faptul că ea nu este o oclusivă, ci o f r i c a t i v ă, laringală sonoră, în general, sau — în anumite situații și cu deosebiri de la un grai la altul — laringală surdă ori velară sonoră sau surdă[19]. Întrucât în slava răsăriteană de la baza limbii ucrainene transformarea vechiului [g] în fricativă (mai întâi, velara sonoră [γ] și, după aceea, laringala sonoră [ɦ]) s-a produs prin secolele al XII-lea — al XIV-lea[20], iar influența est-slavă asupra limbii române n-a început mai devreme de secolul al XII-lea[21], nu avem motive să presupunem că rom. *movilă* provine exclusiv (sau în primul rând) din graiuri ucrainene care menținuseră pe [g]. Dimpotrivă, pentru cuvântul românesc trebuie să avem în vedere mai ales (dacă nu exclusiv) un aspect fonetic mai nou al celui ucrainean: [moɦẹ̆la] (cu o fricativă, care nu era însă palatala notată de G. Ivănescu [γ́][22]).

În dicționarul, citat mai sus, elaborat de un colectiv sub conducerea lui Gh. Bolocan (DERS), criteriile utilizate pentru identificarea cuvintelor românești nu conduc în mod necesar la rezultate sigure în cazul care ne interesează aici. Două dintre aceste criterii (cel etimologic și cel semantic) nefiind operante, ar rămâne să ne bazăm pe cel prezentat astfel (p. XIII): „Cuvintele din textele analizate sânt considerate ca aparținând limbii române, dacă funcționarea lor neîntreruptă poate fi dovedită și de textele scrise în limba română veche, iar pentru cea mai mare parte din ele, până în prezent“. Deși însă *movilă* se află în această situație, formele de tipul **могила** sau **мохила** pot să aparțină nu numai limbii române, ci și slavonei de nuanță ruso-ucraineană; de

---

[18] *Ibidem*, p. 14.

[19] J. Ziłyński, *op. cit.*, p. 97–106; cf. I. Pătruț, *op. cit.*, p. 73.

[20] S.B. Bernstein, *op. cit.*, p. 268–270.

[21] Victor Vascenco, SCL X, 1959, 3, p. 397.

[22] Cf. I. Pătruț, *op. cit.*, p. 19 (cu referire la graiul ucrainean din Valea Sucevei): „în grupul *gy* (> *hy*)... consoana rămâne nepalatalizată“.

menţionat că forma este inclusă de Olga Stoicovici — citată de G. Mihăilă[23] — într-o listă de „cuvinte specific ucrainene". Admiţând, totuşi, că sunt româneşti toate (sau cele mai multe dintre) formele considerate ca atare în dicţionarul la care ne referim, constatăm că ele se împart, după grafiile folosite pentru notarea consoanei din silaba accentuată, în trei categorii şi că două dintre aceste grafii pun unele probleme de interpretare.

În forme ca могила litera г putea să fie, în principiu, echivalentul nu numai al unei oclusive, ci şi al unei fricative, laringală sau palatală, deci [ḫ] sau [γ́]; în această ipoteză, [ḫ] din ucraineană ar fi fost menţinut, iar [γ] ar fi devenit, „automat", [γ́], datorită lui [i] următor. Interpretarea cu cele mai mari şanse de a corespunde realităţii — de altfel, curentă — este aceea conform căreia forma menţionată trebuie citită [moǵila]; aşadar presupunem că fricativa sonoră posterioară (laringală sau velară) din ucraineană a fost redată prin oclusiva sonoră cu un punct de articulaţie apropiat de cel al velarei [γ], adică prin palatala [ǵ].

Succesiunea de litere хи din forma românească мохила putea să fie echivalentul secvenţei fonetice [γ́i] (cf. Ivănescu, ILR, p. 502: „foarte probabil, scrierea cu *h* notează pe γ́ din graiul popular moldovenesc"); în această ipoteză, s-ar fi păstrat trăsăturile „fricativ" şi „sonor" ale consoanei originare. Este însă, teoretic, posibil şi ca sonora din limba de origine să fi fost identificată cu fricativa laringală surdă; aceasta, la rândul ei, a putut să se păstreze sau să devină palatala [ȟ], sub influenţa vocalei palatale următoare. În sfârşit, nu trebuie pierdut din vedere faptul următor: din apartenenţa la limba română a formelor de tipul мохила nu rezultă că este, în mod cert, corespunzătoare a unei realităţi fonetice (fonologice) româneşti şi grafia хи, în sensul că prin această literă este redată o fricativă surdă; мохила putea să apară sub pana unui scrib deprins cu slavona ucraineană chiar dacă în graiurile româneşti nu existau variantele [mohilă] sau [moȟilă].

Cea de a treia grafie nu pune nici o problemă: este neîndoielnic că litera в din forme ca мовила (1548) corespunde fricativei labiodentale sonore. După părerea noastră, aici avem a face cu rezultatul transformării directe a consoanelor [ḫ] sau [γ] din ucraineană într-o consoană

---

[23] *Op. cit.*, p. 52.

care este, ca și cele dintâi, fricativă, sonoră și, pe plan acustic, gravă. De remarcat că, în timp ce [ǵ] din *moghilă* se deosebește de consoana corespunzătoare din ucr. *mohyla* prin două trăsături articulatorii (oclusivă palatală față de fricativă laringală, fostă velară), iar fricativa din eventuala variantă *mohilă* se află într-o situație similară, în cazul în care ea este palatală ([moĥilă]), redarea prin [v] a lui [ɦ] sau [γ] din ucraineană implică înlocuirea unei singure trăsături, cea privitoare la punctul de articulație. Prin urmare, împotriva aparențelor, mai apropiată de prototip este varianta *movilă*, nu *moghilă*. Asupra apartenenței la limba română a tuturor formelor scrise cu в în documentele slavo-române nu poate exista nici un dubiu.

10. În sprijinul explicației pe care o propunem — ucr. *mohyla* = [moɦẹ̆la] sau [moγẹ̆la] > rom. *movilă*, prin schimbarea directă a lui [ɦ] sau [γ] în [v] — pledează faptele prezentate în rândurile următoare.

Mai întâi, după cum se știe, [v] apare în română, alături de [f] și de [h], ca reflex al fricativei velare din vechea slavă, în diverse contexte; vezi, de exemplu, varianta *prav* a lui *praf* (< v.sl. *praxŭ*). Nu este deci greu de admis că prin aceeași fricativă anterioară (labiodentală) au putut să fie redate fricativele posterioare [ɦ] sau [γ] din ucraineană. Faptul că aceste consoane nu au fost tratate într-un singur fel în cazul care ne interesează aici (ucr. [ɦ] sau [γ]: rom. [v], [ǵ] și, eventual, [h] sau [ĥ]) nu este mai neobișnuit decât ceea ce s-a întâmplat cu v. sl. [χ] în împrumuturile românești de tipul *praf*.

În al doilea rând, este de menționat că, alături de transformarea unei fricative labiale într-o fricativă posterioară (vezi, de exemplu, lat. *facere* > sp. *hacer*, cu un [h] inițial, care a dispărut ulterior), în multe limbi s-a produs o transformare în sensul opus. Andrei Danchev[24] observă că fricativele pe care le notează /x/ (în transcrierea fonetică utilizată de dialectologii români, [χ]) și /f/ sunt uneori termeni a ceea ce autorul numește „reversible changes"; sunt citate, printre altele, corespondențele între engl. mod. *laugh* = [lʌf] și v. engl. *læhan*, *hliehan*, între germ. *Kraft* și oland. *kracht*.

În română există, alături de cuvintele în care de la [v] s-a ajuns la [h], în unele graiuri sau/și în limba literară (*vulpe* > *hulpe*, *vârtop*

---

[24] „Folia linguistica historica" IX, [1989], 2, p. 163.

> *hârtop* etc.), numeroase cuvinte, nu numai de origine veche slavă, în care [f] sau/și [v] corespund unei velare sau laringale originare; la *praf* (*prav*), deja citat, adăugăm, după DLR, doar câteva exemple: *marfă* și *marvă* (altă variantă: *marhă*) < magh. *marha*; *rufă* < v.sl. *ruxo*; *sileaf* „brâu, cingătoare" < tc. *silâh*, bg. *силях* (vezi și Pușcariu *Limba română* II, p. 197). Unei velare originare îi corespunde și labiodentala finală a toponimului *Rodbav*, din germ. *Rotbach*[25]. Menționăm, în treacăt, că numărul mare de cuvinte în care labiodentalele provin din fricative velare sau laringale în contexte nepalatale ne determină să considerăm superfluă explicația (dată ca probabilă) conform căreia [f] din *marfă* s-ar datora unui fenomen de hipercorectitudine legat de palatalizarea labialelor: „S-a crezut, în mod eronat, că *-hi* ar proveni dintr-un *-fi* și s-a refăcut, de la un pl. *mărfi*, un sg. *marfă*"[26].

Iată ce scrie, S. Pușcariu (*Limba română* II, p. 198) cu privire la schimbările [f] > [h] și [h] > [f] sau [v]: „apariția unui *h* pentru *f* o cunoștea A. Meillet din atâtea limbi, încât o considera ca un exemplu tipic de «lege generală lingvistică» din domeniul foneticii... Tot atât de des este și cazul invers: *f* (sau *v*) pentru *h*" (urmează exemple din limbile vechi italice, greacă, italiană, rusă).

În sfârșit, în sprijinul părerii conform căreia [v] din *movilă* este reflexul direct al unei fricative posterioare din ucraineană, deci nu rezultatul unui fenomen de hipercorectitudine, menționăm faptul că aceeași corespondență — ucr. [ɦ] (eventual, [γ]) : rom. [v] — se constată și în cazul lui *păchiavăț* (*pochiavăț*) „bărbătuș la războiul de țesut" (prin Maramureș), cuvânt pe care, în mod justificat, I. Mării[27] îl pune în legătură cu ucr. *pokyhač*, punctul de plecare și al unei alte perechi de variante, cu articulația laringală originară menținută: *pochiheci* și *puchiheci* (în transcriere fonetică, [put᷉iheęŝ]; după cum arată I. Mării, prima dintre variantele menționate a fost înregistrată în DLR

---

[25] Al. Graur, *Nume de locuri*, București, 1972, p. 165.

[26] Vasile Arvinte, în *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688*. Pars I. *Genesis*. [Colaboratori: Alexandru Andriescu et al. Text stabilit și îngrijire editorială de Vasile Arvinte și Ioan Caproșu], Iași 1988, p. 89. Vezi și Th. Hristea, *op. cit.*, p. 298, cu referire la cuvintele *marfă, vifor* (de origine slavă) și *furtun* < tc. *hortum*: „ne îndoim că transformarea lui *h* este complet străină de fenomenul alterării labiodentalei *f*, din cauza unui iot următor".

[27] LR XXII, 1973, 4, p. 326.

(fără etimologie), greșit, sub forma *pătavăț*. Transformarea [ɧ] > [v] produsă în acest caz este asemănătoare cu cea prin care se explică prezența unei labiodentale în *mafler* „om de nimic“, „din ucr. *махляр*, cf. pol. *machlerz*“ (DLR; de data aceasta ambii termeni ai corespondenței sunt consoane surde: ucr. și pol. [χ]: rom. [f]). De observat că în *păchiavăț* și în *mafler*, ca și în multe alte cuvinte, de origine veche slavă, maghiară, turcă sau germană (vezi mai sus), consoanele [v] și, respectiv, [f] apar în contexte care ne obligă să excludem ipoteza unor substituții de sunete legate în vreun fel de palatalizarea labialelor.

11. Cuvântul *viclean*, provenit din magh. *hitlen*, *hütlen* (Tamás, EWUER, s.v.), apare sub această formă în limba literară actuală, dar în unele graiuri circulă varianta *hiclean*, întâlnită și în dacoromâna veche, alături de *hitlean* și *ficlean*. Ultima variantă a fost explicată prin hipercorectitudine: referindu-se la palatalizarea labialelor și vorbind despre „l'effort qu'on faisait pour éviter le phonétisme dialectal“, O. Densusianu adaugă: „quelquefois, par crainte de ne pas introduire ce phonétisme, on remplaçait à tort *h* par *f*, comme le montrent *ficlene* = *hiclene*... et *firovimii* = *herovimii*“[28].

Întrucât palatalizarea labiodentalei surde până la stadiul [ĥ] este atestată în numeroase texte din secolul al XVI-lea (Rosetti, ILR 1986, p. 468–469), iar varianta cu [f] inițial a lui *viclean* apare abia în ultimul an al acestui secol — o singură atestare, forma de fem. pl. transcrisă *ficlene* de O. Densusianu și *ficleane* de Al. Rosetti (ILR 1986, p. 471) —, explicația pe care o găsim, într-o formulare succintă, la O. Densusianu pare a fi singura posibilă: plecându-se de la corespondențe de tipul *fir* : [ĥir], laringala [h], (urmată de [i]) sau, mai curând, palatala [ĥ], provenită din laringală, a fost înlocuită cu [f], vorbitorii evitând, în acest fel, un fonetism considerat de ei (în mod nejustificat) dialectal. De notat, totuși, că F. Király (*Contacte*, p. 173 și nota 72) are în vedere nu numai palatalizarea labialelor, ci și schimbarea fonetică prin care s-a ajuns la [h] din *hulpe*, de exemplu.

Faptul că forma *ficlean* este atestată în anul 1600, iar *viclean*, pentru întâia oară, abia spre sfârșitul secolului al XVII-lea (de

---

[28] Ovide Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*. Tome second. *Le seizième siècle*, Paris 1914–1938, p. 111–112.

exemplu, la Dosoftei; vezi Tamás, EWUER, s.v. *viclean*), ar putea sugera explicația potrivit căreia la varianta cu sonoră la inițială s-a ajuns prin succesiunea de schimbări *hiclean* > *ficlean* > *viclean*. Evident însă, absența din textele secolului al XVI-lea a variantei cu [v] inițial poate fi și întâmplătoare; în consecință, din cronologia primelor atestări ale variantelor *ficlean* și, respectiv, *viclean* nu se poate deduce că, neapărat, labiodentala sonoră provine dintr-o mai veche surdă cu același loc de articulație. Ipoteza sonorizării fricativei, prin evoluție fonetică, trebuie eliminată din discuție, iar cea a substituirii lui [f] cu [v] nu poate fi argumentată invocându-se producerea aceluiași fenomen (printr-un accident fonetic sau în alt mod) în situații asemănătoare. Pe de altă parte, nu are nici un temei presupunerea că [v] din varianta, considerată hipercorectă, *viclean* ar fi luat locul unei fricative palatale sonore: „Sunetul inițial trebuia să fi fost rostit ca o spirantă palatală sonoră, *y*, pentru a putea fi apoi substituit de vorbitorii dialectului moldovenesc prin spiranta labiodentală *v*-“[29]; sunetul notat [*y*] nu este mai vechi, ci mai nou decât [v] și a apărut prin palatalizarea labiodentalei.

12. Ținând seamă de cele arătate în paragraful precedent, credem că labiodentala sonoră din *viclean* este continuatoarea directă a laringalei, fie din magh. *hitlen*, fie din rom. *hitlean*. Raportul dintre magh. *hitlen* și perechea de variante *hiclean, viclean* este identic cu cel dintre magh. *marha* și rom. *marhă, marvă*; în același timp, el este foarte asemănător cu cel dintre v. sl. *praxŭ* și rom. *prah*, *prav* (în cazul cuvintelor devenite în româna literară *praf, burduf, năduf* etc. fricativa posterioară originară nu era laringală, ci velară).

Paralelismul menționat aici devine și mai evident dacă, alături de variantele citate, avem în vedere și pe cele cu [f]: *ficlean, marfă, praf*. Includerea lui *ficlean* printre formele care reflectă transformarea laringalei originare într-o labiodentală surdă implică însă, se înțelege, renunțarea la explicația prin hipercorectitudine. Altfel spus, dacă *ficlean* provine din [hikle̯an] (sau, direct, din magh. *hitlen*), nu din [ȟikle̯an], înseamnă că apariția variantei cu [f] nu este — sau, cel puțin, nu este

---

[29] V. Arvinte, *loc. cit.*, p. 55.

în mod necesar — legată de palatalizarea labialelor, respectiv, de tendința de a se evita un fonetism socotit a fi efectul acestui fenomen.

Felul în care este scrisă consoana inițială a variantelor *hitlean* și *hiclean* în textele din secolul al XVI-lea nu ne oferă posibilitatea de a stabili dacă ea era laringală sau palatală (deci, în ultimul caz, identică cu fricativa din [ĥir] = *fir*). Dispunem, totuși, de indicii în măsură să susțină ipoteza prezenței la inițiala celor două variante a unei consoane laringale: pe de o parte, dacă [i] ar fi fost precedat de [ĥ], ar fi fost de așteptat ca această consoană să se fi transformat în [ŝ] în unele graiuri (cf. [ĥir] > [ŝir]), ceea ce nu s-a întâmplat; pe de altă parte, în multe graiuri dacoromâne (inclusiv din Banat, unde nu s-a produs palatalizarea labialei din cuvinte ca *fir*) circulă varianta *iclean* (vezi Tamás, EWUER, s.v. *viclean*), care presupune o variantă mai veche fie cu [v] (< [h]), fie cu o surdă laringală, nu palatală, căci, în timp ce transformarea [vi] > [(i̯)i] este cunoscută în aria palatalizării labialelor, iar căderea lui [h] este un fenomen frecvent în diverse graiuri, palatala [ĥ] n-avea cum să dispară ([ĥir] n-a devenit *[ir] în dacoromână). Așa stând lucrurile, fără a exclude categoric posibilitatea ca varianta *ficlean* să fi apărut prin hipercorectitudine — pe baza unei asemănări destul de mari, [h] urmat de [i] din *hiclean* a putut fi identificat cu [ĥ] din [ĥir] —, considerăm mai probabilă transformarea laringalei în labiodentală, ca în numeroasele cazuri în care aceasta din urmă este reflexul unei laringale sau al unei velare originare înainte de un sunet nepalatal sau în poziție finală. De observat că S. Pușcariu (*Limba română* II, p. 197) menționează la un loc cuvinte ca *praf* și *viclean* printre „exemplele de înlocuire a lui *h* prin *f* sau prin fonica *v*".

13. Revenind la varianta cu labiodentală sonoră, considerăm că explicația în favoarea căreia ne pronunțăm — transformarea lui [h] în [v] — este, neîndoielnic, sprijinită de constatarea că în cel puțin alte două cuvinte, tot de origine maghiară, rom. [v] este echivalentul unui [h] originar chiar înainte de [i], ca în *viclean* (ceea ce înseamnă că exemplele prezentate mai jos sunt mai concludente decât cel invocat în paginile precedente: *marvă* < magh. *marha*).

Toponimului maghiar *Hidegkút* îi corespunde în română *Vidacutul*, numele unei localități din apropierea Sighișoarei (la un

moment dat existau două sate, numite *Vidacutul Românesc* și, respectiv, *Vidacutul Unguresc*[30]).

Magh. *hitvány, hitván* este la originea unui cuvânt românesc regional dintre ale cărui variante DA și Tamás, EWUER au ales ca titlu de articol pe *hition* (variantă atestată pentru întâia oară în perioada 1600–1630); sensul cuvântului este „(cu deosebire despre vite) slab, care n-are carne pe dânsul; p. e x t. plăpând, becisnic" (DA). Variante cu [v] inițial apar, de exemplu, la D. Cantemir și, în epoca modernă, la M. Sadoveanu, fapt care — deși termenul nu este literar — ar pleda pentru alegerea uneia dintre ele (*vition, vitioan*) ca titlu de articol în dicționare. Perechea *hition* — *vition* este perfect paralelă cu perechea *hiclean* — *viclean*; în ambele cazuri este clar, după părerea noastră, că apariția variantelor cu [v] nu poate fi pusă în relație cu palatalizarea labialelor.

14. În concluzie, nu pot fi acceptate explicațiile potrivit cărora bilabiala din *miel* și labiodentalele din *movilă* și din *viclean* s-au substituit unor mai vechi consoane palatale, prin hipercorectitudine, fenomen care ar fi fost generat de tendința de a se evita fonetismele dialectale. Între aspectul fonetic ale acestor cuvinte în limba literară și palatalizarea labialelor nu există, după opinia noastră, nici o legătură. Consoana [m] din *miel* este, foarte probabil, cea a etimonului, iar labiodentalele din *movilă* și din *viclean* au apărut în alt mod decât, de exemplu, [f] din *firav*, explicat în DA astfel: „Forma *hirav* pare a fi cea originală (din care s-a putut naște *firav*, prin hiperurbanism), presupunând un tip slav **chyravъ* «bolnăvicios»" (de adăugat că a intervenit și etimologia populară, întrucât *hirav* a fost apropiat de *fir*[31]).

Oricare ar fi etimologia lui *miel*, trebuie să admitem — ținând seamă de cronologia palatalizării lui [m] și de extensiunea fenomenului în secolul al XVI-lea — că este improbabilă vechimea mai mare a fonetismului [ńel(u)] față de cel al variantei din limba literară.

Oclusiva palatală din [moǵilă] poate fi, în graiurile actuale, atât reflexul direct al fricativei din ucr. *mohyla*, cât și rezultatul palatalizării,

---

[30] Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*. Vol. II. *O–Z*. [București, 1968], p. 246.

[31] Vezi și Th. Hristea, *op. cit.*, p. 297.

relativ recente, a lui [v]. Fiind anterioară datei la care s-a atins, prin palatalizarea labiodentalei sonore, stadiul [ǵ] în forme ca *vine, vițel*, varianta *movilă* nu poate fi explicată însă decât prin transformarea în [v] a lui [γ] sau, mai curând, [ɦ] din ucraineană.

La labiodentala din *viclean* s-a putut ajunge, de la laringala originară, fie în momentul în care cuvântul a fost împrumutat din maghiară, fie ulterior, pe terenul limbii române: *hiclean* > *viclean*. Unui fenomen de hipercorectitudine i s-ar putea datora, cel mult, varianta (rară) *ficlean*; este, totuși, mai probabil că nici în acest caz nu avem a face cu un fonetism hipercorect legat de palatalizarea labialelor.

Transformările ale căror rezultate sunt reflectate de formele *movilă* și *viclean* nu fac parte din categoria celor cu caracter de lege în fonetica istorică a limbii române. Întrucât însă se regăsesc, frecvent, în diverse limbi, ele nu pot fi considerate nici surprinzătoare. Ca și transformările în laringale sau velare ale unor consoane labiale, fenomenele opuse acestora — în cele două cazuri avute în vedere aici, [γ] sau [ɦ] > [v] și, respectiv, [h] > [v] (sau [f], în varianta *ficlean*) — trebuie puse în legătură cu un fapt de fonetică generală asupra căruia a atras atenția R. Jakobson (SW I, p. 274), plecând, printre altele, de la constatarea că „les changements de vélaires en labiales et vice-versa" sunt frecvente și răspândite în limbile lumii: consoanele produse la (sau spre) extremitățile aparatului articulator (deci cu un rezonator lung și nedivizat) posedă în comun trăsătura acustică „grav".

Câteva cazuri de hipercorectitudine aparentă în limba română, în SCL XLIV, 1993, 1, p. 45–58.

METATEZA PALATALITĂȚII

1. S-a arătat mai demult că, alături de m e t a t e z ă în sensul larg cunoscut al acestui termen — schimbarea locului în cuvânt al unor sunete, deci al totalității trăsăturilor (articulatorii și acustice) definitorii pentru sunetele în cauză —, există un accident fonetic asemănător care afectează însă numai unele dintre aceste trăsături și care poate fi numit m e t a t e z ă p a r ț i a l ă sau m e t a t e z ă a t r ă s ă t u r i l o r f o n e t i c e.

Referindu-se la cel de al doilea fenomen, S. Pușcariu (*Limba română* II, p. 54) scrie: „metateza reciprocă privește uneori numai una din mișcările necesare la articularea sunetelor". Urmează o serie de exemple, dintre care reproducem câteva: *boșog* > *bojoc*, cu „o metateză a foniei" (cf. DA, s.v. *bojoc, bojog*: „forma originală pare a fi *boșog* (de unde, prin metateza foniei: *bojoc*)"); *chindie* > *tinghie*; ar. [vekl'u] > [vleḱu] (rezultatele unor metateze propriu-zise — deci nu parțiale — ar fi fost **bogoș*, respectiv, **dinchie*, ar. *[vl'eku]).

Ultimele două exemple reprezintă, după S. Pușcariu (*loc. cit.*), cazuri de „metateză a caracterului muiat și nemuiat al consoanelor". Acest tip de metateză parțială va fi numit de noi m e t a t e z a p a l a t a l i t ă ț i i; prin p a l a t a l i t a t e înțelegem o articulație în zona medială sau anterioară a palatului, trăsătură de bază (care determină localizarea consoanei în cauză) sau accesorie (suplimentară, impusă de vocala prepalatală următoare).

2. O serie de cuvinte înregistrate în dicționare cu mențiunea „etimologia necunoscută" au forme care pot fi explicate prin metateza unor trăsături fonetice.

Am reușit, credem, să stabilim (în LR XXI, 1972, 6, p. 522–523; vezi acum Avram, CE, p. 62–64) originea cuvântului *mârfogi* „a râncezi": de la **mârcevi* (< *mârceav*) s-a ajuns la **mârfegi* prin metateza trăsăturilor „africată, prepalatală", respectiv, „fricativă, labiodentală", în timp ce trăsăturile „surdă" și „sonoră" și-au păstrat locul în silabele a doua și, respectiv, a treia (natura vocalei precedate de labiala [f] în forma mai nouă nu constituie o problemă).

În LR XXIV, 1975, 4, p. 288 (= Avram, CE, p. 125–126), am susținut că rom. *pachioană* „femeie proastă" provine din ucr. *pakonja*, genitivul lui *pakin'* „cal rău, mârțoagă". Ipotezelor formulate acolo cu privire la natura consoanelor din ultimele două silabe ale cuvântului românesc le preferăm acum explicația care constă în a admite că s-a produs o metateză parțială. De data aceasta și-au schimbat reciproc locul palatalitatea (articulație suplimentară înainte de schimbare și fundamentală după aceea) și velaritatea, pe care o implică în mod necesar, absența palatalității întrucât, după cum se știe, consoanele nepalatale neurmate de un element (vocalic, semivocalic, semiconsonantic, pseodovocalic) palatal au un timbru velar. Prin acest timbru se deosebește [n] din *pachioană* de dentala nazală care ar fi fost de așteptat să apară (dacă nu s-ar fi produs metateza) în **pacoane*. Metateza la care ne referim aici ar putea fi prezentată astfel: [k]...[n'] > [ḱ]... [n] (= „velară... dentală cu timbru palatal > palatală... dentală cu timbru velar"). Ca urmare a metatezei, velara din ucr. *pakonja* a devenit [ḱ] în cuvântul românesc, iar dentala palatalizată (moale) a rămas dentală în română, dar fără nuanța palatală pe care ar fi avut-o dacă după ea s-ar fi aflat vocala [e], într-o eventuală variantă **pacoane*.

Un al treilea exemplu este numele de plantă *rosăcică*. Ioana Anghel, CL XXI, 1976, 2, p. 228, a făcut observația că în DLR cuvântul nu este pus în legătură cu *roșățică*, cum ar fi fost cazul, iar noi am explicat forma rămasă fără etimologie în dicționar prin metateza parțială [ș]... [ț] > [s]... [č] (LR XXX, 1981, 3, p. 217–218 = Avram, CE, p. 197).

În paginile următoare, vom examina alte două cazuri de metateză reciprocă a unor trăsături fonetice, în care una dintre consoanele

afectate este o africată, ca în **mârcevi* (devenit **mârfegi*) și în *roșățică* (devenit *rosăcică*), iar una dintre trăsăturile în cauză este palatalitatea (mai exact, localizarea în zona anterioară sau în cea medială a palatului tare).

3. În DLR este înregistrat cuvântul *macioală*, cu sensurile următoare: 1. „femeie proastă, urâtă, rău îmbrăcată"; 2. „vacă, oaie slabă"; aria de răspândire indicată este Oltenia. În partea etimologică a articolului avut în vedere, mențiunea „etimologia necunoscută" este urmată de o trimitere la DR I, 1920–1921, p. 275, unde, sub semnătura lui V. Bogrea, citim: „*maċeoală* «femeie proastă» ... = *paceaură* (prin **baceoară*?)".

Trecând peste faptul că identificarea lui *macioală* cu *paceaură* întâmpină unele dificultăți de ordin fonetic, considerăm că explicația propusă de savantul citat (și neacceptată în DLR) este nesatisfăcătoare din punct de vedere semantic. Ce e drept, se poate stabili o legătură între primul dintre sensurile lui *macioală* și *paceaură* ca „epitet depreciativ pentru o femeie proastă, urâtă... destrăbălată" (DLR); este însă greu de crezut că acesta din urmă (respectiv, o variantă a lui) a ajuns să aibă și înțelesul de „vacă, oaie slabă".

După părerea noastră, cel de al doilea sens al lui *macioală* ar fi trebuit să ocupe primul loc în articolul din DLR cu acest titlu, în concordanță cu faptul că extensiunea de sens s-a produs de la „vacă..." la „femeie...", nu invers; altfel spus, un termen referitor la animale a dobândit și semnificatul care ar putea fi definit astfel: „femeie cu anumite trăsături negative (sau socotite ca atare de vorbitori)". Fenomenul este frecvent și bine cunoscut (vezi Iordan, *Stilistica*, p. 349–350; G. Istrate, BIFR XI–XII, 1944–1945, p. 471–497; cf. Dan Bugeanu, LR XX, 1971, 1, p. 54: „este un lucru știut că apelativele care denumesc animale (slabe) sunt folosite adesea ca epitete pentru oameni"). Iată trei exemple din DLR: *malac* „pui (de sex masculin sau feminin) al bivoliței; bivolaș, turmac" și „epitet depreciativ pentru un om mare și leneș"; *mancoviță* „vacă mare" și „femeie grasă"; *mangoană* „vită mătăhăloasă" și „femeie grasă" (de notat că, în toate aceste cazuri, sensul referitor la animale ocupă, în dicționar, primul loc, spre deosebire de ceea ce am văzut că se întâmplă s.v. *macioală*).

Ținând seamă de cele arătate în rândurile precedente, credem că la originea lui *macioală* se află un cuvânt din terminologia referitoare la animale. Acest cuvânt este, după opinia noastră, scr. *мàцуља* „крава мацаста, eine katzenfarbige Kuch, vacca coloris felini" (Vuk Stef. Karadžić, *Srpski rječnik istumačen njemačkijem i latinskijem riječima*. Četvrto državno izdanje, Belgrad, 1935).

4. În sprijinul etimologiei pe care o propunem suntem în măsură să prezentăm o serie de fapte.

Mai întâi, este ușor de observat că între scr. *maculja* și rom. *macioală* există o asemănare formală neîndoielnică (asupra unor detalii de ordin fonetic vom reveni mai departe).

În al doilea rând, întrucât înțelesul cuvântului sârbocroat citat este legat de noțiunea de „pisică" („vacă de culoarea unei pisici"), devine importantă constatarea că există o apropiere pe plan semantic și între cuvintele românești *macioală* și *mâță*: printre sensurile figurate ale acestuia din urmă se număra și cel de „animal slab, jigărit" (înregistrat în DLR, s.v. *mâță*, cu mențiunea „depreciativ"). Legătura pe care o fac vorbitorii între noțiunile „pisică" și „animal slab, în general" este reflectată și de *mâțar* (derivat de la *mâță*) „persoană care are iepe slabe" (DLR).

În al treilea rând, *macioală* a fost înregistrat în Oltenia, deci într-o regiune în care circulă numeroase cuvinte de origine sârbocroată.

Putem vorbi așadar de trei argumente de natură diferită — formal, semantic și geografic — care pledează în favoarea părerii că rom. *macioală* provine din scr. *maculja*. Este adevărat însă că în ce privește primul argument lucrurile nu se prezintă destul de clar de la prima vedere, așa încât este necesară o discuție mai amănunțită.

5. Faptul că scr. *maculja* este accentuat pe silaba inițială nu constituie o problemă; nu este greu de admis că în limba română s-a produs o schimbare a locului accentului, ca în atâtea alte împrumuturi din sârbocroată (cf. Dorin Gămulescu, *Elementele de origine sârbocroată ale vocabularului dacoromân. Elementi srpskohrvatskog porekla u dakorumunskom rečniku*, București/ Pančevo, 1974, p. 221; printre exemple figurează rom. *bestraga*, paroxiton, din scr. *bèstraga*).

Pentru [o̯a], față de un [u] originar, putem cita exemple ca *moșmoală*, alături de *mușmulă*, variante ale lui *moșmoană* „fructul comestibil al moșmonului" (< tc. *mușmula*; DLR); *motroană*, variantă a lui *motrună* „varietate de pere mari" (DLR; fără etimologie). După toate probabilitățile, diftongul corespunde unui [u] din etimon și în *castroală* „vas mare de tinichea", care circulă în Bucovina. I. Robciuc, LR XXIII, 1974, 3, p. 206, are în vedere, mai întâi, posibilitatea ca acest cuvânt să provină din ucr. *kastrulja*. Observând însă că același termen — sub formele, cu metateză, *crăstoală* și *crăstolă* — este cunoscut și în Banat, unde nu este de crezut că ar fi fost împrumutat din ucraineană, autorul optează pentru explicația potrivit căreia la *castroală* și la *crăstoală, crăstolă* s-a ajuns printr-o contaminare a lui *castron* cu *oală*. După părerea noastră, deși *castron* și *oală* aparțin aceluiași câmp semantic, este puțin probabil că s-a putut produce o apropiere (și apoi o contaminare) între două cuvinte referitoare la obiecte care posedă trăsături distinctive considerate esențiale tocmai de către vorbitorii aflați frecvent în situația de a utiliza aceste obiecte și denumirile corespunzătoare. Pe de altă parte, împotriva explicației conform căreia *castroală* a fost împrumutat în graiurile de nord-est din ucraineană nu poate fi invocată prezența aceluiași termen în Banat, deoarece în această provincie el provine, desigur, din scr. *kastrola* „casserole" (Dayre et al., HSFR).

În legătură cu [o̯a] din rom. *macioală* ar putea fi avută în vedere și ipoteza unui etimon cu [o] în silaba a doua. Întrucât în dicționarul lui Vuk St. Karadžić citat mai sus există, alături de *maculja*, un cuvânt asemănător cu acesta, ca formă și ca sens, dar cu [o] în cea de a doua silabă — *ма́цоња* „во ма́цаст, ein katzenfarbiger Ochs, bos coloris felini" —, nu este, în principiu, exclus ca rom. *macioală* să aibă la bază o formă sârbocroată apărută prin contaminare: *maculja* + *maconja* > **macolja*. Totuși, ipoteza formulată aici nu este necesară, din moment ce în română există forma *maciulă*; nu o găsim în DLR, dar este înregistrată de Bărbuț, *Dicț. olt.*: de la *maciulă* se trimite la *macioală*, iar de la acesta la *maciafoală*, cuvânt glosat astfel: „vacă sau oaie slabă de cade părul de pe ea; femeie urâtă, neîngrijită".

În lumina datelor prezentate mai sus, diftongul din *macioală* poate fi ușor explicat ca rezultat al unei substituții — [u] > [o̯a] — produse pe terenul limbii române. Foarte probabil, schimbarea aceasta n-a fost

independentă de faptul că în română există numeroase cuvinte care conțin diftongul [oa] și care au sensuri, proprii sau figurate, identice sau asemănătoare (cel puțin prin notele „peiorativ", „depreciativ") cu unul dintre cele două sensuri ale lui *macioală*. Iată câteva exemple: *boancă* „vacă slabă, mică, bătrână; (peiorativ) vacă, în general" (I. Moise, LR VIII, 1959, 2, p. 51); *cioacă* „vacă mică, slabă, fără putere" (*ibidem*), „nume dat unei vaci slabe, care dă lapte puțin" (Ion Cruceană, LR X, 1961, 4, p. 317), „vacă cu cornul rupt; vacă mică, slabă, de obicei stearpă" (Udrescu, *Glosar*); *gioarlă* „câine prost, javră" (I. Moise, *loc. cit.*, p. 52), dar și „om de nimic" (Marin Gh. Cazacu, LR VIII, 1959, 6, p. 55); *gioarsă* „om necinstit, înșelător, mincinos" (I. Moise, *loc. cit.*, p. 52); vezi și mai cunoscutele *gloabă* și *mârțoagă*, precum și *boală* „epitet dat vitelor slabe, leneșe, nărăvașe etc." (DA) și *mârțoală*, variantă a lui *marțolea*, care este, printre altele, „epitet depreciativ pentru un cal bătrân" (asupra acestuia din urmă vom reveni; vezi **6**). Sub influența unor astfel de cuvinte, alături de *maciulă*, formă al cărei [u] este, după părerea noastră, cel al etimonului, a putut să apară varianta, mai nouă, cu [oa] sub accent. Așadar prezența diftongului în *macioală* nu ne poate împiedica să punem în legătură acest cuvânt cu scr. *maculja*, al cărui corespondent „normal" în română ar fi fost **mațule* sau, eventual, **mațulă* (pentru finala [ă] cf. *castroală* din graiurile în care este de presupus că termenul a pătruns din ucraineană; vezi mai sus).

Ajungem, în sfârșit, la cea de a treia aparentă dificultate privitoare la forma cuvântului de care ne ocupăm: neconcordanța dintre consoanele din silabele a doua și a treia ale etimonului propus de noi și consoanele [č], respectiv, [l] din *macioală*. După cum deja se poate presupune, avându-se în vedere cele arătate în partea introductivă a articolului de față, explicăm această neconcordanță printr-o metateză a palatalității: [ț]... [l′] > [č] ... [l]. Credem deci că africata dentală originară a rămas africată, dar și-a schimbat locul de articulație, transformându-se din dentală în palatală (mai exact, prepalatală), în timp ce lichida palatală a devenit dentală.

6. După Pascu, *Sufixele*, p. 272, scr. *maculja* a devenit în românește numele de vaci și de boi *Marțolea*, cuvânt în care „introducerea lui *r* s-a făcut subt influența lui *marți*". În principiu, părerea autorului

cu privire la proveniența cuvântului românesc est acceptabilă: ținându-se seamă de sensul lui *maculja* în sârbocroată, s-ar putea presupune că, împrumutat în română, acesta a ajuns să fie un nume dat vacilor și boilor; prezența unei vibrante în *Marțolea* nu constituie o problemă (ea s-ar datora mai curând expresivității grupului consonantic [rț] — cf. Al. Graur, SCL, X, 1959, 2, p. 210 — decât influenței lui *marți*). Se pune însă întrebarea dacă avem motive să considerăm mai plauzibilă explicația propusă de G. Pascu decât pe aceea care pare a fi „la îndemâna oricui", de la bun început, și care constă în a susține că *Marțolea* nu este un cuvânt împrumutat din sârbocroată și influențat de *marți*, ci, pur și simplu, un derivat de la apelativul românesc. Răspunsul nostru la această întrebare este negativ; el este justificat de faptele prezentate în continuare.

Din moment ce se admite că de la *marți* s-au format numele de bou *Mărțâlă* (înregistrat chiar de G. Pascu, *op. cit.*, p. 330), numele de vacă *Mărțaie* și numele de bou *Mărțoi* (Ștefan Pașca, *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului*, București, 1936, p. 363), numele de vaci *Marțina, Merțuica* [sic] (Gr. Brâncuș, LR XVI, 1967, 2, p. 171) și *Mărțuca* (Traian Pătrășcanu, „Limbă și literatură" XXII, 1969, p. 115), precum și apelativul *marțolea*, care, printre altele, este și un „epitet depreciativ pentru un cal bătrân" (DLR, s.v., sensul 3), ni se pare normal să admitem că *marți* a putut fi și punctul de plecare al zoonimului *Marțolea* (vezi și antroponimul *Marțolea*, menționat de Ioana Vintilă-Rădulescu, SMFC IV, 1967, p. 63; autoarea îl consideră derivat cu *-olea*, variantă a sufixului complex *-ulea*). Variantele *mărțoală*, *mârțoală* ale apelativului pot fi derivate directe de la *marți*, cu un sufix diferit de *-ole* (care are varianta *-ule*; după G. Pascu, *op. cit.*, p. 271, „sufixul se întrebuințează numai sub forma articulată", dar în DLR, s.v. *marțolea*, este înregistrată și forma *marțole*) sau forme provenite din *marțolea*, printr-o substituire de sufix, favorizată, probabil, de faptul că în *-oală* se regăsește diftongul din cuvinte ca *mârțoagă*, *boală*, *cioacă* etc. (vezi mai sus; ipoteza potrivit căreia a intervenit influența acestor cuvinte este valabilă pentru *marțolea* cu două dintre sensurile înregistrate în DLR, cel indicat în rândurile precedente și cel de „ființă imaginară, cu chip de babă...; marți-seara", dar nu și pentru același cuvânt cu sensul „numele unei sărbători...").

Nu credem însă că trebuie să ne mulțumim — cum am făcut în mod provizoriu — cu admiterea posibilității ca *Marțolea* să provină din *marți*, deci nu neapărat din scr. *maculja*. Considerăm că se impune să mergem mai departe, adică să reținem prima explicație și s-o excludem, ca mult mai puțin plauzibilă, pe cealaltă, având în vedere două detalii. Mai întâi, *Marțolea* — ca și *Mărțâlă*, *Mărțaie* etc. — poate fi considerat un caz banal din seria de nume de animale derivate de la numele zilelor săptămânii (cf., de exemplu, *Joiana* < *joi*); așadar, explicația conform căreia *Marțolea* provine din *marți* este mai simplă decât explicația dată de G. Pascu. În al doilea rând, pe când șase dintre cele șapte nume de animale menționate mai sus au structuri fonetice care cu greu ar putea fi explicate dacă s-ar pleca de la scr. *maculja*, nici o dificultate nu apare dacă admitem că avem a face cu derivate de la *marți*. După toate probabilitățile, *marțolea* a devenit „epitet depreciativ pentru un cal bătrân" plecându-se de la *Marțolea*, derivat din *marți*; oricum însă, dat fiindcă acest epitet a fost înregistrat într-o localitate apropiată de Satu Mare (vezi DLR), o legătură între el și scr. *maculja* este exclusă.

Faptele expuse în acest paragraf ne determină să susținem că scr. *maculja*, din care, cum am încercat să demonstrăm, provine rom. *macioală*, nu este și etimonul cuvintelor *Marțolea* și *marțolea*.

7. Ne-a mai rămas să facem o observație asupra sensurilor lui *macioală* ca termen folosit cu referire la femei. Cel consemnat în DLR este, practic, identic cu sensul dat de Dorina Bărbuț, în lucrarea citată. D. Udrescu, *op. cit.*, glosează însă cuvântul astfel: „(peiorativ) femeie mare, grasă, mătăhăloasă; molâie, leneșă". După cum se poate constata, în conținutul semantic al termenului este prezentă de data aceasta o notă, „gras", opusă celei pe care o găsim în definiția dată, sub 2, în DLR („vacă, oaie slabă"). Evident, sensul „femeie mare, grasă" se află departe de cel care, cum am mai spus, este și cel fundamental. După ce a ajuns să denumească femei care au — în viziunea vorbitorului — anumite defecte, s-au produs, în semantica termenului, unele evoluții, rămânând constantă numai nota generală de „peiorativ" sau „depreciativ", așa încât *macioală* i se spune nu numai unei femei proaste, urâte sau rău îmbrăcate, ci și unei femei leneșe sau „mătăhăloase".

Câteodată s-a simțit necesitatea unei forme speciale pentru a se desemna un bărbat caracterizat prin unele dintre trăsăturile negative menționate și, ca urmare, a apărut masculinul *maciolea* „poreclă dată unui om mare, greoi, mătăhălos, molatec" (Udrescu, *Glosar*; pentru sens vezi cele arătate în alineatul precedent). Datele aflate la dispoziția noastră îndreptățesc presupunerea că *maciolea* nu este un cuvânt provenit direct din prototipul sârbocroat — de care, pe plan fonetic, este mai apropiat decât *macioală*, datorită prezenței palatalității în ultima silabă —, ci o formă creată în românește, al cărei punct de plecare este femininul *macioală*, mai apropiat de scr. *maculja* prin sensul lui de bază.

Rezumând: scr. *maculja* „vacă de culoarea unei pisici" > rom. *maciulă* și, după aceea, *macioală* printr-o schimbare a vocalismului silabei a doua întâlnită și în alte cazuri (am citat, sub **5**, formele *moșmoană* și *motroană*; vezi și **9**) și printr-o metateză a palatalității asemănătoare cu cea produsă în cazul rom. *pachioană*, din ucr. *pakonja*; sensurile subsumate ideii de „femeie cu anumite trăsături negative" s-au dezvoltat, pe terenul limbii române, din cel de „vacă, oaie slabă".

8. Discuția care urmează este consacrată cuvântului *marchioță* „deschizătură făcută în acoperișul caselor țărănești de tip vechi, pentru a lăsa să pătrundă lumina în pod sau să iasă fumul; bageacă"; și acesta figurează în DLR cu mențiunea „etimologia necunoscută".

De la prima vedere se poate constata că *marchioță* se aseamănă, pe plan fonetic, cu un cuvânt a cărui etimologie este cunoscută și indicată ca atare în același dicționar: *marcuci* „țeava narghilelei" < bg. *маркуч*. În ce privește aspectul semantic al chestiunii, este evident că între sensurile celor două cuvinte există o apropiere; deși deschizătura făcută în acoperișul caselor este altceva decât un horn, una dintre funcțiile ei — aceea de a lăsa să iasă fumul — coincide cu funcția principală a hornului, obiect care este un fel de tub, întocmai ca țeava narghilelei. O afirmație analoagă este, evident, valabilă cu privire la raportul dintre *marchioță* și *marpici* „tub lung și elastic (răsucit în serpentină) al narghilelei" (< tc. *marpıç*). În legătură cu formele în discuție, este de notat că la originea cuvântului bulgăresc din care provine rom. *marcuci* se află o variantă a etimonului turcesc al lui *marpici*

(vezi Alf Grannes, *Étude sur les turcismes en bulgare*, Oslo, 1970, p. 33: bg. *markuč* „tuyau" < tc. *marpuç*). De fapt, ținându-se seamă atât de sensuri, cât și de forme, ar fi, poate, mai corect să spunem că *marcuci* și *marpici* sunt variante ale aceluiași cuvânt, cu etimologie multiplă.

După părerea noastră, de la *marcuci* s-a ajuns la *marchioță* printr-o evoluție semantică ușor de admis în lumina celor arătate mai sus și prin unele modificări formale pe care le vom examina în continuare.

9. S-ar părea că oarecare dificultăți întâmpină explicarea prezenței lui [o] — și a lui [o̯a] din varianta *marchioață* —, în locul lui [u], care ar fi fost de așteptat să se mențină. De observat însă că fluctuația [u] ~ [o] (sau, uneori, [u] ~ [o] ~ [o̯a] sub accent nu este chiar atât de rară cum s-ar putea crede; cf. *ciont* „cu o parte... ruptă, tăiată", după DA, „variantă a lui *ciunt* și *ciung*, cu vocala din *cionc*[1], *ciomp*, *ciont*" (ultimul cuvânt citat este un substantiv care înseamnă „os"); *ciurdă* și *cioardă*, alături de varianta mai veche *ciordă*, din magh. *csorda* (DA, s.v. *ciurdă*); *mul, mol* și *moală*, variante ale lui *mâl* (< ucr. *mul*; DLR); *rulă* și *rură*, variante ale lui *rolă* „cuptorul mașinii de gătit" (< pol. *rura, rula*; DLR). Diftongul [o̯a] corespunde unui [u] originar și în câteva dintre cuvintele citate sub **5**.

Vocala finală din *marchioță* și genul feminin al acestui cuvânt nu constituie o problemă și nu se opun derivării lui din neutrul *marcuci*. Pentru a susține această afirmație este suficient să menționăm că *bageacă*, dat în DLR ca sinonim al lui *marchioță*, este înregistrat în DA, ca titlu de articol, sub forma *bageac*, substantiv neutru, și că *horn* are variantele *hornă* și *hoarnă* (DA, s.v. *horn*).

În ce privește natura consoanelor din ultimele două silabe ale cuvântului în discuție, credem că nu mai este necesar să insistăm asupra fenomenului care a avut loc. S-a produs, ca și în alte cazuri, metateza palatalității: [k]... [ĉ] > [ḱ]... [ț]; așadar modul de articulație al consoanelor în cauză a rămas același, dar s-a modificat localizarea lor, prima dobândind, iar a doua pierzând articulația palatală.

Metateza palatalității și unele probleme de etimologie, în SCL XLIV, 1993, 6, p. 461–467.

ROM. *FRÂNGHIE* — UN CAZ DE APARENTĂ ACCEPTARE ÎN LIMBA LITERARĂ A UNUI FONETISM DIALECTAL

1. Cu privire la etimologia lui *frânghie* nu există divergențe de opinii între specialiști (lexicografi și istorici ai limbii române): toți sunt de acord că la originea acestui cuvânt se află lat. *fimbria*, devenit, prin metateză, **frimbia*, formă din care derivă și fr. *frange* (de unde it. *frangia*, sp. și port. *franja*), prov. *fremnha* (REW, nr. 3308).

Din punct de vedere fonetic, partea inițială a cuvântului românesc nu pune nici un fel de probleme. Nu se poate spune însă același lucru despre oclusiva palatală din penultima silabă a lui *frânghie*. Ar fi fost de așteptat ca labialei [b] din lat. **frimbia* să-i corespundă în româna literară tot o labială, ca în cazul lui *albie*, din lat. *aluea*. După transformarea în [i̯] a vocalelor latinești neaccentuate *i* sau *e* în hiat, secvența „labială + [i̯]" a devenit, prin metateză, „[i̯] + labială" într-o serie de cuvinte (lat. *habeat, rubeus* etc. > rom. *aibă, roib* etc.), dar metateza nu s-a produs în *aluea, *frimbia*: [i] din lat. vulg. *[albi̯a], *[frimbi̯a] s-a transformat, ulterior, în [i] (cf. lat. *area* > *[ari̯a] > rom. *arie* = [ari(i̯)e]), așa încât s-a ajuns, în limba actuală, la *albie*, *frâmbie*. Numai prima dintre aceste forme este literară; *frâmbie* nu posedă aceeași calitate, proprie însă variantei *frânghie*, care este considerată a fi rezultatul palatalizării lui [b].

Cu privire la diversele variante ale lui *frânghie*, iată informațiile furnizate de DA (unde cuvântul este dat, ca titlu de articol, cu accentul pe silaba inițială): „În Ban. și în Țara Oașului, mai demult și în Mold., și forma originală: *frâmbie* (DICȚ. mai dau și formele *frímbie*, *fímbrie*, *fimbră* LB). În limba literară numai forma dialectală: *frânghie* (accentuat și *frânghíe*), mai rar *frínghie;* în Sălagiu *frumghie*".

Ținând seamă de formele corespunzătoare lui *frânghie* în limbile romanice apusene și de faptul că în română cele mai răspândite variante încep cu grupul consonantic [fr], trebuie să avem în vedere posibilitatea ca variantele *fimbrie* și *fimbră* să se datoreze unei noi metateze, deci să nu fie continuatoarele directe ale formei *fimbria* din latina clasică (pentru [ă] din ultima variantă cf. *livadă* = *livadie*, *salcă* = *salcie*). Vocala [i] din silaba inițială a variantelor *frimbie*, *fimbrie*, *fimbră* ilustrează — cu siguranță prima și foarte probabil celelalte două (presupunem că ele nu provin direct din lat. *fimbria*, ci din *_frimbia_ și că, pe terenul limbii române, s-a produs o a doua metateză) — conservarea unui fonetism anterior velarizării vocalelor prepalatale precedate de un grup consonantic cu [r] ca ultim element, fenomen care nu s-a produs cu regularitate (cf. lat. *stringere* > rom. *strânge*, dar lat. *exstricare* > rom. *strica*; *crăpa*, *tremura* în unele graiuri — fonetisme care sunt și literare —, dar *crepa*, *trămura* în altele), iar [u] din *frumghie* se datorează influenței labiale următoare asupra vocalei mediale. În sfârșit, apariția lui [ǵ] prin palatalizarea lui [b] (mai corect spus, prin consonantizarea lui [i̯] apărut, la un moment dat, între labială și [i]: [bi] > [bi̯i] > [bǵi] > [ǵi]) nu este deloc surprinzătoare. Ceea ce constituie însă o problemă este găsirea unui răspuns satisfăcător la întrebarea următoare: dacă limba literară n-a păstrat forma *frâmbie*, ci a adoptat o variantă dialectală, cu [ǵ], de ce nu s-a întâmplat același lucru și în alte cazuri, adică de ce, de exemplu, [alǵi̯e] n-a luat locul lui *albie*?

Cum vom vedea mai departe (sub **3**), problemele generate de opinia curentă — proveniența dialectală a lui [ǵ] din forma literară *frânghie* — devin și mai complicate în lumina datelor pe care ni le oferă geografia lingvistică.

2. Ca exemple de acceptare în limba literară — cel puțin cu condiția de a se atribui un sens mai larg acestui termen — a unor forme care conțin consoane palatale datorate palatalizării labialelor ar putea fi aduse în discuție cuvintele *chitic*, *chilug* și, eventual, *tochitură*. Primele două apar în expresiile *a tăcea chitic*, respectiv, *a tunde* (sau *a rade*) *chilug*. Sensul de bază al lui *chitic*, cel de „pește mărunt", s-ar potrivi cu sensul expresiei, dar, cum a arătat

Mioara Avram[1], nu este deloc sigur că termenul în cauză este totuna cu *pitic* și nu este unanim admisă nici identitatea lui *chilug* cu *pilug*. Chiar dacă însă *chitic* și *chilug* provin din *pitic* și, respectiv, *pilug* și au deci la inițială o oclusivă palatală la care s-a ajuns prin palatalizarea lui [p], este de observat că primele două cuvinte (sau, eventual, variante ale celorlalte două) se află într-o situație specială, prin faptul că apar, în limba literară, numai în expresiile citate, în dependență de factorul expresivitate și fără să fi luat, în norma supradialectală, locul presupuselor lor prototipuri, *pitic* și *pilug* (pentru o discuție mai amănunțită vezi lucrarea precitată). Cât despre *tochitură*, cuvânt care apare sub această formă (neînregistrată de dicționare) pe listele de preparate culinare ale unor restaurante, este clar că el se află într-o situație asemănătoare cu cea a lui *chitic* și *chilug* (dacă admitem că posedă statutul de element al limbii literare): forma cu [k̓], „colorată" din punctul de vedere al expresivității, n-a înlocuit-o pe cea cu [p] (*topitură*).

Cam la fel stau lucrurile și în cazul cuvintelor care prezintă alte particularități fonetice dobândite prin transformări fonetice cu caracter de lege pentru unele graiuri, dar neacceptate de limba literară. Menționăm pe *sperieți*, substantiv, component al expresiei *a băga în sperieți*, care nu trebuie confundat cu forma adjectivală *speriați*[2].

Nu intră aici în discuție cazurile de tipul *andrea* — moldovenism adoptat de limba literară —, față de *undrea*[3]; vocalele inițiale [a] și [u] nu sunt termeni ai unei corespondențe derivate dintr-o lege fonetică.

Este evident că *frânghie* nu poate fi înglobat în categoria de cuvinte căreia îi aparține *chitic* și *chilug* (poate, și *tochitură*). Cuvântul *frânghie*, considerat a fi o variantă — la început numai dialectală, iar astăzi și literară — a lui *frâmbie*, nu este specific unor expresii, nu are nici un fel de „coloratură" expresivă și nu coexistă în normă cu presupusa formă anterioară din care ar fi rezultat prin palatalizarea bilabialei. S-ar părea deci că *frânghie* reprezintă în limba literară un caz cu totul excepțional, pe care nu putem decât să-l înregistrăm ca atare, fără nici o explicație.

---

[1] *Variante fonetice regionale în expresii literare*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, București, 1965, p. 29–31.

[2] *Ibidem*, p. 29–30.

[3] Lucreția Mareș, LR XXXIII, 1984, 1, p. 41.

Vom încerca, în cele ce urmează, să arătăm că, în realitate, avem a face cu un cuvânt a cărui structură fonetică (și fonologică) constituie doar în aparență o excepție de la regula conform căreia fonetismele datorate palatalizării labialelor sunt respinse de norma limbii române literare. În acest scop, este necesar să examinăm câteva fapte de geografie lingvistică.

3. Să admitem, în mod provizoriu, pentru comoditatea discuției, că *frânghie* este, în toate regiunile în care circulă această formă, rezultatul palatalizării lui [b] din *frâmbie*. Fiind vorba despre rezultatul unei schimbări fonetice cu caracter de lege pentru anumite graiuri — [bi] > [ģi] —, ar fi de așteptat ca oclusiva palatală să se găsească, în aceleași graiuri, în toate cuvintele care prezintă condițiile necesare și suficiente pentru producerea schimbării. Făcând apel la datele oferite de atlasele lingvistice, urmează să vedem dacă într-adevăr, aria lui *frânghie* coincide cu cea a lui [ģ] apărut ca rezultat al palatalizării lui [b] în celelalte cuvinte în care această labială era urmată de [i], întocmai ca [b] din *frâmbie*.

Bazându-se pe materialul cules în cursul anchetelor efectuate de G. Weigand (pentru al său *Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes*) și, după aceea, de S. Pop (pentru partea I a *Atlasului lingvistic român*), D. Macrea arată că în cuvântul *vrabie* bilabiala s-a menținut ca atare „exceptând județele Olt și Teleorman, în Muntenia, până aproape în dreptul Buzăului", respectiv, după ALR, „cu excepția a patru puncte... în Muntenia până aproape în dreptul Buzăului"[4].

Conform hărții 1223 din ALR II SN, 4, și labiala din *albie* s-a menținut în cea mai mare parte a Munteniei, urmată fie de [i], fie, mai rar, de secvențele [^{y}i], [yi], care reflectă, ce e drept, fenomenul palatalizării, dar într-un stadiu premergător celui cu [ģ]. Acesta din urmă a fost înregistrat, ca și în *vrabie*, numai în partea estică a provinciei. Palatalizarea lui [b] din *albie* nu s-a produs nici în Oltenia, după cum rezultă atât din harta citată, cât și din informațiile, mai recente, furnizate de NALR Oltenia, 2, h. 227.

---

[4] Dimitrie Macrea, DR IX, 1936–1938, p. 128–129.

D. Macrea[5] enumeră Muntenia și Oltenia printre provinciile și regiunile care „ne prezintă forma *frâŋǵie*" și menționează că S. Pop a înregistrat forma *frâmbie* doar în șapte localități din Crișana, în trei din vestul județului Hunedoara și în câte una din județul Dolj, din Banat, din Valea Timocului și din Basarabia. Pe harta 494 din NALR Oltenia, 3, *frâmbie* apare într-un singur punct (912).

După cum se poate constata, repartiția geografică a formelor *frâmbie* și *frânghie* este departe de a coincide cu cea a fonetismelor [b] și, respectiv, [ǵ] în cuvintele *albie* și *vrabie*: forma *frânghie* apare în zone întinse în care bilabiala din *albie*, *vrabie* nu s-a palatalizat. Nu contestăm posibilitatea unor abateri de la regulă ici-colo, dar, în ipoteza că [ǵ] din frânghie se explică prin palatalizare, ar fi de așteptat ca aria lui [ǵ] în acest cuvânt să se suprapună măcar aproximativ cu aria în care aceeași consoană apare în cuvinte ca *albie* sau *vrabie*. Or, ne găsim în prezența unei evidente neconcordanțe, cu atât mai frapantă cu cât, în privința palatalizării lui [b] și a consoanei surde corespunzătoare, concordanța între celelalte cuvinte (afară de *frâmbie*) este remarcabilă; de exemplu, D. Macrea notează că pentru cuvântul *albină* „aria cu labiala nealterată este exact cea a lui «*zbici* – *bici*»"; aceasta din urmă, la rândul ei, „prezintă o perfectă asemănare cu harta «*spic*»", aria cu labiala menținută fiind „identică", iar harta *spic* din ALR „ne prezintă exact aceeași arie cu labiala nealterată ca «*picior*»"[6].

4. *Frânghie* este proparoxiton în unele graiuri și paroxiton în altele. Varianta cu accentul pe silaba inițială este, cu siguranță, mai veche; această accentuare, care concordă cu cea a lat. *fimbria* (este de presupus că și în **frimbia* accentul se afla pe prima silabă), este singura posibilă în forma **frânghe*, corespunzătoare pluralului *frânghi* (vezi citatul din Nicolae Costin dat în DA, s.v. *frânghie*, sensul I). La formele sg. **frânghe*, pl. *frânghi* sau la pl. [frîmĝ], [frumĝ][7] nu s-ar fi putut ajunge de la o formă anterioară cu accentul pe [i] (pentru raportul dintre termenii perechii de variante *frânghie* — **frânghe*

---

[5] *Ibidem*, p. 130–131.

[6] *Ibidem*, p. 132, respectiv, 131 și 126.

[7] *Texte dialectale și glosar. Bistrița-Năsăud.* Publicate de Maria Marin și Marilena Tiugan, [București], 1987, p. 303, s.v. *frîmbi*.

cf. fluctuațiile *muchie* ~ *muche*, *rochie* ~ *roche*, precum și *funie*, alături de forma mai veche *fune*).

Prezentând, în paragraful precedent, repartiția geografică a fonetismelor [b] și [ǵ] numai în cuvintele *frânghie*, pe de o parte, și *albie*, *vrabie*, pe de altă parte, nu ne-am referit la accentul celei dintâi. Se înțelege că deosebirea, întâlnită în multe graiuri, dintre tratamentul secvenței [bi] în *albie, vrabie* și cel al aceleiași secvențe în *frâmbie* devine mai semnificativă în momentul în care, alături de identitatea contextului segmental, avem în vedere și identitatea contextului accentual, existentă atunci când *frânghie* este proparoxiton, ca și *albie, vrabie*. Trebuie însă să menționăm că prezența unei oclusive palatale în *frânghie* nu ar deveni mai ușor de explicat dacă s-ar avea în vedere o formă, anterioară palatalizării, cu [b] urmat de [i] accentuat și aflat deci într-un context accentual diferit de cel al lui [b] din *albie, vrabie*. Dacă *frânghie* provine, pretutindeni, din *frâmbie*, reprezintă o excepție, din punctul de vedere al geografiei lingvistice și al legilor foneticii istorice — întocmai ca [ǵ] din forma *fr*[í]*nghie*, față de [b] din *albie, vrabie* —, și oclusiva palatală din *frângh*[í]*e*, față de [b] care s-a păstrat, în Oltenia și în cea mai mare parte a Munteniei, în cuvintele *albină, bici, bine, bivol*, deci înainte de [i] accentuat, cum s-a păstrat, de altfel, și în *porumbi, albi* și — cu excepția părții de sud a Olteniei — în *obială*[8].

5. Din cele arătate în paragrafele precedente reiese că, acceptând părerea curentă asupra originii lui *frânghie*, ar trebui să admitem, totodată, că avem a face cu un caz u n i c în felul lui: [ǵ] ar urma să fie considerat un rezultat al palatalizării lui [b] și în zonele caracterizate prin menținerea labialei în alte cuvinte, înainte de [i] sau chiar în toate contextele palatalizante: înainte de [i], accentuat sau neaccentuat, înainte de [ⁱ] și de [i̯].

Ținând seamă de situația lui *frânghie* atât în graiurile dacoromâne, cât și în limba literară și admițând că punctul de plecare al acestui cuvânt nu poate fi decât lat. **frimbia*, ajungem la concluzia că ne găsim în prezența a două fenomene în egală măsură surprinzătoare: mai întâi, într-o serie de graiuri, [b] urmat de [i] (și în alte contexte

[8] D. Macrea, *loc. cit.*, p. 131–133; cf. p. 124, 126 și harta 2.

palatalizante) s-a menținut, în general, ca atare, dar de la regulă s-a abătut un singur cuvânt, *frâmbie*, care, prin palatalizarea bilabialei din penultima silabă (respectiv, prin consonantizarea lui [i̯] și dispariția consoanei precedente: [bi] > [bi̯i] > [byi] > [bǵi] > [ǵi]), a devenit *frânghie*; după aceea, limba literară, care nu tolerează fonetismele datorate palatalizării labialelor, a adoptat, totuși, în mod excepțional, un astfel de fonetism, renunțând la *frâmbie* și acordând statutul de variantă conformă normei literare lui *frânghie*, deci tocmai unei forme care reprezintă o excepție și din punctul de vedere al geografiei lingvistice a dacoromânei. După opinia noastră, este cu totul improbabil ca lucrurile să se fi petrecut în felul acesta.

6. Vom arăta mai departe că simpla prezență a lui *frânghie* într-un anumit grai nu este suficientă pentru a se putea susține că această variantă a apărut acolo neapărat prin palatalizarea lui [b] din *frâmbie*. Făcând abstracție de posibilitatea preluării ei recente din limba literară, trebuie, evident, să admitem că varianta *frânghie* provine u n e o r i din *frâmbie*, prin așa-numita palatalizare a labialelor. În graiurile în care consoana [ǵ] este prezentă în forme ca [alǵii̯e], [alǵină] oclusiva palatală din *frânghie* p o a t e f i rezultatul palatalizării lui [b] din *frâmbie* sau un sunet apărut în alt mod. Pentru graiurile caracterizate prin absența palatalizării în *albie*, *albină* etc. prima explicație nu este însă valabilă.

Cum se explică așadar *frânghie* în cazul în care această formă nu provine din *frâmbie*?

La un moment dat, S. Pușcariu a susținut că la originea lui *frânghie* se află lat. **frangula*[9], adăugând (în nota ** de la aceeași pagină) următoarele observații: „Ein **frangula* von *frango* (wie *cingula* — *cingo* etc.) ist sehr leicht möglich und auch semasiologisch nicht unerklärlich. Die Etymologie von **frimbia* < *fimbria* erklärt den Sinn, stößt aber auf unüberwindliche lautliche Schwierigkeiten". Sub aspect fonetic lucrurile sunt cât se poate de clare. Explicația propusă de S. Pușcariu nu poate fi însă acceptată, din motive de ordin semantic: este greu de crezut că un cuvânt din familia lat. *frango*, *frangere* „a frânge, a sparge, a rupe" a putut să dobândească sensul de

---

[9] Sextil Pușcariu, *Die rumänischen Diminutivsuffixe*, Leipzig, 1899, p. 97.

„frânghie“, corespunzător unui obiect care, printre altele, servește și la împreunarea, prin legare, a două sau mai multe alte obiecte. De altfel, trebuie spus că savantul citat a renunțat, ulterior, la părerea expusă mai sus; în dicționarul său etimologic apărut în 1905 etimonul indicat în articolul *frânghie* (PEW, nr. 653) este lat. *fimbria* și nu se face nici o mențiune cu privire la „dificultățile fonetice insurmontabile“ pe care le implică această etimologie și de care S. Pușcariu ținuse seamă în lucrarea sa apărută cu șase ani mai înainte (vezi și Pușcariu *Limba română* II, p. 148: „lat. *fimbria* > *frânghie*“).

Explicația propusă de noi — cum vom încerca să demonstrăm mai jos, sub **8**, satisfăcătoare sub aspect semantic, spre deosebire de cea conform căreia *frânghie* ar proveni din lat. **frangula* — este următoarea: *frânghie* din graiurile care nu cunosc palatalizarea labialelor (precum și din o parte a celorlalte graiuri și din limba literară) nu provine din lat. *fimbria* (> **frimbia* > rom. *frâmbie*), ci dintr-o formă, **fringula*, apărută, în latina dunăreană, prin contaminarea lui **frimbia* cu *cingula*. Așadar [ǵ] din forma literară nu se datorează palatalizării lui [b], ci provine, prin evoluție fonetică normală, din grupul consonantic [gl].

7. După cum se știe, în unele graiuri consoana datorată palatalizării lui [b] este identică cu (pre)palatala din cuvinte ca *unghie* (= [uŋǵii̯e], [uńd'ii̯e] etc.). În astfel de situații, este, în principiu, imposibil să se stabilească dacă *frânghie* provine din lat. **frimbia* sau din lat. **fringula*. De exemplu, dat fiind că palatala [ǵ] apare în cuvântul *albie* în punctele 723 (estul Munteniei) și 682 (Dobrogea) din ALR II SN, 4, harta 1223, nu putem să stabilim dacă [ǵ] din *frânghie*, notat în aceleași puncte, comportă o explicație identică cu cea a lui [ǵ] din [alǵii̯e] sau cu cea a lui [ǵ] din *unghie*. Totuși, dacă se poate dovedi că *frâmbie* a circulat în trecut într-un grai în care astăzi apare *frânghie* și care face parte din aria palatalizarii lui [b] urmat de [i], iar varianta cu (pre)palatală nu este un împrumut (din limba literară sau din alt grai), este clar că acolo *frânghie* provine din lat. **frimbia*. Aceasta este, cu siguranță, cazul graiurilor dacoromâne de nord și de nord-vest: trebuie să admitem că actuala consoană [d'] din *frânghie* (vezi formele citate mai jos, sub **8**) nu are ca punct de plecare grupul [gl] din lat. vulg. **fringla* (< **fringula*), ci se datorează palatalizării lui [b], căci numai printr-o

mai veche formă [frămbie̯], cu [b], se poate explica fonetismul termenului *frembija*, pe care, în cursul evului mediu, l-au împrumutat din română limbile slovacă, polonă și ucraineană (Rosetti, ILR 1986, p. 390).

Rezumând, putem prezenta astfel originea celor două variante ale cuvântului de care ne ocupăm: de la lat. **frimbia* s-a ajuns la varianta cu [b], *frâmbie*, care s-a păstrat în unele graiuri, dar s-a transformat în [frîŋĝie̯], [frîńd'ie̯] etc. în graiurile care cunosc palatalizarea lui [b] urmat de [i]; de la lat. vulg. **fringula* (> **fringla*) s-a ajuns, în mod necesar, numai la varianta cu consoană (pre)palatală, atât în graiurile caracterizate prin palatalizarea menționată, cât și în celelalte graiuri în care circulă *frânghie* (în unele se folosește sinonimul *funie*). Prin urmare, aria actuală a variantei *frânghie* cuprinde reflexele a două prototipuri latinești: **frimbia* și **fringula*.

8. După ce am examinat o parte dintre aspectele fonetice ale problemei (pentru celelalte vezi paragraful următor), vom încerca să arătăm că în favoarea explicației propuse de noi pot fi invocate argumente de ordin semantic; mai exact, vom aduce în discuție câteva fapte din care reiese că ipoteza unei contaminări a lui **frimbia* cu *cingula* își găsește un sprijin în sensurile acestor cuvinte latinești și în conținutul semantic al cuvintelor românești cu sensurile fundamentale „funie" și, respectiv, „cingătoare".

În dicționarul latin-român al lui G. Guțu (DLatR), alături de *cingula,* tradus „chingă", este înregistrat neutrul *cingulum*, cu sensurile „cingătoare, chingă", apropiate, evident, de unele dintre cele pe care, după același dicționar, le avea lat. *fimbria*: „fir, legătură". G. Ivănescu (ILR, p. 247) arată că lat. *fimbria* (> **frimbia*) „în românește a ajuns să însemneze «sfoara care servește pentru legatul unei haine» și «frânghie»". Este ușor de admis că termenii **frimbia* și *cingula* au putut, începând de la o anumită dată, să desemneze, fiecare, atât o frânghie (sau o chingă), în general, cu diverse întrebuințări, cât și o frânghie folosită ca cingătoare. Această presupunere este justificată de constatarea că în româna actuală sensurile „funie, chingă, sfoară", pe de o parte, și „cingătoare, brâu", pe de altă parte, sunt prezente în conținutul semantic atât al cuvântului care descinde din **frimbia* (sau, după părerea noastră, în unele graiuri, din **fringula*), cât și al celui provenit din *cingula*.

Menționăm, mai întâi, faptul că, după DA, *frânghie* înseamnă, printre altele, „brăcinar, cingătoare, brâu" (în Banat și în Bucovina; sensul înregistrat sub II). În același dicționar, s.v. *brâneț* „o cingătoare a țărancelor" figurează următorul citat dintr-o lucrare a lui S. Fl. Marian: „Nevestele... peste catrințe se leagă, de regulă, cu *brânețe*, numite altmintrelea și *bârnețe* sau *frânghii*".

Unul dintre sensurile lui *chingă* este „fâșie țesută sau făcută din piele, care servește la încins" (DA, sensul 1). Zamfira Mihail[10] arată că „termenul cel mai răspândit în lb. rom. pentru «cingătoare țesută» este *brâu*", dar că „mai sunt folosiți pentru a denumi «cingători înguste țesute» termenii *baieră, betelie, bârneț, brăcire, bată, frânghie*".

Echivalența *baieră* = *frânghie* „cingătoare, brâu" este dublată de o echivalență din domeniul terminologiei corpului omenesc: *băierile inimii* („artères et veines du coeur") sunt numite uneori [frumbd'ii], [frund'ile d'i la ińimî̯ă], [frîmbd'il'e t'i̯ëptuli] (ALR I, 1, harta 44, punctele 278, respectiv, 280, 270).

Poate nu este de prisos să adăugăm, în sfârșit, că *funie* — sinonim cu *frânghie* — și *sfoară*, cu un sens fundamental apropiat de cel al primelor două cuvinte, apar, alături de *chingă*, printre denumirile noțiunii de „fâșie de pământ lungă și îngustă" (DA, s.v. *chingă*, sensul 3).

9. Din punct de vedere fonetic, explicația potrivit căreia *frânghie* provine din lat. **fringula* nu întâmpină nici o dificultate: după ce vocala [u] s-a sincopat, grupul [gl] s-a transformat în [gl'] și, mai târziu, în [ĝ], exact ca în lat. *ungula*, devenit *unghie* și, eventual, ca în lat. *pergula* > *pârghie*. De la lat. *cingula*, devenit, prin sincopă, **cingla*, nu s-a ajuns la **cinghie*, deoarece a avut loc o metateză (se înțelege, la o dată posterioară contaminării despre care am vorbit): **cingla* > **clinga* — poate, prin intermediul unei forme **clingla*, cu anticiparea lateralei (Pușcariu, *Limba română* II, p. 140, 148) —, iar **clinga* a devenit, conform așteptărilor, *chingă*.

Explicația propusă în articolul de față prezintă dezavantajul oricărei etimologii bazate pe un etimon neatestat. Ea este însă sprijinită de faptele expuse mai sus. Nu avem motive să credem că, în mod cu

---

[10] *Terminologia portului popular românesc în perspectivă etnolingvistică comparată sud-est europeană*, București, 1978, p. 155, respectiv, 156.

totul ciudat, secvenţa [bi] din *frâmbie* a fost tratată, într-o serie de graiuri, altfel decât aceeaşi secvenţă din *albie, albină* etc. şi că, pe de altă parte, într-un mod la fel de ciudat, prin adoptarea variantei *frânghie*, s-a produs un fenomen unic în felul lui, o abatere flagrantă de la normele fonetice ale limbii literare.

Considerăm deci că este neîntemeiată părerea curentă asupra originii lui *frânghie*. Această formă nu constituie un caz de acceptare în limba literară a unui fonetism dialectal datorat palatalizării labialelor, ci, după opinia noastră, este rezultatul evoluţiei fonetice normale a lat. **fringula*.

„Fonetică şi dialectologie“ XIII, 1994, p. 7–15.

ETIMOLOGIA CUVÂNTULUI *MĂLAI* ȘI O PROBLEMĂ DE FONETICĂ ISTORICĂ A LIMBII ROMÂNE

Aproape toate explicațiile mai vechi date cuvântului *mălai* sunt menționate în articolul cu acest titlu (nr. 5028) din CDER. Le vom prezenta, făcând câteva observații asupra lor, în cele ce urmează.

După B. P. Hasdeu am avea a face cu un cuvânt de origine dacă; părerea aceasta n-a fost însă acceptată de lingviștii care s-au ocupat, ulterior, de problema elementelor autohtone ale vocabularului limbii române.

Legătura dintre *mălai* și v. sl. *mlěti* „a măcina" (vezi, de exemplu, TDRG: „*Et.* Dunkel, Zshg. mit lat. *milium* (rum. *mĕĭu*) unwarsch., eher zu ksl. *mlêti*, *melja*[n]" «mahlen»") nu a fost demonstrată. Ipoteza potrivit căreia același radical, *mal-*, ar fi prezent în cuvântul românesc și în diverse cuvinte cu sensurile „a măcina" sau „a treiera" din unele limbi slave și germanice, precum și în lituanianul *malnos* „mei, adică «pisat», apoi «pisat, pasat»" (SDLR) nu este susținută cu argumente.

Referindu-se la explicația propusă de G. Weigand (JIRS XVI, 1910, p. 78: „aus altem *mel' laĭŭ* wurde natürlich *melaĭŭ* und daraus... *mălaĭŭ*"), V. Bogrea, DR IV, 1924–1926, partea a 2-a, p. 831, scrie: „rut. *melai*, dublet al lui *malai*, idem,... — evident reflex din românește — ar vorbi în favoarea acestei explicații". Credem însă că — dacă nu cumva este echivalentul lui [ă] din română — [e] din cuvântul ucrainean poate dovedi cel mult prezența aceleiași vocale în prima silabă a prototipului românesc, nu și identitatea originară a silabei următoare cu adjectivul *lai*. Obiecția formulată de George Giuglea, *Cuvinte românești și romanice. Studii de istoria limbii, etimologie, toponimie*. Ediție îngrijită, introducere, bibliografie, note și indice de Florența Sădeanu, București, 1983, p. 158, și întemeiată pe nepotrivirea dintre

sensurile *mălai* și cel al compusului *mei lai* ni se pare valabilă: „explicația dată de Weigand din *mei* + *lai*, adică «mei negru», nu se poate susține nici formal nici mai ales semantic, căci meiul este galbin, și deloc negru".

Asupra părerii lui G. Giuglea — căruia i se datorează cea mai amănunțită cercetare asupra originii lui *mălai* — vom reveni mai departe. Prezentăm, înainte de aceasta, ipoteza lui A. Cioranescu (CDER). După ce menționează că termenul care ne interesează este de origine necunoscută („origen desconocido"), autorul scrie: „Si se trata de una formación interior y expresiva, se podría pensar en una forma primitiva **mămălaie*, con la misma reduplicación de *mămăligă* y con suf. expresivo variado, cf. *hărmălaie, hărăbaie, vâlvătaie*, etc. La base expresiva sería, en tal caso, la reduplicación *m-m*, con el sentido de «alimento», como en *mamă* y *mămăligă*; y la forma actual, *mălai*, sería reconstituida sobre el pl. *mălaie*, con pérdida de la reduplicación como en *măligă*". Ipoteza suferă, după părerea noastră, de mai multe neajunsuri: 1° se sprijină, în parte, pe cazul lui *mămăligă*, cuvânt a cărui etimologie este, ea însăși, obiect de discuție; 2° *mămăligă* este o formă curentă, iar *măligă* una accidentală, în timp ce **mămălaie* (din care s-ar fi ajuns la *mălaie* prin „pierderea reduplicării") este o formă neatestată; 3° este extrem de puțin probabil ca de la un cuvânt cu sensul de „aliment" și format de la o bază cu caracter expresiv (datorat reduplicării) să se fi ajuns la numele unor cereale („mei" și, apoi, „porumb").

Conform explicației propuse de G. Giuglea (DR III, 1922–1923, p. 599–603; reprodusă la p. 156–159 din volumul citat mai sus, la care vom trimite în continuare), din lat. *amylum* (< gr. ἄμυλος „non moulu; gâteau de farine" sau gr. ἄμυλον „gâteau; amidon") s-a format, cu sufixul *-alia*, derivatul **amylalia*, devenit, în română, *[măral'e] și, apoi, *mălaie*, „cu asimilarea lui *-r-* < *-l-* înainte de dispariția lui *-l'* înmuiat" (p. 158). Autorul menționează, în plus, un eventual derivat latin vulgar **myllalia* „măciniș" (legat de verbul gr. μύλλω „zerreibe, zermalme, mahle") și, în cele din urmă, admite și posibilitatea existenței unui derivat cu [a] la inițială, ca **amylalia*, dar cu geminată: „Realitatea legată de sensurile rom. *mălai* «făină», «turtă» (propriu «mâncare, pastă»), «cereale cu boabe mărunte» duce cred destul de evident la un **amyl(l)alia* legat de μύλλω sau de

amylum, care sânt identice ca sens și origine" (p. 159; *amylum* este glosat în REW, nr. 437, „Kraftmehl; Stärke"; G. Giuglea menționează, la p. 158, și sensul de „polenta" al variantei *amulum*).

Referindu-se la **amylalia*, același lingvist scrie (p. 159): „Ca sens am porni astfel de la ideea de «făină», apoi «pâne, turtă», «cereale [cu] boabe mărunte» (comp. și rom. *pâne, pâni*, cu sensul de «grâu, grâne»)". În ce privește termenul românesc, autorul crede că „sensul primitiv al lui *mălai*, (pl. *mălaie*), reiese că a putut să fie cel de «boabe mărunte», «măciniș mai mare», boabe zdrobite, mai puțin mărunt decât făina de grâu și de mei, cereale cu boabe mărunte, cum e meiul. Având pentru această plantă în rom. numirile lat. *mei < milium și păring < panīcum, mălai* se arată a fi fost nu un termin propriu pentru acestea, ci un colectiv cu sensul generic de «boabe mărunte, măcinătură, uruială măruntă»" (p. 157).

Din pasajele reproduse mai sus rezultă că explicația propusă de G. Giuglea constă din mai multe ipoteze, iar relațiile dintre acestea nu sunt ușor de stabilit, din cauza unor neclarități ale expunerii. Lăsând la o parte presupusele sensuri ale lat. **amylalia* (sau **myllalia* sau **amyllalia*), observăm că în ceea ce autorul numește „sensul primitiv al lui *mălai*" sunt incluse, de fapt, două sensuri, căci „boabe mărunte" nu e totuna cu „măciniș mai mare". După părerea noastră, este greu de crezut că de la sensul de „măciniș" s-a ajuns la cel de „mei". O evoluție semantică de la „boabe mărunte (în general)" la „(boabe de) mei" poate fi mai ușor admisă, dar, cum vom încerca să arătăm, ipoteza cea mai plauzibilă este aceea conform căreia sensul „mei" a fost prezent de la început în conținutul semantic al lui *mălai*. De reținut din ipotezele lui G. Giuglea e doar faptul că *mălai* este o formă refăcută din *mălaie* (p. 159; am văzut că A. Cioranescu este de aceeași părere).

În ce privește aspectul fonetic al chestiunii, nu este cazul să insistăm asupra constatării că două dintre prototipurile latinești reconstruite de G. Giuglea conțin un [a] inițial care nu se regăsește în cuvântul românesc (pentru dispariția unei astfel de vocale cf. *nămaie* < lat. *animalia*). Vom spune, totuși, că ni se pare, în principiu, preferabilă o explicație în care nu apare o asemenea neconcordanță între *mălai* și presupusul etimon.

Deși **myllalia* și **amyllalia* conțin o geminată care, în română, ar fi devenit [l] în mod normal, G. Giuglea consideră că nu aceste

forme (cu punctul de plecare în verbul grecesc μύλλω; vezi mai sus), ci **amylalia* trebuie avut în vedere: „Cum însă gr. μύλλω e mai rar atestat, și cum *amylum* e mai bine cunoscut în lat. și e trecut și în it., e mai firesc să pornim de la acesta, întrucât fonetic se poate explica tot așa de bine ca și din verb, care are, e drept, un *-ll-* intervocalic, păstrat nealterat în românește" (p. 159). Acceptând această justificare, vom lua deci în considerație derivatul **amylalia*, al cărui [l] din silaba accentuată a trebuit să devină [r].

Teoretic vorbind, asimilarea (parțială) presupusă de G. Giuglea — *[măral'e] > *[mălal'e] (vezi mai sus) — nu este de neconceput. Explicația care invocă o asemenea asimilare ne apare însă ca neplauzibilă dacă ținem seamă de următoarele lucruri: întâi, existența unor derivate ca *apăraie*, *fumăraie* pare a dovedi că *[măral'e] ar fi putut să devină foarte bine **măraie*, cu menținerea lui [r]; în al doilea rând, în timp ce pentru asimilarea [r]... [l'] > [l]... [l'] nu poate fi citat, după câte știm, nici un alt exemplu în afara celui, ipotetic, dat de G. Giuglea (sau, cel puțin, nu pot fi date astfel de exemple pentru contextul vocalic și accentual din forma în discuție), putem cita un caz care ilustrează fenomenul o p u s: cum a arătat S. Pușcariu, DR VIII, 1934–1935, p. 123, de la *jegăl* „piroză, arsuri pe gât" (< bg. *žeglo* „arșiță") s-a format derivatul *[jegălal'e], devenit *jigăraie* „arsuri pe gât", prin disimilarea [l]... [l'] > [r]... [l'] (cuvântul, „analizat de simțul actual al limbii ca *jig* + *ăraie*", este derivat cu *-aie*, respectiv, -[al'e] < lat. *-alia*). Credem deci că din lat. **amylalia* ar fi fost de așteptat să rezulte, în română, o formă de plural **măraie* (și un singular refăcut **mărai*).

În dicționarul lui A. Cioranescu nu este menționată etimologia propusă de Alexandru Resmeriță, *Dicționarul etimologico-semantic al limbei române...*, Craiova, 1924: „lat. *milium*, mei — prin forma *milialiu*, abrev. *milia(l)iu* = de mei". După cum se poate constata, autorul citat aici nu încearcă să explice cum a putut să se păstreze ca atare primul [l] din presupusul etimon al lui *mălai* și ce s-a întâmplat cu sunetul următor ([i] > [ị]), iar cu privire la soarta celei de a doua lichide recurge la o explicație — dispariția lui [l] prin abreviere (?) — evident greșită. Considerăm însă că A. Resmeriță are dreptate când admite existența unei legături între lat. *milium* și rom. *mălai*.

După părerea noastră, la originea lui *mălai* se află un derivat — substantival, nu adjectival, cum crede A. Resmeriță — de la lat.

milium „mei", anume **milialia*, format cu același sufix ca, de exemplu, *victualia* „Lebensmittel" (cf. *victus* „Lebensunterhalt"; vezi REW, nr. 9314, respectiv, 9315). Probabil că **milialia* a însemnat mai întâi „boabe de mei", având deci sensul unui colectiv; la acest sens s-a adăugat, apoi, cel de „mei (numele plantei)". Faptul că s-a ajuns la un raport de sinonimie între **milialia* (derivatul) și *milium* (baza derivatului) nu poate fi considerat surprinzător; același raport există și între **roralia* „Tau" (REW, nr. 7373) și *ros* (vezi și *carnalia* „viande", menționat de G. Giuglea, la p. 159 a volumului citat). Spre deosebire de G. Giuglea, care consideră că sensul „măciniș mai mare" făcea parte din conținutul semantic originar al lui *mălai*, credem că sensurile primitive ale acestui cuvânt au fost cele ale lat. **milialia*: „boabe de mei" și „mei (numele plantei)"; de la acestea s-a ajuns la sensurile „făină de mei" și „turtă de mei" (mai recent, și „făină de porumb", „turtă făcută din făină de porumb"). De notat că „mei" este sensul cu cea mai veche atestare al lui *mălai* (într-un text din 1588; vezi DLR).

Din punct de vedere semantic etimologia propusă aici nu întâmpină nici o dificultate. Urmează să explicăm forma cuvântului în discuție.

Prin evoluție fonetică regulată, **milialia* a trebuit să devină *[mel´al´e]. În această formă s-a produs disimilarea [l´]... [l´] > [l]... [l´] — *[mel´al´e] > *[melal´e] — și, astfel, vocala [e] din prima silabă a ajuns într-un context care, în dacoromână, a provocat transformarea ei în [ă]: *[melal´e] > *[mălal´e] > *mălaie*. Din forma de plural *mălaie* a fost refăcut singularul *mălai*.

Se poate constata că și în explicația dată de noi se face apel la un accident fonetic. De remarcat însă că ipoteza noastră (înlocuirea printr-un sunet nepalatal a uneia dintre cele două consoane palatale din *[mel´al´e]) poate fi susținută prin trimiterea la unele fenomene asemănătoare petrecute în alte cuvinte (și în alte limbi), ceea ce nu este cazul cu ipoteza emisă de G. Giuglea (asimilarea parțială [r]... [l´] > [l]... [l´]).

Menționăm, mai întâi, un exemplu dat de Maurice Grammont, în capitolul consacrat disimilării din al său *Traité de phonétique*, Paris, 1933, p. 311: it. **Fogligno* (< lat. *Fulginium*) > *Foligno* (se păstrează palatala nazală, [ń], iar palatala laterală este înlocuită cu [l]). Mai interesante sunt unele dintre exemplele de disimilare date de S. Pușcariu, *Limba română* II, p. 110: ar. [yiŋgl´ă] (< [kl´iŋgă] „chingă") > [yiŋglă]

(înlocuirea lui [l´] cu [l] în vecinătatea unei fricative palatale); ar. [okl´il´i] > [oklil´i] (disimilarea [l´]... [l´] > [l]... [l´]).

Pe de altă parte, este ușor de observat că formelor 1° *[meral´e] sau *[măral´e]; 2° *[melal´e] sau *[mălal´e]; 3° *[mel´al´e] le corespund, în ordine descrescândă, trei grade diferite de concordanță cu tendința de a se evita pronunțarea la mică distanță una de alta a două consoane identice sau foarte asemănătoare care fac parte (cum a arătat S. Pușcariu, în volumul precitat, p. 107–110) din categoria celor mai expuse disimilării. Or, asimilarea (parțială) presupusă de G. Giuglea (*[măral´e] > *[mălal´e]) implică trecerea la o pronunțare nouă mai puțin „comodă" decât precedenta, pe când disimilarea presupusă de noi (*[mel´al´e] > *[melal´e]) reprezintă o transformare în sens contrar.

Pe baza faptelor expuse mai sus, se poate afirma, credem, că explicația potrivit căreia la *mălaie* s-a ajuns de la **milialia*, printr-o succesiune de fenomene incluzând, alături de unele schimbări fonetice cu caracter de lege, d i s i m i l a r e a [l´]...[l´] > [l]... [l´], are toate șansele de a corespunde realității.

Dacă explicația noastră este justă, apare într-o nouă lumină o problemă de fonetică istorică pusă de tratamentul consoanei inițiale din lat. *leo*.

După cum se arată în DA, s.v. *leu*, „raportul dintre *leu* românesc și *leo, -onem* latin nu este lămurit deplin"; explicația dată, în continuare, prezenței lui [l] la inițiala cuvântului românesc este următoarea: „s-ar putea ca *leu* — care nu corespunde, din punct de vedere formal, slavului *lĭvŭ* — să fie continuarea formei latine de nominativ *leo* (cu *e* închis, ca în *leonem*, păstrat, poate, în numele topic *Lăune*)" (vezi și S. Pușcariu, DR II, 1921–1922, p. 699, nota: „Dar cine poate spune cu siguranță, care a fost calitatea lui *e* în acest cuvânt?"). De observat însă că în dicționarul său etimologic din 1905 (PEW, nr. 966), S. Pușcariu indicase ca etimon al lui *leu* forma latinească clasică, *lĕo*, cu *ĕ*.

La aceeași formă cu *ĕ* trimite și G. Ivănescu, ILR, p. 205, nota 1: „Substantivul rom. *leu̯* provine din *lĕo*, care a dat **l'eu* și deci se confunda cu forma verbală: *l'eu* «iau» (< *levo*), *l'ei* «iei» [tipărit, greșit, «ia» — *n.n.*] (< *levis*). S-a recurs atunci la forma de astăzi, cu *l*, ca să se evite omofonia. Forma cu *l* era impusă și de pronunția greacă, pe care românii o auzeau din când în când". Ni se pare însă greu de crezut că omofonia formelor [l´eu̯], [l´ei̯] ale substantivului cu unele forme ale verbului *a lua* a fost într-un grad atât de mare

intolerabilă încât a putut să constituie cauza înlocuirii, în cele dintâi, a palatalei [l´] cu dentala corespunzătoare. Pe de altă parte, admițându-se, totuși, că înlocuirea lui [l´] cu [l] se datorează dorinței vorbitorilor de a elimina o omofonie, se pune întrebarea de ce schimbarea nu s-a produs în formele cu [l´] ale verbului, în paradigma căruia acestea coexistau cu formele, mult mai numeroase, având un [l] inițial (*luăm*, *luat*, *luând* etc.). Improbabilă ni se pare și intervenția unei influențe a pronunțării grecești, pe care românii ar fi auzit-o „din când în când".

O influență grecească, dar nu asupra românei, ci asupra latinei, invocă și Const. C. Diculescu, DR IV, 1924–1926, partea 1, p. 425–426. Referindu-se la *leu* și la *pepene*, autorul scrie: „Forma românească a acestor cuvinte reflectează pronunțarea greacă din secolul II și III d. Chr. a lui ε accentuat grecesc ca *ē* latin".

Vom încerca să arătăm că ipoteza conform căreia prototipul rom. *leu* este o formă latinească cu *ē* (respectiv, [ẹ]), în locul lui *ĕ* (respectiv, [ę]), nu este necesară. După părerea noastră, nu este cazul nici să facem apel la o influență grecească, nici să presupunem că forma provenită din lat. *leo* a suferit o modificare datorată unei forme care descinde din lat. *leonem* (cu [l] menținut ca atare, în mod normal; alături de toponimul *Lăune* — menționat în DA ca reflex probabil al lat. *leonem*; vezi mai sus —, ar putea fi citată aici forma *leun* „leu" întâlnită în *Psaltirea* din 1697 a lui Ioan Viski, formă semnalată de N. Drăganu, DR IV, 1924–1926, partea 1, p. 116, a cărei autenticitate nu este însă certă). Adăugăm, în treacăt, că nici pentru *pepene* nu credem că este nevoie să invocăm intervenția unei influențe grecești asupra pronunțării (în REW, nr. 6395, cuvântul este, mai întâi, considerat de origine latină, dar, apoi, se admite posibilitatea provenienței lui din ngr. *peponi*; cea de a doua explicație este respinsă de A. Graur, BL V, 1937, p. 109). Faptul că, atât în acest cuvânt, cât și în *leu*, evoluția lat. *ĕ* accentuat a fost (sau pare a fi fost) diferită de cea normală (cu privire la cel dintâi vezi CDDE, nr. 1366: „forma *pepene* în loc de **piepene* nu e explicată") nu ne obligă însă să presupunem existența unui paralelism desăvârșit în tratamentul vocalei accentuate din lat. **pepinem*, pe de o parte, și din lat. *leo*, pe de altă parte. Rămâne de văzut de ce diftongarea n u s - a p r o d u s în primul cuvânt (sunt și alte cuvinte caracterizate prin absența diftongării lat. *ĕ* accentuat, în condiții în care ar fi fost de așteptat ca fenomenul să aibă loc; vezi Rodney Sampson, RRL XXX, 1985, 4, p. 335–339); după

opinia noastră (care concordă cu cea a lui G. Ivănescu) diftongarea s-a produs însă în *leo*.

Natura sunetului inițial din *leu* i-a determinat pe unii cercetători să considere că acest cuvânt nu este moștenit în română din latină. *Leu* nu figurează în CDDE, iar A. Ciorancscu (CDER, nr. 4799), susține că avem a face cu un „préstamo cultural, probabl. del s. XVII" și că „la der. inmediata del lat.... no parece posible fonéticamente (*lĕo* habría dado **ieu*, como *lĕporem* > *iepure*)" (vezi și CADE, unde se afirmă că *leu* provine din lat. *leo* „pătruns pe cale cărturărească"). Cuvântul este însă atestat în mai multe texte din secolul al XVI-lea și posedă trăsături care n-ar putea fi explicate dacă el n-ar fi moștenit (a se vedea în DA tipurile de texte, compusele și expresiile în care apar *leu* și derivatele lui). Singura problemă care se pune este cea a aparentei absențe a diftongării lat. *ĕ*, respectiv, cea a aparentei mențineri a lui [l] inițial din lat. *leo*: de ce avem o laterală dentală în *leu*, pe când în alte cuvinte aceeași laterală, în contexte practic identice, a devenit palatală (și, apoi, în dacoromână, s-a transformat în semiconsoană)?

După părerea noastră, soluția problemei ne este oferită de constatarea că, printre cuvintele românești moștenite din latină în care, la origine, [l] inițial era urmat de vocalele *ĕ* sau *ī* accentuate, *leu* este singurul în a cărui paradigmă a existat, la un moment dat, o formă caracterizată prin faptul că [l´] din radical — rezultat al unei evoluții fonetice normale (ca în [l´epure] < lat. *leporem*, [l´in(u)] < lat. *linum* etc.) — se găsea în vecinătatea unui alt [l´]. Este vorba despre forma de plural articulat *[l´e(i̯)il´i], care prezenta condiții favorabile producerii unei disimilări: [l´]... [l´] > [l]... [l´]. Credem deci că *[l´e(i̯)il´i] a devenit [le(i̯)il´i], iar, apoi, fonetismul nou, cu [l] în locul mai vechiului [l´] inițial, s-a generalizat în paradigmă.

Am afirmat mai sus că ținându-se seamă de cele arătate cu privire la etimologia lui *mălai* se clarifică problema de fonetică istorică pusă de corespondența lat. *l* + *ĕ* accentuat: rom. [l] + [e] (nu [i̯] + [e]), ilustrată de formele lat. *leo* și rom. *leu*. Considerăm că este valabilă și reciproca acestei afirmații: dacă *leu* se explică în modul arătat în rândurile precedente, înseamnă că dispunem de un argument suplimentar în favoarea părerii conform căreia *mălai(e)* provine din lat. **milialia*, prin intermediul formei *[mel´al´e], în care s-a produs o disimilare.

SCL XXXVIII, 1987, 2, p. 120–125.

DESPRE SENSURILE LUI *MÂZGĂ* ȘI ORIGINEA LUI *A MIZGUI*

O examinare oricât de sumară a conținutului articolului *mâzgă* din DLR permite să se constate că sensurile și subsensurile înregistrate sub numerele 1–5 se grupează împreună, prin faptul că includ note esențiale comune sau se explică ușor unul din altul, în timp ce sensul de sub 6, ultimul, se separă de celelalte.

Este ușor de înțeles cum s-a putut ajunge de la „sevă; s p e c . seva arborilor (aflată sub coajă)“ — sensul 1 — la „complex de vase prin care circulă seva“ și chiar la „mină de creion“ (2) și este evidentă strânsa legătură dintre sensurile „sevă“ și „pojghiță moale, cleioasă sau unsuroasă“ (3), „strat (de alge, mușchi, mâl) care acoperă pietrele expuse la umezeală“ (4), „noroi moale, lipicios și alunecos“ sau „murdărie“ (5). Nu este însă la fel de strânsă legătura dintre aceste sensuri și cel de sub 6: „ploaie măruntă (amestecată cu ninsoare)“.

Majoritatea cuvintelor tratate în DLR ca derivate — directe ori indirecte — de la *mâzgă* au ca puncte de plecare unele dintre primele cinci sensuri ale acestuia (exemple: *mâzgală, mâzgăli, mâzgos*). Un al doilea grup de cuvinte este format din cele care au sensul lui *mâzgă* înregistrat sub 6 sau sensuri apropiate (vezi mai jos). Câțiva termeni din ambele grupuri au și sensuri care, fiind net diferite de toate cele înșirate în alineatul precedent, nu ne interesează aici (vezi, de exemplu, Udrescu, *Glosar*, s.v. *mâzgui*, 2: „a face o lucrare de mântuială“; s.v. *mâzgâi*, 5: „a lucra încet“). Cu *mâzgă* „ploaie măruntă (amestecată cu ninsoare)“ se grupează cuvintele următoare:

Mizguială „burniță“ (Udrescu, *Glosar*); cuvântul — absent din DLR — este un derivat de la verbul *mizgui*, asupra căruia vom reveni.

În forma scrisă *nizguială*, dată în DLR ca titlu de articol și glosată „fulguire ușoară", litera inițială corespunde, după toate probabilitățile, sunetului [ń], apărut prin palatalizarea labialei nazale (în partea etimologică a articolului, *nizgui* este recunoscut ca identic cu *mizgui*).

Mizgureală (și acesta absent din DLR), dat de D. Udrescu, *op. cit.*, ca variantă a lui *mizguială*; derivat de la *mizguri* (după DLR variantă a lui *mizgui*).

Mijgureală (scris *mișgureală*) „ploaie măruntă și înceată", semnalat de Vasile Cărăbiș, LR XI, 1962, 3, p. 262; nici acest cuvânt nu este înregistrat în DLR, unde însă, s.v. *mizgui*, figurează varianta *mijgura* (< *mizgui* + *bura* după Mircea Seche, LR IX, 1960, 6, p. 42, care notează că asemănarea dintre verbul românesc și lituanianul *mýzgaruoti* „fein regnen" trebuie considerată întâmplătoare).

Mâzgoală „lapoviță" (DLR).

Mizguș „ninsoare măruntă; mielușei". Sursa citată în DLR este o hartă din ALR, la care ne vom referi mai departe. Mențiunea „etimologia necunoscută" este urmată de trimiterea „cf. *mizgui*", ceea ce înseamnă că se admite posibilitatea ca, indirect, *mizguș* să provină din *mâzgă*.

Verbul *mizgui* — după DLR derivat de la *mâzgă* — ar aparține ambelor categorii delimitate mai sus: primei prin sensul „(despre pământ) a se umezi ușor, a prinde mâzgă; a deveni alunecos" (2); celei de a doua prin sensul „a ploua sau a ninge încet și mărunt, a cădea ploaie amestecată cu zăpadă" (1; cf. Udrescu, *Glosar*, s.v.: „a burnița subțire, a țârâi").

Ni se pare greu de crezut că de la „sevă" sau de la sensul general de „substanță moale, cleioasă" s-a putut ajunge la cel de „ploaie măruntă (amestecată cu ninsoare)", evoluție semantică pe care am fi obligați s-o presupunem dacă am considera (ceea ce se face în DLR) că *mizgui*, cu ambele înțelesuri, este, pur și simplu, un derivat de la *mâzgă*. În ce privește aspectul formal al chestiunii, dificultatea de care se lovește această explicație este de netrecut, căci vocala din prima silabă a lui *mâzgă* n-avea cum să devină [i].

Înainte de a face câteva precizări asupra raportului dintre *mâzgă* și *mizgui* și de a încerca să stabilim etimologia acestuia din urmă, menționăm că una dintre cele trei forme slave la care se trimite în DLR, în partea finală a articolului *mâzgă* — „din slavonul **мѣзга**,

bg. *мъзга, мезга*" — trebuie eliminată din discuție. Forma slavonă citată ar fi devenit în română **meazgă* sau **mazgă* (observația a fost făcută de G. Ivănescu, ILR, p. 355–356, cu referire la v. sl. *mězga*); cf. *meal* „un fel de pământ alb; pământ argilos; ardezie" (DLR), cu varianta *mal* (în aceasta [e̯a] a devenit [a] după consoană labială, în poziție „dură", ca în *masă, pag*, reg. *moldovan* etc.; vezi, pentru detalii, E. Petrovici, „Romanoslavica" VIII, 1963, p. 87–92). Pentru a explica pe *mâzgă* putem să avem în vedere numai cele două forme din bulgară, *măzga* și *mezga* „sevă sub coaja copacilor" (prima este mai nouă; vezi Ivan Duridanov, „Bălgarski ezik" XVIII, 1968, 4–5, p. 402, nota), eventual, un vechi scr. *mezga* (etimologie propusă de G. Ivănescu, *loc. cit.*; cf. CADE: „comp. scr. *mezga*") sau, optând pentru o formulare mai puțin precisă, un „slav" *mezga* (vezi A. Rosetti, BL III, 1935, p. 107: „s. *mezga* > **măzgă* > *mâzgă*"; CDER, s.v. *mâzgă*: „esl. *mezga*"; în TDRG se propune doar comparația cu forme actuale din sârbă, slovenă și rusă). De observat însă că, fiind cunoscut și în zone îndepărtate de cele în care asupra românei s-a exercitat o influență relativ recentă a limbilor bulgară și sârbocroată, *mâzgă* trebuie să fie un împrumut vechi, așa încât cuvântul din care provine urmează să fie considerat vechi slav (identic ca formă cu bg. *mezga*, nu cu varianta mai nouă a acestuia, *măzga*).

După opinia noastră termenii pe care îi discutăm (și cei înrudiți cu ei) aparțin la două familii de cuvinte. Termenul de bază al uneia este *mâzgă*; originea acestuia poate fi considerată cunoscută, deși nu există o părere unanim acceptată cu privire la idiomul slav din care a fost împrumutat cuvântul românesc. Membrii celeilalte familii conțin un radical în care vocala originară este [i], sunet păstrat încă în *mizgui* și în alte câteva cuvinte.

Afirmațiile precedente se întemeiază atât pe faptele de ordin semantic asupra cărora am atras atenția (și la care se adaugă ceea ce am spus în legătură cu vocala din silaba inițială a lui *mizgui*), cât și pe constatarea că în albaneză există un cuvânt asemănător ca formă și, practic, identic ca sens cu verbul românesc. Aceeași constatare ne îndreptățește, credem, să susținem că punctul de plecare al termenilor din familia lui *mizgui* este un element de substrat.

Cuvântul albanez avut în vedere — discutat de Eqrem Çabej, „Studime filologjike" XVIII (I), 1964, 3, p. 37 — este verbul *mizon*;

la p. 52 a revistei citate, în rezumatul francez al contribuției la care ne referim, el este glosat „il tombe de la neige fine".

După cum arată E. Çabej, alb. *mizon* este un derivat de la *mizë* „muscă". Acesta din urmă este, la rândul lui, un derivat cu sufixul diminutival *-zë* de la un radical care se regăsește, printre altele, în vechiul nordic *mý* „Mücke" (Gustav Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, Strassburg, 1891, s.v. *mīzɛ*).

În legătură cu raportul semantic dintre *mizë* și *mizon*, E. Çabej menționează cazuri similare cu cel din albaneză întâlnite în limbile romanice apusene; ele sunt înregistrate în REW, sub nr. 5766 (*mŭsca*) și 6211 (*papĭlĭo, -one*): *moscas blancas* „Schneeflocken" în spaniolă, respectiv, [povilyõ dẹ nežl], cu același sens, în picardă. Ultima expresie citată are un echivalent exact în română: *fluturi de zăpadă* (sau *de nea, de omăt, de ninsoare*); vezi ALR II SN, 3, harta 798 — *fulgi de zăpadă* (cf. h. 799 — *fulguiește*). Merită să fie reprodusă aici și următoarea explicație dată de unul dintre subiecții anchetați de E. Petrovici pentru ALR, în completarea răspunsului la întrebarea „Cum îi spuneți la zăpada aceea care cade de obicei la începutul primăverii, în formă de bobițe rotunde?": „*mizgúș* sânt bobițele mai moi; *țînțărúș* sânt bobițele mai tari" (ALR, volumul citat, h. 797, punctul 105, nota; amândouă formele — redate în transcriere fonetică — sunt de plural); după părerea noastră faptul că *mizguși* are un sens asemănător cu cel al lui *țânțăruși* pledează în favoarea ipotezei potrivit căreia primul termen a fost, la origine, ca și al doilea, un cuvânt (sau derivat de la un cuvânt) din categoria numelor de insecte. De observat, în sfârșit, că în *fluturează de omăt* și *fluture(ște) afară* „fulguiește" (răspunsuri obținute în punctele 260, respectiv, 362 din ALR II; vezi volumul citat, h. 799) avem a face cu forme verbale care se află față de *fluture* într-un raport comparabil — formal și semantic — cu cel dintre cuvintele albaneze *mizon* și *mizë*.

Este evident că, punând în legătură pe *mizgui* cu alb. *mizon*, identificăm în verbul românesc (și în cuvintele din familia lui) prezența unui radical *mizg-*, diferit de *mâzg-* corespunzător slavului *mezg-*. Altfel spus, nu credem că termenii cu sensurile „ploaie măruntă (amestecată cu ninsoare)" și „a ploua sau a ninge încet și mărunt" sunt de origine slavă sau derivă de la cuvântul *mâzgă* împrumutat din slavă.

Urmează să explicăm prezența în *mizgui*, *mizguș* etc. a consoanei [g], inexistentă în alb, *mizon*. Spre soluția problemei ne conduce constatarea că fiecare dintre cele două grupuri de cuvinte delimitate mai sus pe baza unor criterii semantice cuprinde unii termeni caracterizați prin trăsături formale care se regăsesc în termenii celuilalt grup. Situația aceasta este rezultatul unor influențe reciproce. Pe de o parte, vocala din prima silabă a lui *mâzgă* (și a unor derivate de la acest cuvânt) — foarte probabil după ce a ajuns la gradul de închidere maxim (deci după transformarea *măzgă* > *mâzgă*) — a fost înlocuită cu [i]; substituția aceasta a avut loc, de exemplu, în *mijgă* (glosat „mâzgă" în sursa la care trimite DLR). Pe de altă parte, a suferit modificări radicalul cuvintelor referitoare la fenomene meteorologice. De data aceasta a fost afectat nu numai vocalismul — [i] a fost înlocuit cu [î], de exemplu, în varianta *mâzgoia* a lui *mizgui* (vezi și substantivul *mâzgoală*) —, ci și consonantismul. Ceea ce ne interesează aici nu este fluctuația [z] ~[j] (întâlnită în ambele grupuri — respectiv, familii — de cuvinte, ca și în alte cazuri, cum este cel menționat de M. Seche, *loc. cit.*, nota: *mezdri* ~ *mejdri*; vezi și *mujdului* — scris în DLR *mușdului* —, din magh. *mozdul*), ci apariția lui [g] într-un radical a cărui structură primitivă trebuie să fi fost **miz*-. Ipoteza asocierii între *mâzgă* (sau *mâzgăi* etc.) și cuvintele cu radicalul originar **miz*- este ușor de admis, întrucât atunci când *mizguie* se produce *mâzgă* „noroi moale, lipicios și alunecos".

Ținând seamă de cele arătate în paginile precedente, credem că la originea termenilor din familia lui *mizgui* se află un cuvânt care, în cazul că s-ar fi păstrat (și n-ar fi fost influențat de alte cuvinte), ar fi ajuns în limba actuală la forma **miz* sau **miză*; el va fi fost numele unei insecte și, totodată, va fi avut sensul prezent astăzi în *fluture de zăpadă*, de care se apropie sensurile lui *mizguială*, *mâzgoală* etc.

Dacă explicația propusă de noi este justă, înseamnă că trebuie să distingem un *mâzgă*$_1$, împrumutat din slavă (cu sensurile date în DLR sub 1–5) de un *mâzgă*$_2$ (cu sensul dat sub 6), ultimul apărut ca rezultat al unei contaminări. Socotim că acest al doilea *mâzgă* ar fi trebuit să fie dat în DLR ca variantă — împreună cu *mâzg* (scris *mâsg* în citatul „E mâsg afară; am venit pe mâsg") —, alegându-se ca titlu de articol forma, cu vocalismul originar, *mizg* (singularul corespunzător pluralului *mizguri*, întâlnit la Dosoftei și înregistrat ca variantă a lui *mâzgă*;

reproducem partea finală a citatului dat în DLR: „... a să răsipi lesne de mizguri, de soare și de vânturi grele"). Așa a procedat TDRG, unde, alături de *mâzgă*, găsim un articol cu titlul *mizg* (acest cuvânt, glosat „nasses, feuchtes Wetter" — se adaugă însă semnul întrebării —, este pus în legătură atât cu verbul *mizgui*, inexistent ca titlu de articol în dicționarul avut în vedere aici, cât și cu *mâzgă*: „Vgl. *mízgăe* «es nieselt» CIH. Wohl verw. mit *mâzgă*").

În mod analog, trebuie, credem, să distingem un $mizgui_1$, variantă a lui *mâzgui* (< $mâzgă_1$), al cărui [i] din silaba inițială se datorează unei substituții de sunete (în cadrul unei contaminări), de un $mizgui_2$, cu [i] originar în prima silabă (aici prin contaminare se explică prezența lui [g]).

De remarcat că o distincție de felul celor propuse de noi se face chiar în DLR, în cazul unei perechi de cuvinte dintre care unul (*mizguș*) este înglobat numai cu rezerve în familia lui *mâzgă* (vezi mai sus): *mâzguș* „alunecuș, polei" și *mâzguș* „ninsoare măruntă" constituie două articole, deși raportul dintre sensurile acestor forme este asemănător cu cel dintre sensurile „noroi moale, lipicios și alunecos" și „ploaie măruntă (amestecată cu ninsoare)", atribuite unuia și aceluiași cuvânt, *mâzgă*.

Este greu de știut dacă *mizgui* este un derivat de la *mizg* sau acesta din urmă este un postverbal. În ce ne privește, considerăm plauzibilă cea de a doua ipoteză; ea nu este incompatibilă cu explicația potrivit căreia *mizgui*, la rândul lui, derivă de la un substantiv, cu radicalul **miz-* și cu sensurile menționate mai sus: **miz* „numele unei insecte" și „fulg de zăpadă" > *mizgui* „a ploua sau a ninge încet și mărunt" (cu [g] apărut — sub influența cuvintelor din familia lui $mâzgă_1$ — în verb, nu în substantivul din care provine acesta) > *mizg* „ploaie măruntă (amestecată cu ninsoare)". Credem, așadar, că pentru indicația referitoare la etimologia substantivului din limba actuală formula cea mai adecvată ar fi „probabil din $mizgui_2$".

S.v. $mizgui_2$ ar urma să se facă — așa cum se procedează în cazuri similare — o trimitere la verbul albanez citat — „cf. alb. *mizon* «ninge mărunt»" —, menționându-se, totodată, că în forma cuvântului românesc se reflectă influența lui $mâzgă_1$ „sevă etc." (și a cuvintelor din aceeași familie).

SCL XXXIX, 1988, 3, p. 255–259.

UN GRUP DE CUVINTE DIN FAMILIA LUI *MOALE*: PROBLEME DE ETIMOLOGIE ȘI DE DERIVAȚIE

1. Articolul de față are ca punct de plecare încercarea de a stabili originea unui grup de cuvinte care poartă în DLR[1] mențiunea „etimologia necunoscută" (=EN). În cursul discuției, s-a dovedit utilă referirea și la câteva dintre cuvintele care n-au rămas fără etimologie în DLR, dar care, după părerea noastră, se explică în alt mod decât cel indicat în această lucrare. Pe de altă parte, justificarea etimologiilor propuse de noi a făcut necesară abordarea unor probleme de interes ceva mai larg privind un aspect al derivării cu sufixe în limba română.

2. Într-o localitate din Banat a fost înregistrat numele de pește **moichiță** „grindel (*Cobitis barbatula*)" (EN). Avem a face, desigur, cu un derivat de la *moică* cunoscut, în aceeași regiune, cu sensul de „om moale, molatic"[2]. În ce privește forma, lucrurile se prezintă foarte simplu; în sprijinul derivării lui *mochiță* din *moică* poate fi citat diminutivul, de asemenea cunoscut în Banat, *muichiță*, format, tot cu sufixul *-iță*, de la *muică* „mamă" (DLR; în ambele derivate accentul se află pe sufix). Cât despre aspectul semantic al chestiunii, considerăm că *moichiță* trebuie explicat pornind nu de la sensul de „om moale, molatic" al lui *moică* ci de la acela de „nume de pește" (foarte probabil, chiar „grindel"), a cărui existență poate fi presupusă dacă avem în vedere cazurile similare de folosire a unui cuvânt pentru a desemna calitatea de „moale" (despre oameni) și, în același timp, ca nume de

---

[1] Toate cuvintele de a căror etimologie ne ocupăm figurează în tomul VI, *Litera M*, București, 1965–1968.

[2] Pentru etimologia lui *moică*, vezi mai jos, § 5.

pește: *molan*₁, ca adjectiv, înseamnă „molâu", dar substantivul corespunzător înseamnă „pește mic..."; *molâu* este și „numele unui pește nedefinit mai de aproape, probabil molan"; interesant este, mai ales, *molatic*, care are, printre altele, sensurile de „lipsit de energie; bleg, moale" și de „grindel" (el denumește deci exact specia de pește numită și *moichiță*).

Cuvintele *molan, molâu* și *molatic* sunt derivate evidente de la *moale* și ele au fost explicate ca atare în DLR. La acestea poate fi adăugat și substantivul *moliticău* (EN), asupra căruia ne vom opri în paragraful următor.

3. Cele două sensuri ale lui **moliticău**, „bărbat slab" (definiție reprodusă în DLR după Pașca, Gl.) și „specie de pește nedefinită mai de aproape", ne permit să observăm numaidecât paralelismul dintre acest cuvânt și *molatic*, din care, fără îndoială, derivă *moliticău*, cu același sufix ca în *molău* „numele unui pește nedefinit mai de aproape" (ca nume de pește, *moliticău* apare în județul Argeș, unde a fost înregistrat și *molău*; pentru celălalt sens al lui *moliticău*, cunoscut în Bonț — Gherla, cf. *molătău* „bleg, nătâng", în Sabasa — Vatra Dornei). În ce privește forma, *moliticău* (în loc de **molăticău*, cu [ă] < [a] în silaba a doua) poate fi comparat cu variantele unor derivate de la *sălbatic* — *sălbătăci(e), sălbătăciune* — unde însă vocalismul ultimelor două silabe pretonice s-a uniformizat în alt sens: [ă]... [i] > [ă]... [ă] înaintea sufixului care conține un element palatal, spre deosebire de ceea ce s-a întâmplat înainte sufixului *-ău*; aici [ă].. [i] > [i]... [i], deci **molăticău* > *moliticău* (nu **molătăcău*).

4. Întrucâtva asemănător, sub aspect semantic și formal, cu *moliticău* este adjectivul **molticos** (EN). A fost înregistrat în DLR cu sensul de „molâu" (despre oameni), pe baza unei singure surse (ALR II 3721/284 = Sânmihaiu Almașului — Zălau); cunoaștem cuvântul din împrejurimile orașului Turda, unde este folosit în legătură cu nume de lucruri și înseamnă „moale, flasc, vâscos". Este clar că, într-un fel sau altul, *molticos* provine din *moale*. Nu credem însă — în ciuda asemănării menționate mai sus — că de la *moale* s-a ajuns la *molticos* prin intermediul formei *molatic* (*moale* + *-atic* > *molatic*; *molatic* + *-os* > **molăticos*; **molăticos* sau, eventual, **moliticos* — cf. *moliticău* — > *molticos* prin sincoparea vocalei din silaba a doua). Paralelismul

dintre perechile *molticos* — *moale* și *folticos* — *foale* ne determină să propunem o explicație conform căreia cele două derivate s-au format cam în același fel.

În CDDE, nr. 614, *folticos* este considerat — credem, pe drept cuvânt — derivat din *foale* „refăcut după *pântecos*"; explicația aceasta a fost acceptată în DA, s.v. *folticos*. Ce e drept, existența unui derivat *foltea* „om cu pântecele mare, burtos", și „mâncău, mâncăcios, lacom la mâncare, nesățios" (DA), cu sufixul compus *-tea*, extras din *burtea*[3] — cf. și *foalteș* „mâncăcios" (ALR II SN, 4, h. 1087, punctul 27) — face posibilă, în teorie, explicația după care *folticos* ar fi un derivat din *foltea* (eventual, din *foalteș*)[4], cu sufixul *-icos*[5]. Totuși sinonimia parțială a lui *folticos* cu *pântecos* și slaba productivitate a lui *-icos*[6] pledează în favoarea etimologiei *folticos* < *foale* (după *pântecos*).

Dat fiind că pentru *molticos* nu putem să aducem în discuție un derivat de la *moale* paralel cu *foltea* (*moltea* nu este atestat), lucrurile se simplifică oarecum, în sensul că *molticos* trebuie pus în legătură direct cu *moale*. Fără a contesta posibilitatea unei influențe din partea derivatului *molatic* (eventual, și a lui *moliticău*), considerăm totuși că proporția *foale* — *folticos*; *moale* — X și argumentele de ordin semantic (după DA, *folticos* înseamnă, prin extensiune, și „greoi", sens care se regăsește la *moale* și la unele dintre derivatele lui[7]) sunt suficiente pentru a explica apariția, ca al patrulea termen al proporției (X = *molticos*), a formației de care ne ocupăm. Așadar: *molticos* < *moale* (după *folticos*).

Din punct de vedere sincronic, *folticos* poate fi interpretat nu numai ca *fol-* + *-ticos*, ci și ca *folt-* + *-icos* (cf. *foltea*, *foalteș*, analizabile ca *folt-ea*, *foalt-eș*); *molticos* nu poate fi însă analizat decât într-un singur fel, *mol-ticos*, așa încât existența sufixului *-ticos*, este dovedită de acest cuvânt într-o măsură mai mare decât de unicul exemplu

---

[3] Pascu, *Sufixele*, p. 301.

[4] Am avea a face, în acest caz, cu o substituire de sufix (*-ea*, desprins din *-tea*, respectiv, *-eș* din *-teș*).

[5] Singurul exemplu dat de Pascu, *Sufixele*, p. 76, este *nopticoasă* < *noapte*); cf. lucrarea aceluiași autor *Despre cimilituri. Studiu filologic și folcloric*. Partea I, Iași, 1909, p. 48: „*înfulticos* < *folte* + *-ic* + *-os*".

[6] Vezi nota precedentă.

[7] Vezi DLR, s.v. *moale*, *moleșit*, *molicios* etc.

(*folticos*) în care identifică sufixul în discuție G. Pascu[8].

5. Am încercat, mai sus[9], să arătăm că *moichiță* privine din **moică**, dar n-am spus nimic cu privire la etimologia acestuia din urmă. După DLR, am avea a face cu un derivat de la *moi*$_1$ (< *muia*). Ca adjectiv (sensul 1), *moi* este glosat „(despre obiecte de îmbrăcăminte; p. e x t. despre oameni) ud, muiat (de ploaie); leoarcă“[10]; ca substantiv (sensul 2) — lăsând la o parte înțelesul de „copcă“, neinteresant pentru discuția noastră — cuvântul nu apare decât în expresiile *la* (sau *a, pe, de-a*) *moi(ul)*, care conțin, și ele, trăsătura semantică „ud“ (alături de trăsăturile „care cedează ușor la apăsare“ sau „flexibil“; cf. DLR, sensul I 1 al adjectivului *moale*). Este ușor de remarcat că, din punct de vedere semantic, legătura dintre *moică* „om moale, molatic“ și *moi* nu este la fel de strânsă ca aceea existentă între *moică* și *moale* (respectiv, unele dintre sensurile adjectivului). Constatarea aceasta pledează, ea singură, în favoarea derivării lui *moică* din *moale* (nu din *moi*). Mai trebuie adăugat însă amănuntul următor: dat fiind că *moale* are și sensul de „cu suprafața netedă, lipsit de asperități“ (DLR, s.v., sensul II 1), apare posibilitatea de a se stabili un raport între acest sens și o proprietate a peștelui numit *moichiță*; într-adevăr, grindelul fiind un „pește mic..., pe spate și pe burtă fără solzi, încolo cu solzi foarte mici“ (DA, s.v. *grindel*) — deci „fără asperități“ (cum ar fi dacă ar avea solzi mari) —, înseamnă că același pește a fost numit *moichiță* nu pentru că este „flexibil“ ca un lucru care a fost pus la m o i, ci pentru că este m o a l e la pipăit, adică „neted“. O confirmare a acestei interpretări găsim într-un citat care figurează în DLR s.v. **molaș** „mihalț“: „*Molaș* «fiindcă n-are solzi»“ (cuvântul este însoțit de trimiterea la *moale*, dar și de mențiunea EN; după părerea noastră, avem motive suficiente să admitem că ne găsim în prezența unui derivat de la adjectivul *moale*). Este clar însă că de la *moale* nu s-a putut ajunge la *moichiță* decât prin intermediul lui *moică*, așa încât ipoteza emisă

---

[8] *Sufixele*, p. 76.

[9] Vezi § 2.

[10] Acest sens (înregistrat într-o singură localitate, Roșia — Beiuș este ilustrat în DLR cu citatele *Tătă-i moi* și *Tătu-s moi*. După părerea noastră, avem a face, și aici, cu substantivul *moi*; cf. folosirea substantivelor *apă, leoarcă, terci* în expresiile *a fi* (*numai o*) *apă* „a fi plin de sudoare“ (DA, s.v. *apă*), respectiv, *a fi leoarcă, a fi* (*făcut*) *terci*.

atunci când l-am explicat pe *moichiță* se dovedește a fi întemeiată. Rezumând: *moale* „neted" și „molatic" > *moică* „pește neted = grindel" (sens neatestat) și „om molatic" > *moichiță* „grindel".

Din faptul că *moichiță* se explică perfect, din punct de vedere formal, prin *moică* și că, în același timp, se leagă, sub aspect semantic, de *moale* rezultă că trebuie să plecăm de la *moale* (nu de la *moi*) pentru a explica pe *moică*. Mai exact, *moică* este format prin adăugarea sufixului *-că* la varianta *moi-* a temei (a radicalului) adjectivului *moale*. Etimologia propusă de noi satisface criteriul semantic într-o măsură mai mare decât etimologia indicată în DLR, iar, în ce privește forma, *moi-* (variantă a temei din *moale*) nu prezintă nici un dezavantaj față de *moi* (< *muia*). Asupra celui de al doilea aspect al problemei vom reveni în paginile următoare.

6. După părerea noastră, derivate de la *moale* sunt și **moioagă** „grindel" și **moiță** „grindel", „molan (*Nemachilus barbatulus*)" și „specie de ciupercă comestibilă"[11]. Pentru sensul de „molan"[12], derivarea lui *moiță* din *moale* (respectiv, din *moi-*) este justificată semantic întocmai ca pentru *moiță* „grindel", *moichiță*[13] și *moioagă*: după definiția din DLR (s.v. $molan_1$, sensul 2), molanul este, ca și grindelul, un „pește mic..., cu solzi mici și rari".

Spre deosebire de *moică* (pus în legătură, după cum am văzut, cu *moi*), de *moichiță* și de *moioagă*, care poartă în DLR numai mențiunea EN, cuvântul *moiță* figurează în dicționar și cu această mențiune, și cu trimiterea „cf. *moale*". La $moină_1$, care înseamnă, printre altele, și „grindel", mențiunea EN lipsește; apar doar trimiterile „cf. $moale_1$, *moiște*". În sfârșit, s.v. *moiște* (care nu este și nume de pește, dar are unele sensuri care se regăsesc la $moină_1$) se indică, simplu, în partea articolului consacrată etimologiei: „$moale_1$ + suf. *-iște*". După părerea noastră, cuvintele *moică* (și, indirect, *moichiță*), *moioagă, moiță, moină* și *moiște* îndeplinesc în egală măsură condițiile necesare pentru

---

[11] Cu sensul de „ciupercă", *moiță* figurează în *Materiale și cercetări dialectale* I, [București], 1960, p. 262 (una dintre sursele folosite de DLR), cu accentul pe [i], fapt nemenționat în dicționar, unde se indică numai accentuarea *móiță*.

[12] Dacă nu cumva și pentru cel de „ciupercă" (s-ar putea să fie vorba de o ciupercă foarte m o a l e).

[13] Vezi mai sus, §§ 2 și 5.

a fi puse în legătură cu *moale*; considerăm deci că redactorii DLR au procedat în mod inconsecvent când au admis — în grade diferite — această posibilitate pentru unele dintre cuvintele enumerate (*moiță, moină, moiște*) și au exclus-o pentru celelalte (*moică, moichiță, moioagă*). Mai mult, sub aspectul formei, ni se pare că legătura cu *moale* este mai evidentă la *moioagă* (clar analizabil) decât la *moină*, care s-ar putea chiar să nu fie un derivat de la *moale*, ci un postverbal de la *moina*[14].

7. Ezitările din DLR cu privire la admiterea identității segmentului *moi-* din cuvintele enumerate cu varianta *moi-* a temei din *moale* se explică, probabil, prin aparenta dificultate de a justifica formarea unui derivat substantival de la o variantă a unei teme adjectivale care este considerată, pe nedrept, „a pluralului", neglijându-se faptul că ea apare și în gen.-dat. sg. fem. *moi*[15]. Este adevărat că dacă, pentru a numi grindelul, s-a plecat de la *moale*, nu este ușor de răspuns la întrebarea de ce derivatul este, de exemplu, *moioagă* și nu **moloagă*. Greutăți de acest fel — repetăm, numai aparente — ne întâmpină însă într-o mulțime de alte cazuri (de ce de la *vale* avem derivatul *văioagă* și nu **văloagă* sau **văleoagă*?) și, totuși, acest lucru nu ne împiedică să admitem că un mare număr de cuvinte românești sunt derivate a căror bază conține o variantă a temei (a radicalului) alta decât cea caracteristică formei-tip sau să considerăm că segmentul corespunzător temei originare este supus, în cadrul derivatului, unor modificări care nu pot fi puse pe seama contextului fonetic.

Într-o serie de derivate de la *moale* diftongul devine [o] deoarece prima silabă a cuvântului-bază (respectiv, segmentul vocalic din *moal-*) își pierde accentul; înaintea sufixului *-og* (respectiv, a terminației *-oagă*) [l] nu putea deveni însă [i̯] sub acțiunea unor factori de ordin fonetic. Pe de altă parte, ar fi nejustificată presupunerea că există, în mod obligatoriu, o legătură specială între derivatele în care

---

[14] Vezi, de exemplu, N. Drăganu, *Verbele derivate cu sufixul* ***-ĭnare, -īnare, -anare*** *și postverbalelor lor*, în DR III, 1922–1923, p. 514 (*moină* < *moina* < lat. **mollīnare*); Alf Lombard, *Les verbes roumains issus de noms latins en* ***-io***, în BL XIV, 1946, p. 62–64 (*moină* < *moina* < lat. **molliōnare*).

[15] Cf. I. Pătruț, *Contribuții la studiul structurii morfologice a limbii române*, în CL X, 1965, 1, p. 32–33.

apare *moi-* și forma de gen.-dat. sg. fem. sau de pl. *moi*, legătură care n-ar exista între aceleași derivate și forma *moale*. Ni se pare, totuși, că lucrurile devin cât se poate de clare dacă ținem seamă de importanța analogiei în derivare, importanță subliniată, de exemplu, în *Gramatica* Academiei: „De la deprinderea de a modifica rădăcina în cursul flexiunii și la derivatele vechi sau influențate de flexiune s-a putut ajunge deci la ideea că la adăugarea unui sufix trebuie să apară o modificare în rădăcină“[16] (de subliniat însă faptul că nu este, totuși, vorba de o regulă; modificarea p o a t e să se producă, dar nu are caracter obligatoriu, după cum dovedesc chiar unele dintre exemplele discutate în acest articol).

Putem spune că în *moiță* și în cazurile similare apare radicalul din *moale* cu modificări care includ înlocuirea primului dintre termenii alternanței [l] ~ [i̯] cu celălalt termen; întrucât însă *moi-* apare și în flexiunea bazei înseși, putem spune tot atât de bine că *moiță* are ca punct de plecare o variantă a radicalului (temei) cuvântului *moale* în care [i̯] există deja[17], căci, evident, n-ar avea sens să ne punem întrebarea dacă *moal-* devine *moi-* „în momentul“ adăugării sufixului sau sufixul „selectează“ una dintre cele două variante preexistente ale temei lui *moale*. De observat însă că cele două formulări ale procesului sunt echivalente numai în unele cazuri; din punctul de vedere care ne interesează aici, *mălăoi* [mălău̯oi̯] (< *mălai*) și *flăcăuaș* sau *flăcăiaș* — pentru a cita unele dintre exemplele discutate de S. Pușcariu[18] — nu se află în aceeași situație: primului cuvânt nu-i corespunde o bază cu două sau mai multe variante ale temei, așa încât aici nu poate fi vorba de selectare, ci numai de o modificare analogică.

8. Ne-am oprit asupra câtorva aspecte — cunoscute, de altfel — ale mecanismului derivării, cu implicațiile lui morfologice și fonetice, nu numai pentru că, o dată admisă etimologia lui *moiță* (în lumina celor arătate), se clarifică și etimologia lui *moichiță* și a lui *moioagă*

---

[16] Academia Republicii Socialiste România, *Gramatica limbii române*. Vol. I. Ediția a II-a, revăzută și adăugită. Tiraj nou, București, 1966, p. 20. Cf. Pușcariu, *Études*, p. 297–304.

[17] Cf. I. Pătruț, *op. cit.*, p. 32.

[18] *Op. cit.*, p. 303.

(precum și a altor câteva cuvinte), ci și dintr-un motiv legat de o problemă de interes mai larg, pe care o vom discuta în continuare.

Partea etimologică a unor articole din DLR având ca titlu cuvinte care încep cu *moi-* ar putea crea impresia că nu s-a făcut o distincție suficient de netă între fenomenele provocate de contextul fonetic[19] și cele datorate altor factori. Această afirmație se bazează, până la un punct, pe constatările formulate mai sus: pe de o parte, se trimite la *moale* s.v. *moiște* și *moiță*, cuvinte ale căror sufixe încep cu [i] (la *moină*, care se află într-o situație diferită, apare aceeași trimitere, dar este adăugat și *moiște*, ca și cum acesta din urmă ar putea explica ceea ce nu se explică prin *moale*); pe de altă parte, *moică* este pus în legătură cu *moi*, nu cu *moale*, iar pentru *moioagă* nu se dă nici o indicație etimologică. Adăugăm, acum, că trimiterea la *moale* lipsește și la **moiete** și la **moișcă**, amândouă cu mențiunea EN; este adevărat că nu se cunoaște sensul exact al celor doi termeni, dar, întrucât este vorba de nume de pești, iar *molan*, *molatic*, *molâu*, precum și *moiță* (cu [i̯] înainte de sufix) — tot nume de pești — au fost puse, în DLR, în legătură cu *moale*, ne-am fi așteptat ca trimiterea la acest adjectiv să apară și la *moiete* și la *moișcă* (întocmai ca aceste ultime două cuvinte, și substantivul *molâu* este „numele unui pește nedefinit mai de aproape“, ceea ce, totuși, nu i-a împiedicat pe redactorii DLR să-l trateze, corect, în același articol cu adjectivul *molâu*, articol la sfârșitul căruia se indică etimologia „*moale*[1] + suf. *-âu*“).

S-ar părea, așadar, că posibilitatea derivării de la *moale* a fost admisă numai acolo unde [i] inițial de sufix ar fi putut determina transformarea lui [l] al radicalului în [i̯], în cadrul unui proces pur f o n e t i c (ce e drept, nu pentru toate cuvintele care îndeplinesc această condiție s-a trimis la *moale*; cf. *moișcă*). Așa s-ar explica faptul că — deși sinonim cu *molatic* și cu *moiță* și foarte asemănător ca sens cu *molan*, *moleac*, *molete* și *moliticău* — cuvântul *moioagă* nu a fost pus în legătură cu *moale*, iar *moică* a fost socotit, după cum am văzut, derivat din *moi*. Este însă indiscutabil că [i̯] din *moiște* [moi̯iște] și din *moiță* [moi̯iță] nu se explică prin natura vocalei de la inițiala sufixului; cf. *molicel*, *moliciune* (*moiciune* nu vine din *moale*,

[19] Cazul cel mai tipic, în acest sens, este cel al modificării vocalismului ca urmare a deplasării accentului de pe radical pe sufix.

ci, cum se arată în DLR, din verbul *moia*). Prin urmare, dacă prezența lui [i̯] în *moiște, moiță*, se explică altfel decât printr-un fenomen datorat contextului fonetic (și anume în felul arătat mai sus[20]), o explicație analoagă este valabilă și pentru [i̯] din *moică*, iar, după aceste considerații, credem că etimologia cuvintelor *moioagă, moiete* și *moișcă* este „la îndemâna oricui".

Ușor de găsit ni se pare și etimologia lui **moioacă** „colilie". Legătura semantică dintre *moioacă* și *moale* este în afara oricărei îndoieli: colilia este o „plantă ierboasă, cu tulpini numeroase și foarte subțiri, acoperite cu peri albi și m o i"[21] (DA, s.v. *colilie*; vezi și citatul, foarte concludent, care figurează în DLR: „Iarbă d-a moale, moioacă"). După toate probabilitățile, singura explicație a faptului că *moioacă* poartă mențiunea EN constă în „nepotrivirea" (numai aparentă!) dintre *moale* și forma în discuție: [l] în *moale*, [i̯] în *moioacă*.

9. Dacă presupunerea formulată mai sus cu privire la situațiile în care redactorii DLR au admis derivarea din *moale* este infirmată de faptul că tot un derivat de la acest cuvânt este considerat și verbul **muia** (aici vocala sufixului este [a] și, prin urmare, ea n-ar putea fi nicidecum socotită drept cauză a unei transformări fonetice [l] > [i̯]), înseamnă că devine și mai evidentă contradicția dintre felul cum sunt tratate, sub raportul etimologiei, *moică, moiete* și, mai ales, *moioagă*, pe de o parte, și *moiște*, pe de alta: din moment ce [l] al adjectivului *moale* a putut deveni [i̯], înaintea unui sunet diferit de [i], în *muia* (respectiv, varianta *moi-* a temei a putut servi ca bază a derivatului), de ce nu s-ar fi întâmplat același lucru și în *moică, moiete* și *moioagă*? Dacă prezența lui [i̯] nu este dependentă de natura vocalei inițiale a sufixului, este clar că *moică, moiete* și *moioagă* intră în aceeași categorie cu *moiște* (precum și cu *moișcă, moiță*). În ce ne privește, credem că etimologia lui *muia* dată de alte dicționare (vezi, de exemplu, CDDE, nr. 1146) — lat. *molliare, cu descendenți în diverse limbi romanice — are mai multe șanse de a fi cea justă: prin alternanța vocalică cu trei termeni dintre care unul este [u], *muia* se grupează împreună cu cuvintele din cel mai vechi fond[22], în timp ce cuvintele din familia

---

[20] Vezi § 7.

[21] Spațiat de noi.

lui *moale* despre care avem motive să credem că s-au format, de la acest adjectiv, într-o epocă relativ recentă sunt caracterizate, în regulă generală, prin vocalismul [o], nu [u], în silabă neaccentuată[23].

10. Cuvintele nume de pești care conțin varianta *moi-* a temei lui *moale* și pe care le-am discutat mai sus constituie o serie paralelă cu cea a numelor de pești formate de la *moal-* (devenit *mol-* în silabă neaccentuată): pe de o parte, **moică, moichiță, moiete, moioagă, moișcă, moiță*; pe de altă parte, *molan, molaș, molatic, molău, moleac, molete, moliticău, molâu, moloi*. Din punctul de vedere al formei, raportul dintre *moiete* și *molete* (derivate cu același sufix) este identic cu cel dintre *cărămizar* și *cărămidar*, iar raportul dintre un termen oarecare al primei și un termen (cu sufix diferit) al celei de a doua serii este foarte asemănător cu raportul dintre *băiețandru* și *băietan, ziler* și *ziuaș* etc.[24].

Considerăm că rândurile precedente ilustrează, o dată în plus, valabilitatea tezei potrivit căreia „l'histoire d'un mot peut être éclairée par ce qui s'est passé autour de lui, par le comportement d'autres mots auxquels il est rattaché d'une manière ou d'une autre" și, implicit, avantajele folosirii în cercetările privitoare la originea cuvintelor a metodei numite de acad. Al. Graur e t i m o l o g i e c o l e c t i v ă[25].

LR XXI, 1972, 4, p. 285–292.

---

[22] Alf Lombard, *Le verbe roumain. Étude morphologique*. Tome I, Lund, 1954, p. 129: alternanța [oa] ~ [o] ~ [u] „est propre surtout aux verbes de l'ancienne souche".

[23] În legătură cu vocalismul perechilor de forme de tipul *floare — floricică*. A. Lombard observă (în lucrarea precitată, p. 30) că „l'alternance «*oa* tonique/*o* atone» est devenue aussi régulière que l'alternance «*oa* tonique/*u* atone» l'était au début". După părerea noastră, deși prezintă alternanța [oa] ~ [o], nici **moia** (înregistrat în DLR, s.v. *muia*) nu este un derivat din *moale*; avem a face doar cu o refacere a vocalismului din unele forme ale lui *muia*, sub influența lui *moale* și a derivatelor lui.

[24] Cf. Pușcariu, *Études*, p. 298–299.

[25] Alexandru Graur, *Étymologie collective*, în *Linguistique contemporaine. Hommage à Eric Buyssens*, [Bruxelles, 1970], p. 83–86 (pasajul reprodus se află la p. 84).

EXPRESIA *MII ȘI FĂRÂME*: CÂTEVA PRECIZĂRI

Expresia din titlul acestei note a fost discutată de Șerban Țicăloiu în LR XIV, 1965, 4, p. 429–431. După părerea autorului citat, primele două cuvinte ale expresiei reprezintă rezultatul transformării adjectivului *mici*, care, datorită unei serii de fenomene fonetice și unei false interpretări semantice, a ajuns să fie „rupt în două: pe de o parte *mii*, de alta *și*“ (p. 430).

Prefacerea, admisă de autor, a grupului africată prepalatală + [f] din *mici fărâme* în [ș´] + [f] este un fenomen posibil. Este, de asemenea posibilă transformarea lui [i] în [ii̯], în momentul în care vorbitorii au identificat pe [mi] din **mi și fărâme* cu forma de plural a numeralului *mie*; și după părerea noastră, [mii̯] provine din [mi]. Nu credem însă că *și* este continuatorul africatei din forma adjectivală *mici*. Ș. Țicăloiu este de părere că, după transformarea africatei în [ș´], s-a petrecut — „sub influența conjuncției *și*?“ — următorul fenomen: „palatalizarea lui *ș´* din *miș´* este simțită și rostită ca un sunet de sine stătător. Din *ș* și din palatalizarea lui, ajunsă *i*, se naște conjuncția *și*“ (p. 430). Considerăm că explicația aceasta trebuie înlăturată, ca nesatisfăcătoare, nu atât din motive de ordin fonetic (am putea admite, în ultimă instanță, că [ș´] a devenit, printr-o greșită interpretare, [și]), cât pentru motivul că o serie de fapte de altă natură indică — am putea spune, impun cu forța evidenței — pentru prima parte a expresiei *mii și fărâme* o altă origine decât cea propusă de Ș. Țicăloiu (*mici* > [miș´] > [mi și] > [mii̯ și]).

Expresia *mii și fărâme* provine nu din *mici fărâme* (cu un adjectiv ca prim termen), ci din *mici și fărâme*, în care primul cuvânt nu este

nicidecum pluralul adjectivului *mic(ă)*, ci substantivul *mică* „fărâmă" (< lat. *mica*). Dicționarele înregistrează, de obicei, un cuvânt *mică* cu sensul de „clipă" sau cu un sens asemănător, în expresii ca *într-o mică de ceas* (sau *de vreme*) „într-o clipă, foarte repede", *pe mică, pe ceas*, „foarte des, mereu" (vezi, de exemplu, DLR, s.v. *mică*[1]). Nu ne interesează aici dacă *mică* „clipă" este sau nu același cuvânt cu *mică* „fărâmă"; prima dintre cele două posibilități a fost acceptată, recent, printre alții, de G. Giuglea, CL VII, 1962, 1, p. 150–151, într-o notă al cărei titlu cuprinde, alături, expresiile *(a face) mici-fărâme* și *pe mică, pe ceas*; în DLR, unde figurează numai *mică* din locuțiunile adverbiale cu sens temporal-modal, etimologia probabilă indicată este lat. *mica* „fărâmă", trimițându-se la v. sl. *migŭ* „clipă" numai pentru varianta *migă* (etimonul slav a fost propus — pentru varianta cu consoană surdă, singura avută în vedere — încă de A. Graur, în BL VI, 1938, p. 156). Important este faptul că *mică* cu sensul de „fărâmă" există, dacă nu independent (în limba actuală), cel puțin în cadrul unei expresii, și anume tocmai în cea care poate explica foarte bine pe *mii și fărâme*; expresia este înregistrată și ilustrată cu un citat în CDDE, nr. 1093 (*l-a făcut mici și sfărâme*; forma celui de-al doilea substantiv — cu sau fără [s] la inițială — nu a jucat nici un rol în procesul care a dus la apariția lui *mii* în loc de *mici*). Cuvântul poate fi recunoscut, după G. Giuglea, *loc. cit.*, p. 150, și în *sfârmica* (probabil, rezultatul unei contaminări) și, după V. Frățilă, „Analele Universității din Timișoara". Seria științe filologice,V, 1967, p. 235, nota 3, într-un alt verb,*fărimica* (tot o contaminare), pentru a nu mai vorbi de numeroasele derivate (de dată latină) înregistrate în CDDE, nr. 1094–1098.

Chiar dacă pentru *mici și (s)fărâme* n-am fi dispus de nici o atestare, am fi avut dreptul să reconstruim această expresie, având în vedere, pe de o parte, existența lat. *mica* și, pe de altă parte, ținând seamă de faptul că *mici și (s)fărâme* se încadrează perfect, sub aspect structural și semantic, în seria, bine reprezentată cantitativ, a expresiilor de tipul „substantiv$_1$ + *și* + substantiv$_2$" în care cele două substantive au același sens sau sensuri asemănătoare (avem a face aici, după Iordan, *Stilistica*, p. 256 și 258, cu un tip special de repetiție, și anume cu „repetiția semantică"). De remarcat că multe dintre aceste expresii, întocmai ca *mici* — respectiv, *mii* — *și fărâme* apar mai ales în combinație cu verbul *a (se) face*: *foc și pară, luntre și punte, oale și*

urcioare, praf și pulbere; în special paralelismul dintre *mici și fărâme* și *praf și pulbere* este izbitor (cf. G. Giuglea, *loc. cit.*, p. 149–154, unde sunt discutate pe larg câteva dintre aceste expresii, precum și altele, fie identice, fie deosebite ca structură, dar caracterizate, toate, prin faptul că includ „dublete lexicale").

În ce privește aspectul fonetic al chestiunii, subliniem că simplificarea grupului africată + fricativă din *mici și*... este la fel, dacă nu și mai ușor de înțeles decât cea presupusă de Șerban Țicăloiu în *mici fărâme*; explicând apariția lui [mi și] din *mici și*..., avem și avantajul că putem invoca unele cazuri similare sau identice, cum sunt [fa și tu] „faci și tu" (relativ frecvent), [douăzeși] „douăzeci și..." (curent).

Rezultă din cele arătate mai sus că *și* este originar, și nu un cuvânt născut din „palatalizarea" lui [ș´]. Ș. Țicăloiu are însă dreptate când susține că actualul *mii* provine din [mi].

Cât despre *mici fărâme*, dacă, într-adevăr, primul cuvânt este simțit aici ca adjectiv, expresia originară a putut ajunge la această formă din aceleași cauze care au dus la „recunoașterea" lui *mii* în prima parte a formulei: ca urmare a unei tendințe de „motivare", în momentul în care *mică* a ajuns, în anumite graiuri, să fie folosit numai în expresia *mici și fărâme*, vorbitorii graiurilor respective au identificat pe *mici* cu forma adjectivală omofonă, ceea ce i-a determinat să lase la o parte pe *și*, care contravenea logicii. Dar este oare sigur că primul termen din *mici fărâme* este simțit ca adjectiv? Cu *mici* interpretat ca substantiv — chiar fără sens determinat — expresia ar fi, ca structură, paralelă, până la un punct (și, evident, cvasiidentică în ce privește sensul) cu *bucăți-bucățele* (aceasta este interpretarea care apare la G. Giuglea, *loc. cit.*, p. 150, ceea ce se poate deduce din felul cum e scrisă expresia, cu cratimă între cei doi termeni: *mici-fărâme*).

Ș. Țicăloiu consideră (p. 430) că *și* din *mii și fărâme* a fost înlocuit cu *de* pentru a se evita un nonsens. Nu este exclus ca lucrurile să se fi petrecut în acest fel; credem, totuși, că nu se poate afirma cu certitudine că *mii de fărâme* provine neapărat din *mii și fărâme*, și nu este obișnuita construcție numeral + *de* + indiferent ce substantiv.

Lăsând la o parte construcția *mii fărâme*, raportul dintre aspectele discutate mai sus ale expresiei noastre (este vorba de o singură expresie din punct de vedere istoric) ar fi, după S. Țicăloiu, următorul:

(1) *mici* [adj.] *fărâme* > (2) *mii și fărâme* > (3) *mii de fărâme*. Presupunând că *mici fărâme* (sau, poate, mai curând *mici-fărâme*) este o construcție mai nouă decât *mici și fărâme* (ceea ce nu poate fi considerat absolut sigur), explicația din rândurile de mai sus poate fi reprezentată, schematic, astfel:

(1) *mici* [subst.] *și fărâme* > { (2a) *mii și fărâme* > (eventual) *mii de fărâme*
(2b) *mici* [probabil, subst.] *fărâme*. }

Conjuncția *și* n u a a p ă r u t, ci s-a menținut sau a d i s p ă r u t în cursul evoluției expresiei discutate.

LR XVIII, 1969, 1, p. 90–92.

Mandalău. Are, în Oltenia și în Banat, sensul de „fiertură îngroșată cu făină", care, evident, este apropiat de cel al lui *mămăligă*. Faptul că în Banat mămăliga se numește și *mandră* (vezi DLR, s.v. *mandră*², sensul 1) ne determină să credem că de la acest termen s-a format, cu sufixul *-ălău*, derivatul **măndrălău*, respectiv, **mandralău* (cu trecerea la [a] a lui [ă] din silabele protonice), din care, ulterior, prima lichidă a dispărut, prin disimilare, și astfel s-a ajuns la *mandalău*.

După toate probabilitățile, *măndălău* (sinonim cu *măndălaci*) „rămășiță de la storsul untului din sâmburii de nucă" (Bărbuț, *Dicț. olt.*) este unul și același cuvânt cu *mandalău*. Pentru sens cf. *mălai* „turtă făcută din făină de mei, de porumb sau de alte cereale", dar — cum se arată în DLR, s.v., 4 — și „turtă formată prin presarea reziduurilor rămase după extragerea uleiului din semințele plantelor oleaginoase"; *terci* „mămăligă foarte moale", dar și „rămășițe de la fiertul rachiului de fructe" (DLR, s.v., 1).

Mangal. Avem în vedere pe *mangal*², „cu sens neprecizat". Unicul citat (dintr-un basm) dat în DLR este următorul: „Este un mangal așa făcut, că se suie singur în cer și singur dă pe pământ".

Credem că autorii dicționarului au avut dreptate când n-au acceptat părerea lui V. Bogrea, DR III, 1922–1923, p. 876, conform căreia *mangealâc* „pârghie" (după DLR și „balistă") „ar putea explica numele acelui misterios *mangal* din basme..., mai bine decât turc. *manghala* «espèce de damier»": din *mangealâc* ar fi fost de așteptat să se formeze, prin eliminarea părții finale, **mangeal*.

După opinia noastră, la originea lui *mangal* se află gr. biz. μάγγανον „engine, machine, contrivance" (E. A. Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods (From B.C. 146 to A.D. 1100)*. II, New York, s.a., p. 725, s.v., sensul 1). Considerăm deci că avem a face cu o variantă a lui *mangan*, tradus de CDER, nr. 5058, „artefacto" și explicat prin cuvântul grecesc („mgr." = mediogrecesc) citat. *Mangan* cu acest înțeles nu figurează în DLR, unde este însă înregistrat pluralul *mangane* „(cu sens neprecizat; probabil) diverse obiecte necesare la un joc (de societate)", explicat astfel: „Cf. ngr. μάγγανον «unealtă, ustensilă»".

Fluctuația între nazale și lichide fiind frecventă în contexte care favorizează producerea unor asimilări sau disimilări, prezența lui [l] în *mangal*, în locul lui [n] al etimonului, nu pune probleme; cf. *mătrăgulă, moșmoală*, variante ale lui *mătrăgună*, respectiv, *moșmoană* (DLR).

Întemeindu-ne pe cele arătate mai sus, suntem de părere că în citatul reprodus la începutul acestei note *mangal* înseamnă „aparat, mecanism (miraculos)". Același cuvânt apare însă și în contexte ca următoarele, în care denumește o ființă: „Ascultați, băieți, mai grăiește mangalul"; „După povața mangalului, băiatul a băgat într-unul cuișoare..., într-altul pietre scumpe" (acestea sunt ultimele două dintre cele trei citate date de I. C[oteanu] LR XV, 1966, 2, p. 134, cu mențiunea că ele provin, toate, din basmele publicate de C. Rădulescu-Codin; primul citat este cel din care partea esențială se regăsește în DLR). Pe baza unei comunicări de la Vasile Surdu, I. Coteanu, LR XV, 1966, 5, p. 483, menționează că *mangal* are sensul de „drac" într-o localitate din sudul Munteniei și propune definirea termenului în discuție prin „spirit rău, drac".

Credem că la originea lui *mangal* cu cel de al doilea înțeles — după opinia noastră, „vrăjitor" — se află tot gr. biz. μάγγανον, dar nu cu sensul la care ne-am referit mai sus, ci cu cel de „charm, spell, enchantment, philter" (vezi articolul citat din dicționarul lui E.A. Sophocles, sub 3). Presupunem că de la **mangal* „vrajă, farmec" s-a format un verb, **măngăli* sau **măngălui* „a vrăji, a fermeca", iar apoi, prin derivare regresivă, de la acest verb s-a format *mangal* „vrăjitor".

Mangalăi. Figurează în DLR ca formă de plural a unui adjectiv „cu sens neprecizat". Ținând seamă, pe de o parte, de cele arătate în nota precedentă cu privire la fluctuația între nazale și lichide și, pe de

altă parte, de existența substantivului *mângănie*, cu sensul „vrăjitorie, magie" (după DLR, din ngr. μαγγανεία), credem că nu greșim atribuind un sens apropiat de acesta lui *mangalăi* din citatul dat în dicționar (fragment dintr-o poezie populară): „Ochii tăi-s mangalăi/ Și mărâncă [sic] boii mńei".

După părerea noastră, cuvântul din titlul notei de față provine, indirect, din gr. biz. μάγγανον, la care ne-am referit în nota precedentă. La prima vedere, **mangalău* ar putea fi considerat un adjectiv derivat cu sufixul *-ău* de la substantivul **mangal* „vrajă"; în acest caz, ar urma să atribuim formei *mangalăi* din versurile reproduse sensul „miraculoși, înzestrați cu puteri supranaturale". Ipoteza unei asemenea utilizări a lui *-ău* (adică pentru formarea unui adjectiv de la un substantiv cu înțelesul de „vrajă") nu ni se pare însă verosimilă: dacă *mangalăi* ar fi o formă adjectivală, subiectul, subînțeles, al ultimei propoziții din citat ar fi *ochii*; după părerea noastră însă, sensul propoziției este nu „ochii mănâncă boii", ci „mangalăii mănâncă boii". Credem deci că **mangalău*, format de la un verb, **mângăli* sau **mângălui* „a vrăji" (< *mangal*), este un substantiv (nu un adjectiv) cu sensul de „vrăjitor", prezent și în conținutul semantic al lui *mangal*.

Mangul. Este un sinonim al lui *mangaliță*, denumire a unei rase de porci. Acesta din urmă provine, după DLR, din magh. *mangalica*, *mangolica*; în articolul respectiv se adaugă însă: „pentru variantele *mangulită, mânguleț*, cf. scr. *mangulica*". La două variante ale etimonului maghiar (cu deosebirea că a doua este *mangolica*) trimite și Tamás, EWUER, s.v. *mângăliță*; tot acolo citim: „Rum. *mangŭl* 'id.' dürfte unmittelbar mit dem serb. Worte [scr. *mangulica — n.n.*] zusammenhängen".

Indicația etimologică dată în DLR s.v. *mangul* (cu varianta *mangol*; ambele variante, paroxitone) este următoarea: „cf. magh. *mangó*". După opinia noastră, *mangul* nu poate fi pus în legătură cu magh. *mangó* (din care ar fi fost de așteptat să avem în românește o formă de tipul **mângău*) și nu provine direct nici din cuvântul sârbocroat citat. Avem a face cu o formație regresivă de la varianta *mangulită* (cu accentul pe silaba inițială sau pe penultima). Perechea *mangul — mangulită* fiind paralelă, din punct de vedere fonetic, cu perechea *bivol — bivoliță*, este probabil că aceasta din urmă a jucat un rol în crearea formei *mangul*.

Manișcă. Deși numai primul sens al cuvântului, „plastron", este identic cu cel al etimonului indicat în DLR — rus. *манишка* —, am putea admite, în ultimă instanță, că plecându-se de la el s-a ajuns la toate celelalte sensuri înregistrate în dicționar, inclusiv la cel de sub 5, (la. pl.) „bretele la pantaloni", dat cu mențiunea „neobișnuit". Tot neobișnuite — și neașteptate în raport cu înțelesul termenului rusesc — ni se par cele două subsensuri de sub 4: „manșetă" (Pipirig — Târgu-Neamț) și (la pl.) „mânecări de lână" (Peștișani — Târgu Jiu). Trecând însă peste aceste dificultăți (poate că nu de neînlăturat), întrebarea care se pune este dacă termenul rusesc poate sta la baza regionalismului atestat în apropiere de Târgu Jiu. După părerea noastră, răspunsul la această întrebare este negativ.

Ținând seamă, simultan, de aspectul semantic și de cel geografic al chestiunii, credem că punctul de plecare al lui *manișcă* „mânecări de lână" este scr. *manica* „manchon" (Dayre et al., HSFR) și că la forma din titlul acestei note s-a ajuns prin intermediul lui **maniță* (diferit de *maniță* „numele unei stofe", fără etimologie în DLR). Modificarea (substituția) produsă în partea finală a formei mai apropiate de etimon este explicabilă prin faptul că *-iță* a fost interpretat ca sufix (cf. perechile *măturiță–măturișcă, sitiță–sitișcă*; DLR).

Probabil că nici *manișcă* „tiv, cusătură, refec la manșetele cămășii" (unul dintre subsensurile de sub 3), atestat — după cum rezultă din sursele la care se trimite — în Oltenia și în Muscel, nu provine din rusă, ci din sârbocroată.

Așadar ne găsim în prezența fie a două cuvinte omonime, fie a unui cuvânt cu etimologie multiplă.

Marbotin. Apare într-o poezie populară culeasă, cum se arată în sursa la care trimite DLR, dintr-o localitate aflată în județul Vâlcea. Prudența reflectată de cuvintele „(cu sens neprecizat, probabil)" plasate înaintea glosării „măr botan" este justificată, dat fiind că din context nu rezultă altceva decât că avem a face cu un nume de plantă. În poezie este vorba despre un car „Cu roate de rozmarin, Cu spițe de marbotin" (se continuă cu versurile, nereproduse în DLR, „Cu obezi de calomfir, Cu jugul de trandafir, Cu proțap de busuioc Și cu leuci de siminoc").

Indicația etimologică dată la sfârșitul articolului este următoarea: „cf. *botan* (în sintagma *măr botan*)". După DA, *botan*, atestat numai ca atribut al lui *măr*, este „derivat, probabil, din *bot*, prin suf. *-an* (cu

înțelesul de «botos»)". Printre numele de soiuri de măr din lista dată de S. Pușcariu, DR II, 1921–1922, p. 705–706, *botan* apare (la p. 705) însoțit de trimiterea „cf. *botanic* la Borza" (este vorba despre un studiu mai vechi al lui Al. Borza; în Borza, DE, *botan* și *botanic* nu figurează).

S-ar putea presupune că (*măr*) *botan* a fost înlocuit cu *(*măr*) *botin* din necesități de rimă și că, ulterior, această sintagmă a fost interpretată ca un singur cuvânt. Este o presupunere care pare a fi sprijintă de ceea ce găsim în textul unei alte poezii populare: „Să-mi facă d-un cărugian, Cu obezi de măr botan, Cu căpățâni de moșdrean, Cu spițe de odolean Și osii de leuștean; Leucile de rozmalin [sic], Loitre[le] de calomfir, Inima de trandafir" (*Folclor din Oltenia și Muntenia. Texte alese din colecții inedite*. II [Ediție îngrijită de Gheorghe Alexe și Vasile D. Nicolescu, București], 1967, p. 488; textul a fost cules de Teodor Bălășel dintr-o localitate apropiată de Drăgășani). Așadar și de data aceasta este vorba despre un car ale cărui părți sunt confecționate din diverse materiale vegetale.

În ciuda faptelor prezentate mai sus, credem că între *botan* și *marbotin* nu există nici o legătură. După părerea noastră, partea finală a lui *marbotin* nu este altceva decât rezultatul unei deformări a lui *gutii*, una dintre variantele lui *gutui* (altă denumire a gutuiului este *măr-gutui*; vezi, DA, s.v. *gutuiu*).

Lăsând la o parte înlocuirea cu [o] a lui [u] din prima silabă, care nu pune probleme (cf. fluctuațiile de tipul *cucon* ~ *cocon* și prezența lui [o], în loc de [u], în poziție protonică, în variantele neliterare ale unor cuvinte: *boletin, corent* etc.), trebuie să recunoaștem că nu sunt ușor de explicat nici substituirea lui [g] cu [b] și a lui [i̯] cu [n], nici contopirea într-un singur cuvânt a lui **botin* cu un alt element, care, evident, este *măr* (că avem a face cu un cuvânt, nu cu două, rezultă din prezența lui [a] în prima silabă a lui *marbotin*; [ă] din secvența **măr botin* s-ar fi menținut ca atare). De remarcat, totuși, că înlocuirea [g] cu [b] nu este un fenomen chiar atât de rar cum s-ar putea crede la prima vedere: vezi *tărăboanță* „roabă", *bubău* „manta", *bumb* „nasture" < magh. *targonca*, respectiv, *guba, gomb* (Király, *Contacte*, p. 157, 166; autorul notează, la p. 166, că în ultimele două cazuri s-a produs o asimilare; evident, *tărăboanță* se află în altă situație). Mai importantă este însă constatarea că este atestat (în Bihor) termenul *măr butii* „gutui" (vezi Borza, DE, p. 55, s.v. *Cydonia oblonga*). În ce privește pe [n], care a luat locul lui [i̯], este posibil, de data aceasta,

ca schimbarea să se explice prin necesități de rimă; substituția s-a produs în segmentul nesilabic al secvenței care face parte din rimă, în timp ce elementul esențial, [i] accentuat, s-a păstrat (fenomenul este deci diferit de ipotetica transformare a lui *botan* în **botin*).

Ca exemplu de „sudare" într-un cuvânt a două cuvinte poate fi citat — pe lângă compusele *măr-gutui* (menționat mai sus) și *măr-gutuie* „gutuie" (DLR, s.v. *măr*[2]), unde, totuși, cele două elemente au o oarecare autonomie — termenul *mărgutiu*, înregistrat (într-o localitate din județul Cluj) cu sensul de „portocală" (Vasile Feneșan și Mircea Seche, în *Lexic regional*. Redactor coordonator: Lucreția Mareș. II, București, 1967, p. 78).

Transformarea într-un singur cuvânt a unei secvențe de două elemente lexicale — în cazul nostru *măr gutii* > *măr butii* > *marbotin* — este reversul fenomenului prin care de la *matostat* s-a ajuns la *măr tostat* (pentru acesta din urmă vezi V. Bogrea, DR IV, 1924–1926, 2, p. 892–893; ca și *marbotin, măr tostat* a fost înregistrat într-un text folcloric).

Ținând seamă de faptul că *măr butii* înseamnă „gutui" și admițând că, așa cum am încercat să demonstrăm, de la *măr butii* s-a ajuns la *marbotin*, considerăm rezolvată problema sensului acestuia: nu este de crezut că, în versul reprodus la începutul notei de față, *marbotin* ar putea să însemne altceva decât „gutui".

Mastroacă. Este un sinonim al lui *prostituată* și a fost înregistrat în DLR cu mențiunea „argotic". Credem însă că *mastroacă* nu poate fi despărțit de *mazdroancă* „fată bătrână" (vezi, mai jos, nota consacrată acestui cuvânt) și de *mazdroană* „femeie nesuferită, gură-livă și neserioasă; fată bătrână" (pentru această ultimă formă vezi Bărbuț, *Dicț. olt.*), care nu sunt elemente argotice; toate cele trei forme au structuri fonetice și sensuri care nu presupun cu necesitate apartenența lor la un vocabular cu circulație limitată la un grup social mai mult sau mai puțin închis.

După părerea noastră, la originea lui *mastroacă* se află slavonul **мастропа**, atestat în secolul al XVI-lea și tradus de Miklosich, *Lexicon*, „lena", deci „codoașă, mijlocitoare". O evoluție de la acest sens la cel de „prostituată" este ușor de admis, iar înlocuirea lui [p] cu [k] poate fi explicată prin atracția exercitată asupra lui **mastroapă* de numeroasele cuvinte — în mare parte derivate — terminate în *-oc* (masculine și neutre), *-oacă* (feminine); cf. *miștoc* „oală în care se fac

diverse amestecuri" (< germ. *Mischtopf*; DLR) și variantele *mincioc*, *micioc* și *miciop* ale lui *minciog* (DLR).

Mazdroancă. Faptul că sensului indicat în DLR, „fată care a îmbătrânit nemăritată", i se adaugă adesea o conotație peiorativă ne determină să credem că acest cuvânt provine din *mastroacă* „prostituată", discutat în rândurile precedente (în conținutul semantic al acestuia elementul peiorativ este fundamental).

Prin interpretarea ca sufix a segmentului final al lui *mastroacă* se explică satisfăcător substituțiile care au dus la apariția lui *mazdroancă* și a lui *mazdroană* (această din urmă variantă, neînregistrată în DLR; pentru sens vezi mai sus, nota *mastroacă*). Cu privire la *-oancă* sau *-oană*, în loc de *-oacă*, cf. *bulboană*, cu varianta *bulboacă* (DEX) și perechea de derivate (de la *pită*) *pitoacă* „iască" și *pitoancă* „numele mai multor specii de ciuperci" (DLR). Pentru [zd], în loc de [st], cf. *azdrunca* < *astruca* (V. Frățilă, LR XIX, 1970, 6, p. 541), *măzdăgău*, variantă a lui *mestecău* (DLR).

Mazdrop. Înseamnă „bărbat înalt, vlăjgan". Plecând de la constatarea că acest cuvânt are o formă asemănătoare cu *mastroacă*, *mazdroană* și *mazdroancă*, credem că *mazdrop* provine, indirect, din termenul slavon prin care se explică și celelalte trei cuvinte (sau numai două, dacă admitem că *mazdroană* și *mazdroancă* reprezintă o singură unitate lexicală).

Cum reiese din cele arătate mai sus, s.v. *mastroacă*, presupunem că, la un moment dat, a existat un feminin **mastroapă*, formă mai apropiată de etimon decât formele atestate; după **mastroapă* a fost creat substantivul masculin **mastrop*. Pentru [zd], în loc de [st], vezi nota *mazdroancă*.

Măgulică. Pe baza unei comunicări din Bran — Brașov, cuvântul este definit „bucată de pânză (în trei colțuri) de pus pe cap". Se înțelege că, dacă două dintre cele trei colțuri sunt legate sub bărbie, măgulica acoperă obrajii persoanei care poartă o basma de felul celei descrise aici. Așa stând lucrurile, ni se pare evident că *măgulică* este un derivat de la *magulă* (proparoxiton; variante: [mắgulă] și [măgúlă]), cuvânt împrumutat din neogreacă și definit astfel în DLR: „fiecare dintre cei doi umeri ai obrajilor, pomeți; p. e x t. obraz" (în același articol este menționat un subsens pe care *măgulică* îl are în limbajul blănarilor: „pielea de pe fălcile unui animal").

Măzălui. Înseamnă „a mâzgăli; a vopsi“ și provine — ca și varianta *măzăli* — din magh. *mázol* (etimologia dată în DLR; vezi și cele arătate mai jos, s.v. *mozoli*). În același articol figurează însă, ca variantă, și forma *mazai*, care, cum vom încerca să demonstrăm, nu poate fi pusă în legătură cu cuvântul maghiar citat.

Cele două (sub)sensuri cu care a fost înregistrată forma *mazai*, pe baza unei comunicări din Straja — Rădăuți, anume „a scrie rău“ și „a mânji“ (desigur, primul dezvoltat din cel de al doilea), nu contrazic soluția adoptată de autorii dicționarului, care, totuși, este nesatisfăcătoare din punct de vedere fonetic: consoana [l] a presupusului etimon nu avea de ce să dispară, așa încât, spre deosebire de *măzălui*, *măzăli*, forma *mazai* nu poate să descindă din magh. *mázol*.

După părerea noastră, ne găsim în prezența a două cuvinte distincte. La originea lui *mazai* (sau **măzăi*, dacă facem abstracție de o particularitate fonetică a graiurilor din Bucovina: trecerea lui [ă] protonic la [a]) se află ucr. *мазати* „a unge, a lipi; a mâzgăli, a păta, a mânji“ (DUR).

Mândăi. Cel puțin ultimele două dintre cele trei verbe care figurează în definiția dată în DLR — „a sfărâma, a freca, a amesteca“ — desemnează acțiuni executate atunci când se prepară o „fiertură îngroșată cu făină“, cum este cea numită *mândău*, în Banat (vezi nota următoare), deci în regiunea în care circulă și verbul *mândăi*. Întemeindu-se pe aceste fapte, considerăm că *mândăi* este un derivat de la *mândău*.

Mândău. Are același sens și a fost înregistrat în aceeași regiune (Banat) ca și *mandalău* (vezi nota cu acest titlu). După părerea noastră, *mândău* provine din *mandalău* (< *mandră*), probabil, prin intermediul variantei *măndălău* (nu este de presupus o derivare directă din *mandră*: [r] dintr-un ipotetic **mândrău* n-ar fi avut nici un motiv să dispară).

Nu pun probleme nici prezența lui [ă], alături de [a], în poziție protonică, în variante ale aceluiași cuvânt, nici fluctuația [ă] ~ [î], în același context accentual, înainte de grupuri consonantice cu o nazală ca prim element; vezi, în DLR, perechi de variante ca *mândaș* — *măndaș*, *mângălău* — *măngălău* și, în Bărbuț, *Dicț. olt.*, *mânduc*, sinonim cu *măndălău* și *măndălaci* (menționate de noi s.v. *mandalău*).

Pentru substituția produsă în partea finală a lui *măndălău* (*-ălău* > *-ău*) cf. perechile de derivate *mâncălău* — *mâncău*, *mestecălău* — *mestecău* „făcăleț“.

Mârșolit. Atât sensul — „slab, costeliv" —, cât și forma cuvântului indică apartenența lui la familia în care intră și cei doi temeni la care se trimite în secțiunea etimologică a articolului: „cf. *mârșav*, *mârșăvi*". Ultimul înseamnă, printre altele, „a slăbi" și este, cum se arată în DLR, un derivat de la *mârșav*, cu sensul de bază „slab, costeliv, jigărit". Din aceeași familie face parte *mârșă* „oaie slabă", după DLR „derivat regresiv de la *mârșav*", dar considerat de noi (LR XX, 1971, 6, p. 582–583 = Avram, CE, p. 66) un împrumut din slavă (v. sl. *mrŭša* „cadaver").

Indiferent care este originea lui *mârșă* — sensul atestat al acestuia reprezintă, foarte probabil, rezultatul unei restrângeri a sensului „animal slab" —, credem că de la același *mârșă* s-a format un verb (**mârșoli*; cf. *mârșăvi* < *mârșav*) al cărui participiu coincide formal cu adjectivul din titlul acestei note.

Cu privire la sufixul *-oli* din **mârșoli* vezi *Formarea cuvintelor în limba română*. Volumul al III-lea. *Sufixele*. I. *Derivarea verbală* de Laura Vasiliu, [București], 1989, p. 81–83 (câteva dintre exemplele date la p. 83: *mânzoli, rânzoli, scârboli*).

Mâscăi. Sensul indicat în DLR, „a se mișca nervos, a se zbate", nu reiese din unicul citat: „Vre să plângă, să mâscăie" (din ALR I, material netipărit). Presupunem că aici *a se mâscăi* înseamnă „a se smiorcăi" (definiția din dicționar ar corespunde deci mai degrabă unei acțiuni care însoțește uneori smiorcăitul, mai ales când este vorba despre un copil care se împotrivește unei porunci). Dacă presupunerea noastră reflectă realitatea, înseamnă că *mâscăi* și *smiorcăi* sunt sinonime.

Printre variantele lui *smiorcăi* se numără *smâcâi*; este ușor de admis că de la această formă s-a putut ajunge, prin metateză, la *mâscăi*. Credem așadar că forma cu [m] inițial poate fi grupată, împreună cu *smâcâi*, în categoria variantelor lui *smiorcăi* (provenit dintr-o onomatopee).

Micăcior. Circulă prin nordul Transilvaniei, cu sensul „firimituri de turtă de mălai, puse în iaurt (lapte acru)" (definiție reprodusă din sursa citată în DLR). În mod curios, se face o trimitere la *dumicat*, dar nu și la *mică*[1], ceea ce ar fi echivalat cu indicarea (fie și în mod indirect și cu rezerve) a originii lui *micăcior*, dat fiind că în partea etimologică a articolului *mică*[1] putem citi: „Probabil lat. *mica* «fărâmă». Cf. *nimica* — Pentru *migă*, cf. v. sl. **мигъ** «clipă»".

Mică[1] (omonim cu denumirea mineralului) este înregistrat în DLR numai ca element al unei locuțiuni adverbiale cu sens temporal-modal (de exemplu, *într-o mică de ceas* „într-o clipă", *pe mică, pe ceas* „foarte des; mereu"), dar cuvântul — neîndoielnic, descendent din lat. *mica* — este și primul element al expresiei *mici și fărâme* (devenită uneori *mii și fărâme*), formată din două substantive sinonime sau cu sensuri foarte asemănătoare, ca și *praf și pulbere, foc și pară* (vezi observațiile noastre din LR XVIII, 1969, 1, p. 90–92, și bibliografia citată acolo; în volumul de față, p. 142–145).

Ni se pare evident că *micăcior* nu este altceva decât un derivat de la *mică* „fărâmă", cu sufixul pe care îl întâlnim și în *glăscior, oscior*. Probabil că *micăcior*, dat în DLR ca substantiv masculin, este o formă refăcută după un plural feminin **micăcioare* (sg. **micăcioară*), interpretat ca neutru; cf. *fărâm*, refăcut după pluralul *fărâme* (DA, s.v. *fărâmă*).

Mimiligi. Este o formă de plural, cu sensul „bomboane" (Șura Mare — Sibiu). O formă (sau o succesiune de forme?) asemănătoare și cu un înțeles foarte apropiat găsim în meglenoromână: *gigi migi* „toute sorte de délicatesses aimées par les enfants: sucre, pommes, pois chiche etc." (Brînzeu, *Réduplication*, p. 42; se trimite la Pericle N. Papahagi, *Megleno-Românii. Studiu etnografico-filologic*, București, 1903, p. 128). Cum arată F. Brînzeu (p. 43), mr. *gigi migi* provine din tc. **cici mici* (= [ğiği miği]), secvență în care al doilea element se datorează substituirii cu [m] a consoanei inițiale din primul (tc. *cici* „jouet"), fenomen studiat, între alții, de Graur, ER, p. 18–23.

După opinia noastră, deși din punct de vedere fonetic lucrurile nu se prezintă prea clar, tot din tc. **cici mici* provine și *mimiligi* (cuvânt care a putut să ajungă în sudul Transilvaniei prin negustorii ambulanți). Nu este exclus ca *gigi migi* (forma atestată în meglenoromână) să se fi transformat în forma din titlul acestei note sub influența unui alt turcism: varianta *mimilingiu* a lui *mamelegiu* (< tc. *muameleci*), care înseamnă, printre altele, „negustor de mărunțișuri" (DLR).

Minciog. Indicația etimologică pe care o găsim în DLR — „cf. ucr. *мішок* «săculeț»" — poate fi considerată satisfăcătoare din punctul de vedere al sensului: nu este de neconceput evoluția de la „săculeț" la „plasă în formă de coșuleț..., cu care se scoate din apă peștele", dată fiind forma acestei plase. În ce privește aspectul fonetic al chestiunii, lucrurile sunt însă mai complicate: în șase dintre cele

șapte variante ale cuvântului (inclusiv cea din titlul articolului) penultima consoană este [ĉ], nu [ș], iar în patru această consoană este precedată de o nazală, inexistentă în cuvântul ucrainean; [ș] apare numai în *minșog*, iar variantele fără nazală la sfârșitul primei silabe se deosebesc, totuși, de ucr. *мішок* prin natura consoanei inițiale a silabei finale (*miciog, micioc, miciop*).

Datele prezentate în rândurile precedente pledează în favoarea unei etimologii diferite de cea sugerată în DLR. Împotriva unei origini ucrainene a lui *minciog* poate fi invocată, în plus, constatarea că acest cuvânt circulă și în regiuni situate departe de aria influenței est-slave asupra limbii române, inclusiv în Oltenia (cum rezultă din sursele citate în DLR).

După opinia noastră, *minciog* este un derivat de la *minge*. Fiind denumire a unui „obiect sferic (rar ovoidal)", *minge* a putut fi punctul de plecare al numelui unui obiect emisferic sau semiovoidal, cum este, de obicei, minciogul. Fluctuația *-oc* ~ *-og* nu pune probleme, iar în ce privește forma radicalului din cuvântul în discuție este suficient să menționăm faptul că variația [minĉ] ~ [minĝ] ~ [miĉ] apare la amândouă cuvintele avute în vedere aici: *mince* (și *mincie*) — *minciog* (și *mincioc*), *minge* (și *mingie*) — *mingioc*, *mice* (și *micie*) — *micioc* (și *miciog*). De adăugat că variantele *minciog* și *mingioc* pot să provină una din cealaltă, prin metateză parțială (și-au schimbat reciproc poziția în cuvânt numai trăsăturile „surd" și „sonor" ale consoanelor [ĉ] și [g], respectiv, [ĝ] și [k]).

Acceptarea argumentelor pe care le-am invocat în nota de față n-ar fi, totuși, incompatibilă cu presupunerea că în unele graiuri variantele terminate în [k] au câștigat teren sub influența termenului ucrainean. Așadar etimologia cuvântului ar urma să fie prezentată astfel: din *minge* (*mince*) + suf. *-oc* (*-og*); cf. și ucr. *мішок* „săculeț".

Mirtăți. Este o formă de plural, cu o unică atestare, în sintagma *mirtăți țigănești* „bureți necomestibili, nedefiniți mai de aproape". Trimiterea „cf. *mitarcă*" (numele unor ciuperci) este, fără îndoială, justificată. Acestei forme de singular nu poate însă să-i corespundă un plural în *-ți*, iar ipoteza existenței unei forme **mirtată*, corespunzătoare pluralului *mirtăți*, este neverosimilă.

După părerea noastră, la forma din titlul acestei note s-a ajuns, plecându-se de la *mitarcă*, prin două accidente fonetice: mai întâi, o metateză: *mitarcă* > **mirtacă*, cu pluralul **mirtăci*; după aceea, o

asimilare, produsă în sandhi (în fonetică sintactică): [č] final de cuvânt + [ț] de la inițiala cuvântului următor > [ț(i)ț], așadar **mirtăci țigănești* > *mirtăți țigănești*. Este de presupus că *mirtăți*, atestat numai ca răspuns, obținut într-o singură localitate, la o întrebare pusă de E. Petrovici, în cadrul anchetei pentru ALR, nu este decât o „variantă" apărută întâmplător a unei forme care, în norma graiului în cauză, se termină în [č]: **mirtăci* (sg. **mirtacă*).

Misclii. Cuvântul apare în textul unui descântec cules dintr-un sat oltenesc. Înainte de glosarea „a crea", în DLR se menționează „cu sens neprecizat, probabil". Urmează acest citat: „Că pe mine Duhu Sfânt M-a închipuit în pântecile maicî-mele Și m-a miscliit".

Întrucât în descântece se întâlnesc numeroase deformări ale cuvintelor originare (datorită faptului că, la un moment dat, acestea n-au mai fost înțelese nici de persoanele care descântă, nici de pacienți), nu este exclus să avem a face cu un asemenea fenomen și deci ca verbul, în discuție să fi avut forma *misclii* în graiul informatorului (respectiv, al informatoarei). Mai probabil însă, eroarea a comis-o culegătorul (Gr. G. Tocilescu), care, printr-o falsă analiză, a interpretat drept consoană inițială a formei de participiu ceea ce era, în realitate, consoana finală a auxiliarului precedent: *m-am iscliit* a devenit astfel *m-a miscliit*. Oricum, verbul este, cu siguranță, reflexivul *a se isclii*, nu tranzitivul *a misclii*, și, evident, el nu are nici o legătură cu cuvântul la care se trimite în DLR („cf. *zămisli*").

Isclii, neînregistrat în DA, provine din scr. *isklijati*, perfectivul corespunzător imperfectivului *klijati* „a încolți, a se prinde, a răsări" (Radu Flora, *Dicționar sârb-român. Српско-румунски речник*, Vârșeț, 1952).

Mișcute. Dacă nu cumva ne găsim în prezența unei greșeli de transcriere (DLR se întemeiază pe o singură sursă, un răspuns la o anchetă prin corespondență), *mișcute* „cartofi" nu este altceva decât forma de plural a unei variante a lui *mișculă* (împrumutat din neogreacă, cum se arată în DLR).

Sensul „cartofi" dat în articolul la care ne referim nu se regăsește s.v. *mișculă* (sensul principal al acestuia este „fructul mișculului, moșmoană"), dar în lista sinonimelor lui *cartof* dată de Borza, DE, figurează, la p. 162, *mișcule*.

Moară. Are, după DLR, nouă sensuri (unele cu diverse subsensuri), dintre care cele mai multe sunt strâns legate de sensul

fundamental al cuvântului. Este însă greu — dacă nu imposibil — să se stabilească o relație clară între *moară* cu înțelesul cunoscut de toată lumea și *moară* „țintar“ (în dicționar, sub 7 — „nume dat la mai multe jocuri“ —, punctul *a*).

Țintar cu sensul la care ne referim aici este definit în DLR astfel: „joc la care se folosește un carton (sau o scândură etc.) cu un desen alcătuit, de obicei, din trei dreptunghiuri concentrice, pe care jucătorii mișcă niște piese sau nasturi, boabe etc., după anumite reguli“. În vederea discuției care urmează, credem că nu este de prisos să reproducem și definiția dată în SDLR: „un joc în doi care consistă în mutarea unor bobi ori discuri de lemn ori monete pe laturile și liniile diagonale și perpendiculare a trei pătrate sau dreptunghiulari [sic] desemnate unu într-altu“.

Țintar este, evident, un derivat de la *țintă*, cuvânt care, la rândul lui, provine din v. sl. *cęta* „monedă“. Tot atât de evident este faptul că, în jocul descris prin definițiile de mai sus, piesele care se mută — monede, discuri de lemn, boabe, nasturi etc. — sunt ceea ce, cu un termen generic, s-ar putea numi *jetoane*. Plecând de la această constatare, vom aduce în discuție unii termeni din limba franceză legați, într-un fel sau altul, de noțiunea de „jeton“, ceea ce ne va ajuta, sperăm, să dovedim că la originea lui *moară* „țintar“ nu se află lat. *mola*, etimonul lui *moară* „instalație special amenajată pentru măcinarea cerealelor“.

Prezentăm, pentru început, câteva date extrase din *Petit Robert*:

S.v. *jeton* citim: „de *jeter*, au sens de «calculer»“. Etimologia lui *calculer* este următoarea: „bas lat. *calculare*, lat. *calculus* «caillou; jeton servant à compter»“. Sensul de bază al lat. *calculus* este identic cu cel al etimonului lui *marron*, care înseamnă, printre altele, „jeton servant à contrôler la présence d'une personne à son poste“: „d'un rad. préroman **marr-* «caillou»; Cf. *Marelle*“. În sfârșit, iată și partea etimologică a articolului *marelle* „jeu d'enfants qui consiste à pousser à cloche-pied un palet dans les cases numérotées d'une figure tracée sur le sol“: „XIVe [siècle]; *marrelle* «jeton», XIIe; p.-ê. préroman **marr-* «pierre»“.

După cum se poate constata, fr. *marelle* este numele unui joc de tipul șotronului, deci nu al unui joc identic sau foarte asemănător cu țintarul nostru. La Walther v. Wartburg, *Französisches Etymologisches Wörterbuch*.... Bd. VI, Basel, 1961, s.v. **marr-* (cu mențiunea

„vorröm." și glosat, la p. 368, „Stein"), găsim însă formele *marelles* (secolul al XIV-lea), *merelles, marelle, merelle* cu sensul (atestat în secolul al XVII-lea) „jeu qui consiste à faire mouvoir trois pions sur un carré où sont tracées des médianes et des diagonales" (p. 369). Este evident că aici avem a face cu un echivalent al rom. *moară* „țintar".

Faptele din limba franceză expuse în rândurile precedente ne pot servi — cum vom arăta mai jos — la clarificarea unor aspecte s e m a n t i c e ale problemei care ne preocupă, dar nu ne îndreptățesc să susținem că dintr-un cuvânt preromanic cu radicalul *marr-* s-ar fi putut ajunge la rom. *moară* (**marra* ar fi devenit **mară*). Printr-un alt cuvânt, tot preromanic, *moară* „țintar" se explică însă satisfăcător din punctul de vedere al înțelesului și perfect în ce privește forma. Este vorba despre **mora* „Steinhaufe", înregistrat în REW, nr. 5673a (cu mențiunea „Ursprung vorröm."), cuvânt din care, după acest dicționar, descind, printre altele, *mora* din dialectul corsican al limbii italiene și *mora* din albaneză (în REW nu se indică sensul celor două cuvinte, formal identice).

După cum se poate observa, **marr-* și **mora* (respectiv, radicalul **mor-*) posedă ca trăsătură comună faptul că sensurile lor au la bază noțiunea de „piatră". Presupunem că la rom. *moară* cu sensul care ne interesează aici s-a ajuns printr-o evoluție semantică paralelă cu cea ilustrată de relația dintre **marr-* și fr. *marelle* (cf. Alberto Zamboni, „Studi linguistici friulani" III, 1973, p. 43, nota 120, unde, în cadrul unei discuții asupra cuvântului francez, se trimite și la articolul **mora* din REW): „piatră" > „jeton" > „țintar".

Evoluția „piatră" > „jeton" nu pune probleme; vezi sensurile cuvântului latinesc *calculus* și cele arătate mai sus cu privire la fr. *marelle*, precum și sensul înregistrat în DLR s.v. *piatră*, I, 2: „piesă folosită la unele jocuri de societate, confecționată din piatră" (sau, prin extensiune, „din os, din lemn etc."). Pe de altă parte, transferul denumirii date „jetonului" (**moară*) la jocul care constă în mișcarea (mutarea) unor jetoane nu prezintă nimic neașteptat. Foarte probabil, un fenomen asemănător s-a petrecut în cazul lui *țăncușă*: acesta înseamnă, între altele, „bucățică de lemn, așchie cu care se completează un gol, o spărtură" (DLR, s.v., II, 3), dar este și un sinonim al lui *țintar*, așa încât este justificată presupunerea că la înțelesul de „țintar, moară" s-a ajuns prin intermediul sensului „jeton (de lemn)". Pentru un alt sinonim al lui *țintar*, anume *țanc*, DLR trimite la cuvântul

(*ţanc*[2]) al cărui sens principal este „băţ sau vergea cu care se măsoară... cantitatea laptelui muls... etc."; după opinia noastră, este greu de admis că s-a produs o evoluţie de la „băţ" la „ţintar", aşa încât considerăm mai plauzibilă ipoteza conform căreia *ţanc* „ţintar" are ca punct de plecare cuvântul *ţanc*[3], al cărui sens este legat de noţiunea de „piatră".

Interesant întru câtva este şi sinonimul *coţcă* (din magh. *kocka* sau, în Banat, din scr. *kostka*; vezi Tamás, EWUER), prin faptul că este denumire a unui joc un termen care desemnează şi un obiect folosit în diverse jocuri: „zar". Nu ştim dacă acest termen are sau a avut şi înţelesul de „jeton", dar putem accepta ipoteza stabilirii de către vorbitori a unei legături între „jeton" şi „zar". Afirmaţia precedentă este sprijinită de constatarea că, pe de o parte, *ţintă* (din care derivă *ţintar*) înseamnă, printre altele, „pană folosită la fixarea sau la înţepenirea unor obiecte sau părţi ale lor" (I, 5), ceea ce ne trimite la sensurile lui *ţăncuşă* menţionate mai sus, iar, pe de altă parte, *în ţinte* înseamnă şi „joc de zaruri" (DLR, s.v. *ţintă*, I, 7). Cum s-a putut vedea, dispunem de fapte care pledează în favoarea ambelor schimbări semantice la care ne-am referit: „piatră" > „jeton" > şi „jeton" > „joc cu jetoane" (în cazul în speţă „moară, ţintar").

La baza lui **mora* se află, după toate probabilităţile, radicalul i.-e. **mer-/mor-*, glosat de I.I. Russu, *Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dacic şi componenta latino-romanică*, Bucureşti, 1981, p. 359, „a freca, pisa, prăpădi" şi prezent, conform părerii aceluiaşi autor, în „cuvinte pentru «piatră, bloc de stâncă, sfărâmături, masă (etc.)»", printre care se numără rom. *morman*.

Fără a ne pronunţa asupra etimologiei cuvântului românesc citat în alineatul anterior (ar rămâne de explicat partea lui finală; pentru prima parte cf. **mora* „Steinhaufe", înregistrat , după cum am văzut, în REW), credem că avem motive să susţinem, în lumina celor arătate în paginile precedente, că *moară* „ţintar" nu este unul şi acelaşi cuvânt cu *moară* „instalaţie...". Avem a face cu două cuvinte omonime. Omonimia s-a creat în momentul în care [l] intervocalic al lat. *mola* a devenit în română [r]. Aşadar, după părerea noastră, în limba română există, alături de *moară* — îl vom nota *moară*[2] —, moştenit din latină, un *moară*[1], preromanic, element, foarte probabil, autohton, adică preluat de latina dunăreană din substratul traco-dac.

Modolău. Este un substantiv, atestat în Muntenia, cu sensul „om care se mişcă şi vorbeşte încet". În partea etimologică a articolului cu acest titlu se fac trimiteri („cf. *modoroi, mutălău*") la două cuvinte, dintre care numai unul este apropiat, din punct de vedere semantic, de *modolău*: *modoroi* (pentru care vezi nota următoare) înseamnă, printre altele, „leneş, molatic". Este însă uşor de observat că sub aspect fonetic *modolău* se deosebeşte destul de mult de *modoroi*. Există deosebiri apreciabile şi între cuvântul discutat aici şi *mutălău*, de data aceasta, atât pe plan fonetic ([d] faţă de [t] etc.), cât şi sub aspect semantic (*mutălău* înseamnă „om mut, morocănos, tont; burlac"; am rezumat definiţiile mai ample din DLR).

Ţinând seamă de cele arătate în rândurile precedente, considerăm că trimiterile din partea etimologică a articolului *modolău* nu sunt justificate. După opinia noastră, *modolău* face parte din familia de cuvinte căreia îi aparţine şi *modoli*, nedefinit, ci înregistrat în DLR doar ca variantă, cu trimitere la *domoli*.

Fără a ne opri asupra etimologiei lui *domoli* (vezi DEX şi, pentru o discuţie amănunţită, Graur, ER, p. 90), menţionăm doar că a fost înregistrată şi varianta (absentă din DLR) *moduli* a aceluiaşi verb, unul dintre numeroasele exemple date de S. Puşcariu, *Limba română*. Vol. II, [Bucureşti], 1994, p. 171, pentru a ilustra fenomenul metatezei.

Aşadar *modolău* este un derivat de la *modoli* (= *domoli*); cf. *mâncău* < *mânca*, *lingău* < *linge*.

Modoran. După toate probabilităţile, sensul cu cele mai numeroase atestări — „(persoană) cu apucături grosolane; bădăran" (1) — este punctul de plecare al sensurilor „persoană care vorbeşte vrute şi nevrute" (3) şi „ţigan nomad" (4). Nu credem însă că de la „bădăran" s-a ajuns şi la sensul indicat sub 2, prin glosarea „modoroi (1)", deci „(om) tăcut, morocănos, posac, ursuz". Este uşor de remarcat că acest sens nu este apropiat de cele de sub 1 şi 4 şi, mai ales, că „tăcut" se opune lui „care vorbeşte vrute şi nevrute" (3).

În secţiunea etimologică a articolului *modoran* citim: „Cf. *modoroi*. — Pentru *modârlan*, cf. *mârlan, ţopârlan*". Aşadar în DLR nu au fost acceptate nici etimologia dată în SDLR („var. din *bădăran* şi rudă cu *modârlan*"), cu care este de acord Graur, ER, p. 22, nici cea sugerată de V. Bogrea, DR I, 1920–1921, p. 275, nota („*modoran*, «ţigan lingurar, prost»... să nu fie corupt dintr-un **domodoran* = sl. *domorodan* «indigen»?").

Etimologia lui *modoroi* (cu varianta *moduroi*), sinonim cu *modoran* în accepțiunea de sub 2 a acestuia, este prezentată astfel: „Cf. *modor, modoran, modorât*". La rândul lui, *modor* (paroxiton) este considerat variantă a lui *modur* (oxiton). Iată, în sfârșit, partea etimologică a articolului consacrat lui *modur*, care înseamnă, prin sudul Transilvaniei, Banat și Oltenia, „(despre animale) de culoare sură; violet, mohorât" și, ca substantiv, prin Transilvania, „modoroi" (vezi mai sus); „Din scr. *modar*. Cf. bg. *модър*". Deși nu este prea ușor de explicat cum s-a ajuns de la [módor] sau *[módur] (cu accentul originar) la [modúr], în favoarea etimologiei date în DLR pledează un argument de ordin geografic. În ce privește pe *modoroi* — sinonim al lui *modoran* (cu sensul de sub 2) și al lui *modorât* „mohorât, întristat" —, din motive tot de ordin geografic (cf. G. Mihăilă, SCL XXII, 1971, 4, p. 354–355), nu credem că el este în toate regiunile în care a fost atestat un cuvânt derivat de la (sau legat în vreun fel de) *modor*, împrumutat din sârbocroată. Avem în vedere faptul că, după DLR, *modoroi* este cunoscut și în Moldova, cu sensul „(om) morocănos", în Bucovina, unde, în plus, înseamnă și „leneș, molatic" și „prost", și în Maramureș, cu sensul „plăpând" (asupra acestui cuvânt vom reveni).

O variantă a lui *modoran* înregistrată în DLR este *modârlan*; ca derivat regresiv de la *modârlan* sau de la *modârlău* este explicat, în același dicționar, *modârlă*. Ținând seamă de aceste relații, credem că nu este de prisos să examinăm, în cele ce urmează, posibilitatea ca la originea lui *modoran* să se afle una dintre celelalte forme citate aici sau o formă asemănătoare cu ele, conținând același grup consonantic, [rl].

După Kis, *Încadrarea*, p. 73, în română a fost împrumutat cuvântul dialectal maghiar *módotlan* „sărac, fără avere"; prin transformarea grupului consonantic [tl] în [rl], a apărut o formă — se subînțelege, **modorlan* — din care, prin derivare regresivă (și prin alte transformări fonetice, nespecificate), s-a ajuns la *modârlă*. O evoluție de la „sărac" la „bădăran" nu este de neconceput, iar ipoteza provenienței lui **modorlan* (> *modârlan*) din magh. *módotlan* nu întâmpină dificultăți nici din punct de vedere fonetic. Este însă greu de crezut că **modorlan* a devenit *modoran*: de ce ar fi d i s p ă r u t primul element al grupului consonantic [rl], grup care există astăzi, în diverse cuvinte, tocmai ca rezultat al a p a r i ț i e i lui [r] înainte de [l]? (vezi Al. Graur, SCL X, 1959, 2, p. 208–209, unde sunt citate numeroase exemple de

tipul *chițorlan* < *chițoran*, *gărligan* < *găligan*, *hurlub* < *hulub*; cf. Dumitru Loșonți, LR XXIV, 1975, 3, p. 241–244, care consideră că de la forme mai vechi cu [l] s-a ajuns la cele cu [rl] în apelativele *ciocârlău*, *codârlău*, *modârlău* — după părerea autorului, din **modorlan* < *modoran* — și în toponimele *Ciocârlia* și *Ciocârliul*). De remarcat, de asemenea, că *modoran* „bădăran" (ca și *modârlan*, cu același sens) circulă și în graiuri din Muntenia și se întâlnește în texte ale unor scriitori munteni (vezi sursele indicate în DLR), unde proveniența termenului în discuție dintr-un cuvânt dialectal maghiar este puțin probabilă. Notăm, în fine, că *modoran* nu figurează în cuprinzătorul dicționar al împrumuturilor românești din maghiară (Tamás, EWUER). Bazându-ne pe toate aceste fapte, considerăm că magh. *módotlan* nu poate fi prototipul lui *modoran* din română.

După părerea noastră, etimologia lui *modoran* „bădăran" pe care o găsim în SDLR și la Al. Graur este satisfăcătoare, în lumina constatării că substituirea cu [m] a unei consoane inițiale este un fenomen relativ frecvent în limba română (vezi, acum mai în urmă, observațiile noastre din SCL XXXII, 1983, 4, p. 322–329, unde, printre altele, am adăugat o serie de exemple la cele date de Graur, ER, p. 18–23, și, mai înainte, de Brînzeu, *Réduplication*, p. 42–46; vezi și volumul de față, p. 53–63). Deosebirea dintre vocalele primelor două silabe ale cuvintelor *bădăran* și, respectiv, *modoran* constituie numai în aparență o dificultate: de observat, mai întâi, că fluctuația [ă] ~ [o] în poziție protonică se întâlnește destul de des (vezi, în DLR, perechi de variante ca *măjar* — *mojar*, *mătrăși* — *motroși*); în al doilea rând, este importantă constatarea că *modorănie* „bădărănie" are o variantă, *mădărănie* (vezi DLR), cu [ă] în primele două silabe, deci cu vocala care apare, în aceleași poziții, și în *bădăran*.

Cum am mai spus, considerăm că de la „bădăran" s-a putut ajunge numai la două dintre celelalte trei sensuri ale lui *modoran*, nu și la sensul înregistrat în DLR sub 2. După opinia noastră, *modoran* „ursuz" este un omonim al lui *modoran* „bădăran" și face parte — ca și *modoroi*, cu același sens — dintr-o familie de cuvinte al cărei radical, *modor-* (cu variantele *modur-* și *mudur-*; pentru ultima vezi mai jos), era, la origine, **modr-* și apărea în cuvântul, neatestat, **modru*, din v. sl. *modrŭ* „lividus, sanguine suffusus" (Miklosich, *Lexicon*); pentru formă cf. *mândru* < v. sl. *mǫdrŭ*.

Urmează să examinăm transformările fonetice produse, după părerea noastră, în radicalul familiei de cuvinte la care ne referim și evoluția de la un nume de culoare („lividus") la „ursuz".

Factorul care a determinat modificarea radicalului **modr-* a fost prezența lichidei [l] sau a grupului consonantic [rl] în sufixele unor derivate ale lui **modru: -ălan, -olan, -ulan* (pentru acestea vezi Elena Carabulea, SMFC VI, 1972, p. 118–119), *-ălău, -ârlău* (vezi mai jos). În formațiile cu aceste sufixe segmentul precedent, neaccentuat, se găsea într-un context care favoriza producerea fie a unei metateze, fie a unei disimilări totale.

Un posibil **modrălan* (cu vocala de legătură [ă] între radical și prima consoană a sufixului) avea toate șansele să devină, prin metateză, **modărlan* și, apoi, *modârlan* (cu transformarea, obișnuită, [ă] > [î], într-un context asemănător celui din cuvintele devenite *cârnat, târziu* etc.). Tot așa, de la **modrălău* s-a putut ajunge la **modărlău* și, după aceea, la **modârlău*. Nu știm dacă *modârlan* și *modârlău* sunt sau nu sunt atestate cu sensul „ursuz" (de aceea am marcat cu un asterisc cuvintele în cauză); în citatele din DLR *modârlan* (s.v. *modoran*) apare numai cu sensul „bădăran", iar pentru forma *modârlău* se dau numai sensurile „om prostănac; om grosolan, necioplit". S. v. *modârlău* („de la *modârlan*, cu schimbare de suf.") figurează însă *mudurlău* „om ursuz, posac" (Roșia — Beiuș), care se explică fără dificultate ca variantă a lui **modârlău* „ursuz" (< **modru*). Aceeași formă, *mudurlău*, poate să provină, tot prin metateză (și prin unele schimbări vocalice ușor de explicat), și din **modrulău* (cu vocalele de legătură [o], respectiv, [u]; cf. sufixul *-olan* din *grosolan*).

În derivatul de la **modru* cu sufixul *-ârlău* (< *-ărlău*) nu era de așteptat să se producă o metateză: **mordărlău* nu ar fi prezentat nici un „avantaj" față de **modrărlău*; în schimb, disimilarea totală — **modrărlău* > **modărlău* (> **modârlău*) nu poat fi considerată câtuși de puțin surprinzătoare. Menționăm, în treacăt, că pentru problema noastră nu prezintă importanță statutul morfologic al segmentului *-ârlău* (după Laura Vasiliu, SMFC V, 1969, p. 41–42, în unele cuvinte — de exemplu, în *codârlău* —, sufix autonom; după D. Loșonți, *loc. cit.*, p. 241–242, variantă a sufixului *-ălău*).

După ce s-au produs accidentele fonetice despre care am vorbit (metateză sau disimilare totală), segmentul *-lău* din forme ca **modărlău, *modurlău, mudurlău* a fost identificat cu sufixul *-lău*, ceea

ce implică recunoașterea unui radical terminat în [r] înaintea sufixului. În acest moment s-au putut forma, prin schimbare, de sufix, *modoran* și *modoroi* (*modorât* „mohorât, întristat“ — în DLR cu mențiunea „prin Transilv.“ — a fost înregistrat, cum rezultă din sursa la care se trimite, în Banat și provine mai curând din varianta *modor* a lui *modur*, împrumutat din sârbocroată sau, eventual, din bulgară; vezi mai sus).

Vom încerca acum să rezumăm cele arătate în paginile precedente. DLR lasă să se înțeleagă (prin etimologii propriu-zise sau prin trimiteri cu „cf.“ de la un articol la altul) că, după părerea autorilor dicționarului, *modârlan, modârlă, modârlău, modor, modoran, modorănie, modorât, modoroi, modur* aparțin aceleiași familii, indiferent de sens („ursuz“ sau „bădăran“), iar *modor* (< scr.) este, direct sau indirect, punctul de plecare al celorlalte opt cuvinte. Ținând seamă de răspândirea geografică a acestora și considerând că diversele lor sensuri și subsensuri pot fi „reduse“ la două sensuri fundamentale, dar nu la unul singur, noi distingem două familii de cuvinte, ceea ce implică admiterea existenței unor perechi de omonime în toate cazurile în care în DLR se atribuie aceleiași forme atât sensul „ursuz“, cât și sensul „bădăran“: *modoran*[1] „ursuz“, *modoroi* (cu varianta *moduroi*), *mudurlău*, derivate, direct sau indirect, de la **modru* (< v.sl.); *modoran*[2] (cu varianta *modârlan*) „bădăran“, *modârlă, modârlău, modorănie* (cu varianta *mădărănie*), termeni legați, într-un fel sau altul, de *bădăran* (este posibil ca, alături de *modoran*, și alte forme dintr-o serie să aibă corespondente omonime în cealaltă serie; aici am luat în considerație numai formele și sensurile atestate în DLR).

D. Loșonți, *loc. cit.*, p. 242, nota 4, este de părere că *modoran* (cu varianta *modârlan*, care ar proveni din *modoran*, prin intermediul variantei **modorlan*) — un singur cuvânt, nu două, cum susținem noi — provine din *modor* (*modur*) + suf. *-an* și că trebuie socotite variante ale lui *modoran* și formele *motârlan*[1] „motan“ (prin Moldova și Bucovina) și *motârlan*[2] „om grosolan, prost crescut“ (Furcenii Vechi — Tecuci) și „om care nu știe carte“ (Vașcău). Explicația conform căreia „*motârlan* s-a născut din *modârlan*, prin asurzirea oclusivei dentale (probabil sub influența cuvântului *motan*)“ este, în principiu, satisfăcătoare pentru *motârlan*[1] (cf. *motâlcă*, variantă a lui *modâlcă* „ganglion inflamat“; *motoran* „(om) prost, bleg“, în DLR cu mențiunea „etimologia necunoscută“ și cu o trimitere la *modoran*); invocând însă, și de data aceasta, un argument de ordin geografic, credem

că nici *motârlan*[1], nici *motârlan*[2] nu pot avea ca punct de plecare un cuvânt (*modur*) împrumutat dintr-o limbă slavă modernă de sud (fără a intra în amănunte, adăugăm că ipoteza provenienței celor două cuvinte din *modur* întâmpină și dificultăți de ordin semantic).

A mai rămas să prezentăm câteva detalii cu privire la sensul „ursuz" al lui *modoran* (potrivit părerii noastre, *modoran*[1]). Primul dintre termenii latinești prin care este tradus v. sl. *modrŭ* în dicționarul citat al lui Fr. Miklosich, anume *lividus*, are, printre altele, echivalentele românești *vinețiu, plumburiu* (Guțu, DLatR). Evoluția de la acest înțeles la cel de „ursuz" nu pune probleme. Existența unei legături între un sens din sfera noțiunii de „culoare" și unul foarte apropiat de „ursuz" poate fi constatată în cazul lui *mohorât*, ale cărui sensuri principale sunt, după DLR: 1° „care are culoarea de la roșu-cărămiziu până la roșu-vânăt"; 2° „de culoare închisă; lipsit de strălucire, de lumină; întunecos, sumbru"; 3° „trist, mâhnit, posomorât" (spectrul semantic al adjectivului este paralel cu cel al verbului *a se mohorî*). Evident, trebuie menționat aici și *modur*, care, cum am văzut este un nume de culoare, ca și v. sl. *modrŭ* (vezi mai sus), scr. *modar* („bleu; livide"; vezi Dayre et al., HSFR), bg. *модър* („bleu-ciel"; A. Radev et al., *Dictionnaire bulgare-français*. Quatrième èdition, Sofia, 1994), dar — în varianta *modor* — și sinonim al lui *modoroi* „(om) ursuz".

Este de presupus că **modru* a avut, la un moment dat, alături de sensul „vinețiu, plumburiu", și pe cel de „(om) ursuz", care se regăsește în conținutul semantic al lui *modoran*[1] și în celelalte cuvinte din aceeași familie.

Mondroi. Înseamnă, prin Moldova „om tăcut, posac, ursuz". Cuvântul este dat în DLR cu „etimologia necunoscută", dar se adaugă trimiterea „cf. *modoroi*" deci la un sinonim cu care, evident, *mondroi* se aseamănă din punctul de vedere al formei.

Prezența unui [n] în *mondroi* nu ne-ar putea determina, ea singură, să considerăm nesatisfăcătoare ipoteza provenienței acestui cuvânt din sinonimul lui citat (în care [n] nu apare), definit „(om) tăcut, morocănos, posac, ursuz"; cf. printre altele, *moronci* < ucr. *moročyty* și perechile de variante *podilă — pondilă* „podea", *smuci — smunci* (DLR). Acceptând părerea potrivit căreia *mondroi* provine din *modoroi*, ar trebui să admitem că, fie înainte, fie după introducerea nazalei la sfârșitul primei silabe, s-a produs o sincopă: *modoroi* > **modroi* > *mondroi* sau *modoroi* > **mondoroi* > *mondroi*. Este mai

plauzibilă însă, după opinia noastră, explicația următoare: la baza lui *mondroi* se află **modru* (< v. sl. *modrŭ*) „plumburiu“ și, după aceea, și „ursuz“ (pentru sensuri cf. *mohorât*), cuvânt neatestat, dar a cărui existență poate fi presupusă, cum am încercat să arătăm în alt loc (LR XLIV, 1995, 3–4, p. 102–106; vezi, în acest volum, nota precedentă), unde acest adjectiv este considerat punctul de plecare și al lui *modoroi*, precum și al lui *modoran, mudurlău*, toate cu sensul „(om) ursuz“. Credem deci că *mondroi* provine din **modroi*, derivat de la **modru*.

Mordie. S-ar părea că acest cuvânt, atestat (într-o localitate din Transilvania) cu sensul „vreme posomorâtă“, poate fi explicat ca derivat de la un presupus **mord*, la rândul lui, împrumutat din maghiară, unde *mord* înseamnă „ursuz, posac, morocănos; crunt, încruntat“ (MRSz). Credem însă că o explicație conform căreia *mordie* derivă de la un adjectiv referitor la un temperament sau la o stare de spirit ar fi mai puțin satisfăcătoare decât explicația propusă în rândurile următoare, care include ipoteza unei evoluții semantice pe fondul unui element comun cuvântului de bază și derivatului *mordie*.

Dacă, așa cum am susținut cu altă ocazie (vezi mai sus, nota *modoran*), în română a existat un cuvânt **modru* (< v. sl. *modrŭ*) „plumburiu“, avem motive să vedem în *mordie* — termen care desemnează o vreme caracterizată prin culoarea plumburie a cerului — un derivat de la adjectivul menționat aici (cf. sensurile și contextele cuvintelor *posomorî* și *posomorât*). La forma din titlul acestei note s-a putut ajunge printr-o banală metateză: **modrie* > *mordie*.

Mozoli. Două dintre cele trei sensuri principale ale cuvântului, „a frământa în gură, a mesteca multă vreme (fără a mușca cu dinții și fără a înghiți), a molfăi“ și „a mototoli, a boți, a face ghem“, sunt apropiate unul de altul (rezultatul acțiunii corespunzătoare primului sens este uneori „boțul“ numit, științific, *bol alimentar*), dar între ele și cel de al treilea sens, „a (se) murdări, a (se) mânji, a (se) mâzgăli“ (aici este inclus subsensul „a spăla prost, de mântuială“), există, evident, o distanță apreciabilă. Probabil acest lucru l-a avut în vedere I.-A. Candrea atunci când a identificat în forma din titlul notei de față două cuvinte distincte (vezi CADE): *mozoli*[1] „a se munci să muște...; a mesteca multă vreme în gură, a mototoli, a boți“ și *mozoli*[2] „a mânji,

a întina; a terfeli"; primul este explicat prin ucr. *mozoljuvaty*, iar celălalt este fără etimologie.

Soluția adoptată în CADE este combătută de D. Marmeliuc, LR X, 1961, 6, p. 552–553, care, după o discuție critică amănunțită consacrată etimologiilor lui *mozoli* propuse anterior (lipsește cea pe care o găsim în CDER, nr. 5456: „creación expresiva"), susține că „a molfăi" și „a murdări" sunt sensuri ale unuia și aceluiași cuvânt (nu este menționat și sensul „a mototoli", susceptibil de a fi considerat un subsens al lui „a molfăi").

Prin înregistrarea unui singur cuvânt *mozoli*, DLR a acceptat părerea lui D. Marmeliuc prezentată mai sus, dar nu și ceea ce susține același cercetător cu privire la originea verbului în discuție: rom. *mozoli* < magh. dial. *mozzsol* (= *morzsol*) „a fărâmița, a dumica; a mânca pe-ncetul, pe bucățele mici, a mesteca (ca un om fără dinți)". După DLR *mozoli* provine din magh. *majszol*, tradus „a mozoli, a molfăi, a morfoli" în MRSz (în SDLR: magh. *majzolni* [sic] „a mozoli").

Din punctul de vedere al formei, *mozoli* nu concordă nici cu magh. *mozzsol* (= [mojjol]), nici cu magh. *majszol* (= [mâi̯sol]). Primul etimon nu este satisfăcător nici sub aspect semantic, căci în primele două sensuri principale ale lui *mozoli* nu este inclusă nota „a fărâmița", ci mai curând opusul acesteia, din moment ce prin acțiunea corespunzătoare verbului se formează un boț sau un ghem (vezi definițiile reproduse mai sus). Ce e drept, în articolul *mozoli* din DLR găsim, sub 1, și subsensurile „a purta în gură (cu limba) de colo până colo, a mesteca" și — cu o singură atestare — „a fărâmița ceva (cu mâinile)", dar acestea pot fi derivate din sensul fundamental: „a molfăi (a mesteca fără a sfărâma)" > „a mesteca (sfărâmând)" > „a sfărâma, a fărâmița". Așa stând lucrurile, considerăm că se impune să acceptăm explicația conform căreia punctul de plecare al lui *mozoli* cu sensurile „a molfăi" și „a mototoli" este ucr. *mozoljuvaty* sau o formă asemănătoare cu aceasta. Referindu-se la etimologia dată de CADE, precum și de S.V. Semčyns'kyj, într-o lucrare apărută în 1958, Ion Robciuc, LR XVII, 1968, 1, p. 65, este de părere că „dacă pornim de la forma citată (*мозолювати*) nu putem explica sufixul infinitival *-i*", în loc de *-ui* (care ar fi fost de așteptat; cf. *răfui* < ucr. *raxuvaty*), și că „forma cu *-i* se justifică prin influența ucr. *мозолити*, verb îndeaproape înrudit, atât formal, cât și semantic, cu *мозолювати*".

Cât despre al treilea sens principal al lui *mozoli* înregistrat în DLR, el aparține, fără îndoială, unui alt cuvânt, anume lui *mozoli* dat de

Tamás, EWUER — alături de *măzăli* și de *mănzăli* — ca variantă a lui *măzălui* „(an)streichen : peindre“, din magh. *mázol* „(an)streichen, schmieren, sudeln“ (în MRSz „a zugrăvi, a vopsi; a emaila; a smălțui“ și „a mânji, a mâzgăli“). *Măzălui*, cu aceeași etimologie, figurează și în DLR, ca titlu de articol, în care găsim și variantele *măzăli, mazai* (cu privire la aceasta din urmă vezi mai sus, nota *măzălui*). Varianta *mănzăli* este explicată de L. Tamás prin contaminare: „Die Form *mănzăli* ist durch Kreuzung von *măzălí* unde *mânjí* entstanden“. O variantă aproape identică cu aceasta, *mânzăli* (înregistrată ca *mânzăli*[2]), apare în DLR s.v. *mânjeli* „a murdări“ și „a unge cu mânjeală“ (< *mânjeală*).

Tot prin contaminare — *mozoli* „a spăla de mântuială“ + *mânji* — a fost explicată forma *mânzoli* „a linge vasele (de ultimele resturi de mâncare)“ (Luiza Seche, LR XI, 1962, 3, p. 278). Acest sens nu a fost înregistrat în DLR, unde *mânzoli* figurează însă ca variantă a lui *mânzăli*[1] „a suge cu putere (ca un mânz)“. Dacă apropierea stabilită acolo — „Etimologia necunoscută. Cf. *mânz*“ — reflectă realitatea, înseamnă că avem a face cu un *mânzăli* care nu se leagă nici de *mozoli*, nici de *mânji* (vezi și Eric P. Hamp, RRL XIV, 1969, 1, p. 14: *mânzăli* „a suge“ poate fi un derivat de la *mânz*, dar și descendent al unei baze verbale; se trimite, pentru comparație, la „the old primary verb *mënd* 'give suck' in Albanian“).

Pe baza celor arătate în cuprinsul acestei note și, mai sus, s.v. *măzălui*, deosebirile dintre soluțiile propuse de noi și cele adoptate în DLR cu privire la originea formelor înregistrate în articolele *măzălui* și *mozoli* și la raporturile dintre ele (avem în vedere repartizarea în articole a diverselor sensuri și forme) pot fi înfățișate astfel:

DLR	Soluțiile propuse:
1. *măzăl(u)i, mazai* < magh. *mázol*	1. *măzăl(u)i* < magh. *mázol*
	2. *mazai* = **măzăi* < ucr. *mazaty*
2. *mozoli* < magh. *majszol*	3. *mozoli*[1] < ucr. *mozoljuvaty, mozolyty*
	4. *mozoli*[2] = *măzăl(u)i*.

Cât despre *mânzăli, mănzăli* „a mânji“, aceste forme, rezultate ale unor contaminări, pot fi grupate cu oricare dintre cei doi termeni ai contaminării.

Țamberele. În DLR este reprodusă definiția din singura sursă în care este atestat cuvântul (Petre Coman, *Glosar dialectal*, București,

1939) „stofe din Istambul". După părerea noastră, avem a face cu o deformare a cuvântului (învechit) înregistrat în DLR sub forma *stambòl-șalí* (variante *stamból-șál, stambòl-șalisí, stambùl-șalí*), cu definiția „stofă de lână de Constantinopol" și cu etimologia indicată astfel: „Din tc. *Stambol șalisi*".

Ce e drept, *ţamberele* diferă mult, din punctul de vedere al formei, de *stambol-șali*, dar aceste lucru nu se opune etimologiei propuse aici, căci astfel de situații se întâlnesc adesea în cazul apelativelor care au la origine nume proprii; cf., de exemplu, varianta *lingroate* (pl.) a lui *renglotă* „varietate de prune"(< germ. *Ringlotte*, fr. *reine-Claude*; cf. magh. *ringló*; DLR), *pere cenghemenghe* „pere St.-Germain" (explicația dată de DA, s.v. *cenghemenghe*: „formă stâlcită din fr. *Saint-Germain*") și, mai ales, *atmișcea* „un fel de blană", care este „numită astfel după localitatea *Akmecet* (sau *As-Mesgid*), numele turcesc al orașului Simferopol" (DA, s.v.).

Din punct de vedere semantic, este clar că identificarea lui *ţamberele* cu *stambol-șali* nu întâmpină nici o dificultate.

Ţanc. Avem în vedere substantivul tratat în DLR în articolul *ţanc*[2], cu opt sensuri. Primul dintre subsensurile date sub 1 (și cel ilustrat cu cele mai numeroase citate) este următorul: „băț sau vergea cu care se măsoară, însemnându-se cu câte o crestătură, cantitatea laptelui muls de la oi cu ocazia alcătuirii stânii, uneori cantitatea vinului, a țuicii etc. dintr-un vas". Credem că autorii DLR au avut dreptate când au identificat în *ţanc* (interjecție) „cuvânt care redă un zgomot ascuțit" și în *ţanc* cu sensuri ca „vârf ascuțit și înalt de stâncă", „loc pietros" etc. unități lexicale distincte de *ţanc*[2] (cuvântul care ne va interesa în continuare): *ţanc*[1] (de origine onomatopeică) și, respectiv, *ţanc*[3], „din germ. dial *Zanken* (germ. *Zinken*)".

Considerând că avem a face cu un singur cuvânt, CDER, nr. 8498, respinge explicațiile potrivit cărora *ţanc* ar fi în legătură cu v. sl. *znakŭ* (A. de Cihac), cu magh. *czenk* (C. Lacea) sau cu un termen german (indicațiile etimologice date în TDRG se referă numai la sensurile înregistrate în DLR s.v. *ţanc*[3]: „vgl. deutsch *Zinke, Zacke*, bair. der *Zanken*"; CADE distinge, ca și DLR, trei cuvinte, dă etimologia celui cu înțelesul de „stâncă" — „comp. Germ. *Zinke*, dial. *Zanken*" —, stabilește identitatea interjecției *ţanc* cu *ţac*, de origine onomatopeică, și lasă fără indicații etimologice substantivul cu sensurile înregistrate în DLR s.v. *ţanc*[2]). În locul tuturor acestor explicații, A. Ciorănescu

o propune pe următoarea: „De *ţanc*, var. de *ţac*, cf. los demás der. de esta raíz expresiva. Para la presencia del inf. nasal, cf. *bo(n)t, cio(n)c, ciu(n)t*“ (*ţac*, „creación expresiva“, figurează sub nr. 8436).

Fluctuaţiile de tipul C ~ NC, adică între o consoană orală şi un grup format din aceeaşi consoană şi o consoană nazală precedentă (respectiv, între absenţa şi prezenţa a ceea ce autorul precitat numeşte un infix nazal) pot fi ilustrate cu numeroase perechi de variante ca *otic* — *otinc*, *păstrugă* — *păstrungă*, *smuci* — *smunci*, *strug* — *strung*. Se poate admite deci că de la *ţac* s-a ajuns la *ţanc*, aşa cum, de exemplu, de la *strug*, varianta etimologică (< v. sl. *strugŭ*), s-a ajuns, în unele graiuri, la *strung* (varianta adoptată de limba literară). Admiţându-se însă, totodată, că una şi aceeaşi secvenţă de unităţi fonologice, ortografiată *ţanc*, corespunde la trei cuvinte distincte (vezi mai sus), *ţanc*[1] poate fi grupat în aceeaşi unitate lexicală numai cu interjecţia *ţac; ţanc*[2] „băţ“ ar putea fi grupat numai cu un eventual **ţac* cu un sens identic, iar *ţanc*[3] „stâncă“ numai cu un alt **ţac*, tot substantiv, dar cu un sens diferit (mai precis, nu „băţ“, ci „stâncă“). Descendenţa din „rădăcina expresivă“ *ţac* a substantivelor *ţanc*[2] „băţ“ şi *ţanc*[3] „stâncă“ este, după opinia noastră, cu totul improbabilă.

Nu este atestat un cuvânt **ţac* cu sensul lui *ţanc*[2]. Substantivul a cărui origine ne preocupă aici poate fi pus însă în legătură cu un cuvânt din albaneză, anume *cak*, care înseamnă, printre altele, „borne, démarcation“ (Vedat Kokona, *Fjalor shqip-frengjisht*, Tirana, 1977; vezi şi Buchholz et al., WDA: *cak* „Grenzpunkt, Grenze, Posten“). Este uşor de observat că în conţinutul semantic al termenului albanez este prezent un element care se regăseşte în subsensul lui *ţanc* menţionat la începutul notei de faţă: semnul de pe băţul folosit la măsurătoare indică o l i m i t ă (vezi şi subsensul „semn făcut pe un vas în locul până unde ajunge lichidul“). Mai interesant ni se pare sensul lui *ţanc* înregistrat sub 3: „loc sau semn la care trebuie să ajungă sau pe care trebuie să-l atingă cei ce se întrec la un joc (de obicei, cu mingea)“; semnul în cauză — adesea, un băţ înfipt în pământ — îndeplineşte o funcţie asemănătoare cu cea a b o r n e i de la frontiera unui stat.

În dicţionarul albanez-german citat mai sus găsim, s.v. *cak*, expresia *e zë në cak* „jmnd. auf frischer Tat ertappen“ (deci „a prinde asupra faptului, în flagrant delict“). Este evident paralelismul structural şi semantic dintre alb. *në cak* din această expresie şi rom. *la* (sau *pe* sau *în*) *ţanc* cu înţelesurile înregistrate în DLR s.v. *ţanc*[2], 1: „*la* (sau, rar,

pe) *ţanc* = la momentul potrivit, exact când (sau cum) trebuie"; „*pe* (sau *în*) *ţanc* = tocmai, fix, exact".

Printre derivatele lui *ţanc*² se numără *ţăncuşă*, cunoscut — cum rezultă din DLR — aproape pretutindeni în dacoromână, cu nu mai puţin de 21 de sensuri, dintre care unele se regăsesc printre cele ale lui *ţanc* (de exemplu, „băţ sau vergea cu care se măsoară..."). Atât polisemantismul derivatului, cât şi cel al cuvântului de bază pledează în favoarea presupunerii că *ţanc* este un cuvânt foarte vechi (vezi şi G. Giuglea, DR III, 1922–1923, p. 569: sufixul *-uşă* „îl întâlnim la cuvinte străvechi"). După părerea noastră, el provine din traco-dacă. Forma actuală a fost precedată de *ţac(u)*, formă care, de fapt, continuă să existe, în expresia *a ajunge la ţac* „a ajunge la momentul potrivit, a ajunge la ţanc". Toate cele şase sensuri ale interjecţiei *ţac* concordă cu etimologia indicată, în DLR, la sfârşitul articolului cu acest titlu: „onomatopee". Nu este însă justificată includerea în acelaşi articol a expresiei *a ajunge la ţac*; ea figurează sub 2, „cuvânt care redă zgomotul produs la tăierea unui material (mai ales cu foarfecele), a unui obiect etc.", dar putem să ne întrebăm de ce nu apare sub 1 („cuvânt care redă zgomotul produs de lovirea a două obiecte...") sau sub 3 (unde este vorba tot despre o lovire). În realitate, precedat de *a ajunge* cuvântul *ţac* — nu interjecţie, ci substantiv — este o variantă a lui *ţanc*² şi are deci înţelesul fundamental de „loc sau semn...". Altfel spus, perechea formată din substantivul *ţac* (care ar fi trebuit să fie înregistrat ca *ţac*², nu împreună cu interjecţia *ţac*) şi *ţanc*² este de acelaşi tip cu *strug* — *strung*, alb. *cigare* „Zigarette" — *cingare* (vezi Buchholz et al., WDA); în toate aceste cazuri varianta mai veche este cea fără nazală.

Se înţelege, consoana nazală a fost introdusă în cuvântul românesc *ţac(u)* la o dată posterioară încheierii procesului de alterare a lui [a] accentuat în poziţie nazală.

Pentru corespondenţa rom. [ţ] : alb. [ţ] (scris *c*) cf. rom. *ţarc* — alb. *cark* (la forma albaneză citată aici se trimite în articolul din DLR consacrat lui *ţarc*, care este considerat „cuvânt de origine traco-dacă"; vezi şi Grigore Brâncuş, *Vocabularul autohton al limbii române*, Bucureşti, 1983, p. 122–124).

Ţâbârcă. Este definit astfel: „vin care se stoarce din tescovină, (regional) ceagăr". În partea etimologică a articolului în cauză găsim trimiterea „cf. *ţighir*¹", iar de la *ţighir*¹ se trimite la *cighir*. Cu sensul

„vin de poame, vin de vară“, *cighir*, apare în DA ca variantă a lui *ceagăr*, care înseamnă, printre altele, „zeamă de prune crude“ și „mustul care iese din prunele fierte“. Aceeași formă este înregistrată de Tamás, EWUER, s.v. *cighir*, și cu sensurile „must de calitate inferioară, obținut prin stoarcerea tescovinei“ și „vin rău“, ceea ce pare a sprijini ipoteza provenienței lui *țâbârcă* din *cighir* sau din *țighir* („un fel de băutură“; DA, s.v. *ceagăr*).

Toate formele (foarte numeroase) cu o oclusivă palatală sau velară la inițiala celei de a doua silabe se explică fără dificultate prin magh. *csiger* (și aceasta, cu numeroase variante, printre care *ciger*, cu [ț] la inițială). Nu credem însă că este cazul să presupunem că de la o formă de tipul *țighir* s-a ajuns la *țâbârcă*, cu [b] în silaba a doua.

După părerea noastră, cuvântul din titlul acestei note este un derivat cu sufixul *-ârcă/-ircă* de la *țibără* „magiun subțire de prune“ (< magh. *cibere*; DLR), derivat în care s-a produs o haplologie: **țâbărârcă* > *țâbârcă* ([î] < [i] precedat de [ț] nu pune nici o problemă). Cf., din aceeași sferă semantică și cu același sufix, *poșircă* (< *poașcă* „vin de proastă calitate“; Avram, CE, p. 184–185).

Deși sensurile atestate ale cuvintelor *țâbârcă* și *țibără* nu ne trimit la același fruct (struguri în primul caz, prune în celălalt), polisemantismul lui *ceagăr* (*cighir, țighir*) — atât „must (sau vin) extras din tescovina de struguri“, cât și „must (zeamă) de prune“ — ne îndreptățește să considerăm satisfăcătoare și din punctul de vedere al înțelesului explicația potrivit căreia la baza lui *țâbârcă* se află *țibără*. Pentru aspectul semantic al chestiunii vezi și *poșircă*, al cărui sens este „băutură alcoolică slabă sau de proastă calitate“ (în general, deci care poate fi preparată din struguri, din prune etc.) și, pe de altă parte, *magiun* „pastă comestibilă consistentă, obținută prin fierberea prunelor“, dar, prin extensiune, și „pastă comestibilă obținută din alte fructe“ (DLR).

Țâcher. A fost înregistrat în Sângeorz Băi, cu sensul „unealtă de fier uzată“. Provine, după părerea noastră, din scr. *sikira*, variantă a lui *sjekira* „hache, cognée, hachette“ (Dayre et al., HSFR). Este de presupus că forma de genul neutru a fost refăcută după un plural în *-e* (**țâchere*) al unui feminin în *-ă* (**țâcheră*).

Pentru a explica natura consoanei inițiale din *țâcher* (o africată dentală, în locul fricativei originare cu același loc de articulație) plecăm de la constatarea că în română există numeroase cuvinte care au variante cu [ț] alături de cele cu [s]. Lăsând la o parte cazurile de

tipul *bârsă — bârță, șisă — șiță*, vom da doar, după DLR, câteva exemple de fluctuație [s] ~ [ț] în poziția care ne interesează aici, deci la inițială. Iată, mai întâi, două perechi formate din variante dintre care una conține consoana etimologică [ț]: *sedilă*[2] — *țidilă* (< bg. *цедило*), *sinterim — țintirim* (< magh. *cinterem*). În al doilea rând, menționăm că au variante cu [s] și cu [ț], dar provin din prototipuri cu [s] inițial cuvinte ca *săcăluș, sărsam, sechiraș, senic* (cf. bg. *сенник*), *sedilă*[1], *sicheră, sifilis, țaicău, țarcă* (< magh. *szarka*), *țifloașcă* (am citat aici variantele considerate în DLR principale și uneori, în același timp, literare, cum este cazul lui *țarcă*). În lumina acestor fapte, ni se pare ușur de admis că [s] din scr. *sikira* a putut fi înlocuit cu [ț].

Pentru [e] din silaba a doua (accentuată) a lui *țâcher* — în locul lui [i] din scr. *sikira* — cf. variante ca *cigher* și *techeră* ale cuvintelor *cighir* „partea încrețită a măruntaielor la miel" (DA), respectiv, *techiră* „coșniță" (DLR). Transformarea în [î] a lui [i] precedat de [s] sau de [ț] nu pune probleme.

Țâhuș. Înseamnă, prin Transilvania, „prăjina lungă a îmblăciului, dârjală". Plecând de la faptul că dârjala este partea îmblăciului ținută în mână de cel care folosește această unealtă, credem că *țâhuș* este o formație asemănătoare cu *țiiuș* „ținere, păstrare" (< *ține* + suf. *-uș*; DLR), adică un derivat de la *ține*. După cum se știe, morfemul radical al verbului menționat are în unele graiuri un alomorf /țiw/ (= [țiu̯]), alături, de /țiy/ (din care provine cel dintâi: [ții̯(u)] > [țiu̯]) și de /țin/; /țiw/ este alomorful care stă la baza lui *țâhuș*.

Velarizarea lui [i] precedat de [ț] nu pune probleme, iar transformarea [u̯] > [h] — *[țâu̯uș] > [țâhuș] — este un fenomen relativ frecvent în anumite contexte (vezi observațiile noastre din SCL XLIII, 1992, 4, p. 340–346, și bibliografia citată acolo; printre exemple figurează *holbură* < *[u̯olbură] < *volbură*).

Explicația pe care o propunem este sprijinită, din punct de vedere semantic, de constatarea că etimonul sinonimului *dârjală* al lui *țâhuș*, anume bg. *dăržalo* „cotor, mâner", este, cum se arată în DA, „derivat din slav. *drŭžati* «a ținea»".

Țârfoli. Înseamnă, prin Moldova, „a se găti, a se îmbrăca pretențios, dar lipsit de gust". Aparține, desigur, familiei de cuvinte în care intră, printre altele, adjectivul invariabil *țifră* „ornat, împodobit;

pestriț" (< magh. *cifra*). Este ușor de admis că s-a produs metateza [fr] > [rf] (cf. perechile de variante *țiflă — țilfă, țiflan — țilfan*).

În principiu, cuvântul din titlul acestei note ar putea fi explicat ca derivat de la *țifră*, cu sufixul *-li* (pentru care vezi A. Graur, BL IV, 1936, p. 90–97). Este mai probabil însă că *țârfoli* provine din *țifrăli* „a împodobi, a face ornamente pe ceva; a cresta" (< magh. *cifrál*). Vocala [o], în locul lui [ă], se datorează, evident, influenței exercitate de labiala precedentă: *țifrăli* > **țârfăli* (după metateză și după velarizarea lui [i] precedat de [ț], fenomene care au putut să se producă în această ordine sau în ordinea inversă) > *țârfoli* (cf. *zăbăvi* > *zăbovi*).

Țepchin. Întrucât cuvântul — cu sensul de „tulichină *(Daphne mezereum)*" — a fost înregistrat într-o regiune (Bucovina) care cunoaște atât palatalizarea labialelor, cât și transformarea în [ă] a lui [e] precedat de fricative sau africate dentale, credem că forma din titlul acestei note se datorează unei „literarizări parțiale" a lui *[țăpḱin]: [ă] a fost înlocuit cu [e] (cf. corespondența [țăs] — [țes] și variantele, înregistrate în DLR, *țeran, țerină, țeruș* ale cuvintelor *țăran, țărână, țăruș*), dar [ḱ] (respectiv, grupul [pḱ]) a fost păstrat. Dacă presupunerea noastră corespunde realității, înseamnă că forma originară a cuvântului în discuție a fost **țăpin*; aceasta poate fi explicată ca împrumut din ucr. *цапиний* „de țap", derivat de la un cuvânt, *цап*, identic, sub aspect fonetic și ca sens, cu rom. *țap* (din care provine; vezi Ion Robciuc, *Raporturile lingvistice româno-ucrainene*. I. *Elemente românești în ucraineană*, București, 1996, p. 104).

Explicația pe care o propunem este sprijinită de constatarea că *țepchin* (= **țăpin*) este sinonim, printre altele, cu câteva compuse în care al doilea termen este genitivul unui substantiv nume de animal sau un adjectiv derivat de la un astfel de nume: *piperul* (sau *cireașa* sau *teiul*) *lupului, lemn câinesc* etc. (Borza, DE, s.v. *Daphne mezereum*; datorită, probabil, unei greșeli de tipar, cuvântul scris *țepchin* în unica sursă menționată în DLR — Panțu, Pl. 319 — apare sub forma *țapchin* în lucrarea lui Al. Borza, care trimite la aceeași sursă).

În ce privește aspectul fonetic al chestiunii, este de remarcat că — așa cum rezultă din dicționarul botanic precitat și din DLR — *tulichină* (cu etimologia necunoscută) are variante ca *tulipină, tulpin(ă), tilipin*, ceea ce pare a pleda în favoarea ipotezei conform căreia și acest cuvânt (după părerea noastră, întocmai ca sinonimul *țepchin*) conține un [ḱ] apărut prin palatalizarea lui [p].

Țestrai. Cuvântul apare într-un text popular în versuri, comunicat din Rădăuți: „Am prins a mă lăuda Cu țestrai de la mama. Am acasă șesă boi Și din șesă nu-s nici doi". După mențiunea „cu sens neprecizat, probabil" urmează glosarea „zestre". În partea etimologică a articolului citim: „Etimologia nesigură. Cf. *strai*".

După părerea noastră, partea inițială a lui *țestrai* nu este altceva decât rezultatul unei deformări a lui *cest*. La un moment dat, secvența *cest strai*, care conținea, ca prim element, o formă arhaică de adjectiv demonstrativ (păstrată în producțiile folclorice, dar înlocuită în graiul viu cu *acest, ăst, ist*), nu a mai fost înțeleasă ca atare, ci ca o singură unitate lexicală; prin simplificarea grupului de consoane [ststr], format la întâlnirea celor două elemente, și printr-o banală asimilare parțială — [ĉ]... [s] > [ț]... [s] —, de la *ce(st) strai* s-a ajuns la *țestrai*, care nu este un substantiv cu înțelesul de „zestre", ci, de fapt, un cuvânt inexistent. Printr-o deformare întrucâtva asemănătoare cu cea discutată aici a apărut „ciudatul cuvânt *cervereu*", în loc de *cel părău* (J. Byck, LR IX, 1960, 2, p. 33).

Pentru asimilarea prin care, după opinia noastră, se explică *țestrai* (< *[ĉestrai̯]) cf. v. sl. *česalo* > rom. *țesală*.

Țigăriș. A fost comunicat dintr-o localitate apropiată de Târgu Jiu și înseamnă „pietriș". Este, fără îndoială, un derivat de la *sigă* „material de culoare albă, galbenă sau roșie, care se găsește în natură sub formă de bolovani sau de nisip și care se folosește la zugrăveli, în tăbăcărie sau ca piatră de construcție" (DLR, s.v., 1; din scr. *siga*). Pentru [ț] ca reflex al unui [s] originar vezi cele arătate mai sus, s.v. *țâcher*.

Ca formație, *țigăriș* este comparabil cu *plopăriș* (< *plop* + sufixul *-ăriș*; DLR).

Țipa. Forma din titlul notei de față corespunde după DLR la două verbe omonime, cu sensurile fundamentale „a striga" și, respectiv „a arunca"; cum remarcă V. Breban, CL XI, 1966, 2, p. 334, acesta este punctul de vedere adoptat de majoritatea dicționarelor. Unii cercetători sunt însă de părere că avem a face cu un singur cuvânt (vezi, de exemplu, CDER, n. 8738: „debe ser una sola voz"). În ambele „tabere" pot fi constatate mari deosebiri de opinii cu privire la originea cuvintelor — respectiv, a cuvântului — la care ne referim.

Pentru comoditate, nu ne vom pronunța deocamdată asupra chestiunii formulate de Valentina Șerban în cea mai recentă (după știința

noastră) contribuție la discuția asupra originii lui *țipa* (*Un cuvânt sau două omonime?*, în CL XXV, 1980, 1, p. 77–79) și vom vorbi despre *țipa* ca despre un singur cuvânt, având în vedere în primul rând sensul „a arunca" (în DLR *țipa*[2]).

A. Cioranescu, V. Breban (*loc. cit.*) și Valentina Șerban (în articolul menționat mai sus) au trecut în revistă o bună parte dintre explicațiile anterioare date lui *țipa*.

Susținând că avem a face cu un derivat de la *țip* „fuente, chorro", primul dintre autorii citați în alineatul precedent adoptă, de fapt, o soluție propusă în SDLR, s.v. *țip*: „din dial. *țip*, șipot, apă țâșnitoare" (A. Scriban dă sensurile „strig cu glas subțire", „arunc" și, pentru diateza reflexivă, „mă duc, intru"). Substantivul *țip* ar fi de origine onomatopeică (CDER, nr. 8738: „creación expresiva"; în SDLR, s.v. *ațipesc*, citim: „imit[ativ] ca și *a țipa* și *țip*, șipot, apă care țâșnește sau picură"). În SDLR figurează și *țâp* „cișmea", cu explicația „d[in] *țâpă*, adică «țeavă»", iar acesta din urmă este considerat ca provenit „d[in] *a țipa*, adică «a șuiera»" (sens nemenționat s.v. *țip*, verb). Am avea așadar, pe de o parte verbul (cu trei sensuri) *țipa*, derivat din substantivul *țip*, și, pe de altă parte, substantivele *țâp* și *țâpă*, la originea cărora se află verbul *țipa* (cu un al patrulea sens). Întrucât însă este evident că nu ne găsim în prezența a două serii de unități lexicale — una cu [i], alta cu [î] în radical —, ci a unei singure serii, până la urmă rămâne neclar răspunsul la întrebarea dacă după SDLR *țipa* (= *țâpa*) este de origine onomatopeică, adică un cuvânt „imitativ" în mod direct, sau este derivat de la un astfel de cuvânt (*țip* = *țâp*); de fapt, cum observă V. Breban, *loc. cit.*, p. 334, etimologia dată în acest dicționar „se găsește... într-un cerc vicios". Oricum, este greu de crezut că de la *țip* „șipot, apă țâșnitoare" s-a putut ajunge la un verb cu sensul „a arunca".

N. Drăganu, DR VII, 1931–1933, p. 138, este de părere că *țipa* provine din *țipă*, care înseamnă, printre altele, „membrană, pieliță" și „fluier din coajă de salcie" (dintre aceste sensuri numai ultimul este menționat, în DLR, s.v. *țipă*[1]; pentru celălalt vezi *țiplă*[1], cu variantele *țiflă* și *țipă*): „Din *țipă* cu sensul «fluier(ă) din coajă de salcie» s-a derivat verbul *a țipa* «a striga», «a țivli», iar din cel de «Haut» sensul de «a arunca» și «a lepăda»" (autorul vede aici un fenomen paralel cu cel prin care de la *lepis* «die Schuppe» s-a ajuns la **lepidare*; acesta ar fi etimonul rom. *lepăda*, cu sensul inițial de „a arunca, a lepăda părul, pielea, solzii etc.").

Etimologia propusă de N. Drăganu este respinsă de V. Breban, *loc. cit.*, p. 334–335, cu contraargumente, după opinia noastră, decisive: „Este greu de admis însă că regionalismul *ţipă* «fluier», cunoscut pe o arie foarte mică, să fi dat naştere verbului *a ţipa* «a striga», răspândit în toate regiunile afară de o parte a Transilvaniei. Pe de altă parte, *ţipă (ţiplă)* cu sensul de «pieliţă, membrană», din care ar deriva *a ţipa* cu sensul de «a arunca», nu este cunoscut tocmai în aria verbului cu acest din urmă sens". În continuare, fără a propune o nouă etimologie, V. Breban se pronunţă în favoarea părerii că avem a face cu un singur cuvânt, nu cu două, şi, admiţând posibilitatea unei evoluţii de la sensul „a scoate, a emite sunete puternice" la cel de „mişcare bruscă, repede", ajunge la concluzia că primul dintre acestea este punctul de plecare al lui „a arunca" (se trimite la *a tuna* „a da buzna", *a urla* „a coborî"; p. 335).

Valentina Şerban, *loc. cit.*, nu acceptă explicaţia conform căreia s-ar fi produs o evoluţie de la „a striga" la „a arunca", ci este de părere că ne găsim în prezenţa a două cuvinte omonime: „verbul *a ţipa* «a arunca» a putut să apară şi să se dezvolte independent de *a ţipa* «a striga»" (p. 79). Autoarea propune o nouă etimologie numai pentru cel cu sensul „a arunca": „înclinăm să admitem că verbul s-a putut forma... de la o bază onomatopeică de tipul *ţip* (respectiv *ţâp*)" (p. 78; vezi şi Leo Spitzer, DR III, 1922–1923, p. 646–649, după care au o bază onomatopeică, [ţip], ambele verbe).

De interes deosebit pentru problema care ne preocupă (vezi mai jos) este faptul — semnalat de Valentina Şerban — că *ţipa* „a arunca" are o variantă *ţupa* (vezi acum DLR, s.v. *ţipa*[2], 1, 2), ceea ce, crede autoarea, sprijină ipoteza originii onomatopeice a verbului, întrucât, alături de *ţâp*, există interjecţia *ţup* (cu aceeaşi valoare: „sugerează, redă zgomotul produs de căderea unui corp"), care „putea să se fi dezvoltat din cea dintâi" (p. 79; în DLR *ţup* apare ca variantă a lui *ţop*[1]).

Atrăgătoare la prima vedere, explicaţia rezumată în rândurile precedente nu este, totuşi, convingătoare. Verbul *ţipa* „a arunca" are o mare răspândire (Transilvania, Maramureş, Banat, Bucovina; vezi Valentina Şerban, *loc. cit.*, p. 78 şi DLR, s.v. *ţipa*[2]), spre deosebire de *ţup* ca „exclamaţie care însoţeşte sau sugerează o cădere, o aruncare (a unui lucru)" (DLR, s.v. *ţop*[1], 2). În al doilea rând, este de remarcat că în articolul *ţop*[1] din DLR, în care sunt menţionate şi variantele *ţup, ţopa, ţupa*, ale interjecţiei, nu găsim nici un citat în care *ţop* sau una dintre celelalte variante să sugereze o a r u n c a r e , nu o cădere, o

săritură sau altceva (după DLR interjecția *țip* este un „cuvânt care imită piuitul puilor“ sau „strigăt cu care se cheamă puii la mâncare“, iar *țâp* „imită zgomotul făcut de un corp la căderea în apă“); or, sensul lui *țipa*[2] este „a arunca“, nu „a cădea“. Așa stând lucrurile, nu credem că la baza lui *țipa* se află interjecția *țip* (sau *țâp*). Cât despre identitatea vocalei din varianta *țup* a interjecției cu cea din radicalul variantei *țupa* a verbului, suntem de părere că ea este întâmplătoare.

În general, până acum am avut în vedere un singur sens al lui *țipa*[2], cel de „a arunca“. Cuvântul este însă polisemantic; primului sens, cel fundamental — în DLR „a arunca (ceva nefolositor); a azvârli (undeva sau după cineva)“ —, i se adaugă alte trei sensuri (și numeroase subsensuri). În DLR este înregistrat și ca element component al unor locuțiuni și expresii: *a(-i) țipa* (cuiva) *o palmă*“ „a da cuiva o palmă, a pălmui“; *a țipa ochii*“ „a arunca o privire, a privi repede, în treacăt“ etc. Aceste constatări (precum și argumentul de ordin geografic, vezi mai sus) ne determină să credem că verbul are o mare vechime în limbă, ceea ce face plauzibilă ipoteza potrivit căreia el este moștenit din latină.

După părerea noastră, la originea lui *țipa*[2] se află lat. *suppare* „a întinde jos, a arunca“ (Guțu, DLatR). Din punct de vedere semantic este clar că nimic nu se opune etimologiei pe care o propunem. Sunt însă necesare argumente cu privire la aspectul fonetic al chestiunii.

Evident, africata din *țipa* nu poate fi reflexul regulat al lui [s] din latină. Va fi existat în această limbă o variantă a lui *suppare* cu [ț] la inițială? Într-un articol publicat în „Romania“ LVI, 1930, și intitulat ***Ts en latin*** (vezi acum A. Graur, *Mélanges linguistiques*, Paris/București, 1936, p. 9–11), Al. Graur a arătat că există motive pentru a se admite că latina cunoștea consoana [ț]. Autorul citează, printre altele, cuvintele scrise *zappus* („bouc“), care „se présente avec un *ts* en roumain et en Italie, avec un *s* en végliote“ și se regăsește în albaneză, și *zinzala*, care „est devenu en roumain *țânțar*“ (p. 10; etimonul indicat în DLR este lat. *zinzalus*). În legătură cu una dintre observațiile lui Al. Graur — „il est à remarquer que la plupart des exemples cités ici contiennent une consonne géminée“ (p. 11) — poate că nu este de prisos să atragem atenția asupra prezenței unei geminate și în *suppare*.

Credem că, în lumina faptelor prezentate în alineatul precedent, putem să luăm în considerație posibilitatea ca lat. *suppare* să fi avut o variantă **zuppare*, cu [ț] la inițială. Credem însă, totodată, că, pentru

argumentarea părerii conform căreia *ţipa* provine din verbul latin citat, nu este absolut necesar să presupunem că africata exista deja în latină. După cum am arătat mai sus, în nota consacrată lui *ţâcher*, în limba română există cuvinte care, cu siguranţă, conţin un [ţ] iniţial corespunzător unui [s] originar. Este, în consecinţă, uşor de admis că, în mod accidental (nu printr-o lege fonetică) — ca şi în cuvinte ca *ţarcă*, *ţedil* „sedilă (semn diacritic)" etc. (vezi cele arătate mai sus, s.v. *ţâcher*) —, [s] din *suppare* a fost înlocuit cu [ţ] (cf. A. Graur, *op. cit.*, p. 11: „Dans le cas des formes romanes, il convient d'être prudent, car le *ts* peut souvent provenir d'un développement secondaire").

O a doua neconcordanţă fonetică între rom. *ţipa* şi etimonul propus de noi apare în vocalismul morfemelor radicale. Ca şi [ţ] faţă de [s], vocala [i] faţă de [u] nu poate fi considerată rezultatul unui tratament normal în contextul avut în vedere. Verbul *ţipa*[2] are însă, cum am văzut, o variantă în care vocala radicalului este [u]. După părerea noastră, acest [u] este reflexul normal al lat. *u* din *suppare*. Se impune deci să găsim o explicaţie a înlocuirii lui [u] din *ţupa* cu [i] (devenit, apoi, în multe graiuri, [î]).

După opinia noastră, [u] din *ţupa* a fost înlocuit cu [i], în cele mai multe graiuri, sub influenţa lui *risipi*.

Din punct de vedere semantic o astfel de influenţă este uşor de admis. În sprijinul acestei afirmaţii vine constatarea că primul dintre subsensurile grupate în DLR sub sensul 1 al lui *risipi* este „a arunca în toate părţile"; avem deci a face cu un înţeles foarte asemănător cu cel al lui *ţipa*[2]. Nu este lipsit de interes nici faptul că sinonimul acestuia, *arunca*, apare în unele expresii — de exemplu, în *a arunca banii pe fereastră* sau *în vânt* — care au înţelesul de „a risipi" (vezi DA, s.v. *arunca*, III, 1).

În ce priveşte aspectele formale ale problemei care ne preocupă, două detalii sunt semnificative. Primul: *risipi* are varianta regională *răsupi*; aşadar, atât în *risipi*, cât şi în *ţipa*[2], vocala precedată de [s], respectiv, de o africată cu [s] ca al doilea element component este de cele mai multe ori [i] (sau [î] într-o parte a graiurilor dacoromâne), dar câteodată ea este [u], ceea ce pare a justifica ipoteza conform căreia apropierea făcută de vorbitori între cele două verbe a avut efecte pe plan fonetic asupra amândurora (*ţupa* > *ţipa* şi *răsipi* > *răsupi*). Al doilea detaliu: cum rezultă din DLR, *risipi* are o variantă, învechită, de conjugarea I, *răsipa* (vezi forma tare de indicativ prezent 3 sg. din

ghicitoarea citată sub 4. „Cine merge pe râpă Și nu se risipă?"). În lumina acestor date, considerăm că dispunem de argumente suficiente pentru a susține că *țupa* (< lat. *suppare*) a devenit *țipa* sub influența lui *risipi* (*răsipi*) sau, mai curând, a lui *răsipa*: *țup, țupi, țupă* etc. > *țip, țipi, țipă* etc., după *răsip, răsipi, răsipă* etc.

Urmează să ne pronunțăm asupra raportului dintre *țipa*[2] și *țipa*[1] „a striga".

Admițând, împreună cu alți cercetători (vezi mai sus), că avem a face cu un singur cuvânt, suntem de părere, spre deosebire de V. Breban, că înțelesul originar al lui *țipa* este „a arunca" și că înțelesul „a striga" este mai nou. Că între cele două sensuri se poate stabili o legătură este incontestabil. La prima vedere, s-ar putea crede că evoluțiile „a striga" > „a arunca" și „a arunca" > „a striga" se află „la egalitate" sub aspectul probabilității de a se fi produs. Considerăm, totuși, că a doua ipoteză este mai plauzibilă decât prima: ideea de „aruncare" este, în esență, prezentă în *țipa*[1] „a striga" (≈ „a arunca în spațiu, a emite un sunet"), dar în *țipa*[2] „a arunca" nu este prezentă ideea de „sunet", așa încât se poate spune că sensul lui *țipa* (= *țipa*[1] + *țipa*[2]) pe care noi îl considerăm originar este, totodată, fundamental în spectrul semantic al verbului.

Pentru evoluția de la „a arunca" la un înțeles legat de ideea de „sunet" cf. DA, s.v. *arunca*, II, 3, unde găsim următorul citat din opera lui V. Alecsandri: „Armăsarii aruncă largi nechezuri". Vezi și *Petit Robert*, unde pentru *crier* se dă (sub I, 1) definiția „jeter un ou plusieurs cris", iar unul dintre sensurile înregistrate pentru *jeter* (sub II, 3) este „émettre (un son, des paroles) avec une certaine force, une certaine brusquerie".

INDICE DE AUTORI

INDICE DE CUVINTE, AFIXE ȘI EXPRESII ROMÂNEȘTI

Notă. Cu excepția câtorva cazuri în care, din diverse motive, am considerat necesar să menținem integral transcrierea fonetică folosită în text, aceasta a fost simplificată sau înlocuită cu o transcriere „literarizată". Cuvintele citate în grafie chirilică apar în indice în transcriere (interpretativă) cu litere latine.

CUPRINS